

2024. 4.

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Csikós-Nagy Márton: Kapuban álló

(Foró: KOVÁCS TIBOR)

Somogy-szonett

Esőt csinál egy régi nyár viharja,
a holdon tenger lett a nyugalom.
A szarvasbőgést míg itt hallgatom,
hideg tavakban némán leng az alga.

A Desedának hol van már a partja?
Ott jártunk mi egy forró nyár-napon,
még nem tündöklött fent csillag-szalon,
de már vöröslött esti felleg alja.

Simonfán álldogált a néma pajta,
még ott pihent az árny a lovakon,
és fellélegzett egy szénahalom.

Kaposváron, a Donnerben, a lanka
azt várta csak, hogy majd felmenjünk rajta -
s mi kézen fogva felmentünk azon.

Csikós-Nagy Márton: Angyal

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

A török hódoltság után újra települő, és a 18. század végére jobbára megtelepedett lakosságú település életének egyik, korábban kihasználatlan forráscsoportja a hivatalból készült egyházi iratok együttese, így a *Házassági és Halotti anyakönyv*, valamint a vonatkozó *canonica visitatiók*, melyek együttesen lehetőséget teremtenek – többek között – a házasság és családalapítás helyi mikrovizsgálatára.

A *Házassági anyakönyv* 1751. október 31. és 1806. február 10. között folyamatosan tudósít a mesztegnyői esketésekről (mikrofilmje a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az A3912 dobozszámon, az X5830 törzsszámon található, terjedelme 75 kocka). Mesztegnyőn kívül a faluhoz tartozó filiák házasságkötési adatai is ebben az anyakönyvben találhatóak meg. A vizsgálat során azokat a bejegyzéseket vettem figyelembe, ahol mindkét vagy az egyik házasodó fél mesztegnyői.

A házasságkötéseknél az eskető maríanus ferences atyák, egyben a falu egyházi ellátói feljegyezték a pontos dátumot, a házasulandók nevét és családi állapotát (iuvenus/ifjú, virgo/szűz; illetve viduus, vidua, azaz özvegy; az idősebb nőtlen vőlegények esetén használták a coelebs/nőtlen megjelölést; legritkábban a senex/idős kifejezéssel lehet találkozni, utóbbi megjelölést az ötven év feletti férfiakra használták), majd 1754-től születési, illetve származási helyüket is. Mindehhez társítva 1771–1772-től vált rendszeressé az életkorok és a társadalmi állapotok (nobilis/nemes, plebeius/közrendű, servus/szolga, zsellér, miles/katona, neo-colonus/új földbérlo, jobbágy) rögzítése.

A ritkaság számba menő vegyes házasságoknál (a falu lakossága katolikus volt, 1815 előtt nincs értékelhető mennyiségű feljegyzés lutheranus vagy zsidó személyekről) előfordul a nem katolikus vallású házastársra vonatkozó felekezeti megnevezés. (Megjegyzendő, hogy másvallású személyek mindenekelőtt a filiák lakói között találhatóak, így például 1772. július 26-án egy kelevízi lutheranus nőtlen ifjú feleségül vett egy ugyancsak kelevízi katolikus özvegyet.) Az egyes adatsorokat általában két tanú („testes”) és az eskető pap („assistens”) neve zárja. II. József házszámrendeletét (1786) követően ideiglenesen 1786–1790 között feljegyezték az egyik vagy mindkét fél házszámát is.

A téma kiegészítő forrásai a Veszprémi Érseki Levéltárban (VÉL) őrzött három vonatkozó *canonica visitatio*, melyek lélekösszeírás keretében három évre megőrizték a falu teljes lakosságát (1748-ban a *Visitatio canonicae VÉL A8/9 Status Animarum Possessionis, ac Administraturae Mesztegnyeiensis* alcímű része, 193–201. oldal; 1757-ben egy újabb, a Veszprémi Főkapitalani Levéltárban őrzött *canonica visitatio Conscriptio Animarum Parochiae Mesztegnyőiensis, Nomina Hospitum, et Familiae* című része VFL I.14. tom. 7. 431–444. oldal; és 1771-ben a *visitatio Conscriptio Animarum Parochiae Mesztegnyőiensis in comitatu Simeghiensis in quo loco curam animarum exercent Patres Provinciae Sanctae Mariae Hungariae ordinis Sancti Francisci* alcímű részlete VFL I.14. tom. 13. 382–405. oldal). A felsorolt vizitációk táblázatos formában házanként vették számba a falu minden lakosát. Ezen belül feltüntették – többek között – azt is, hogy kik élnek egy-egy ingatlanban (családonként és ugyanott lakó egyéb személyenként), s hiánytalanul feljegyezték az egyes személyekhez tartozó életkort.

A mesztegnyői családok a vizitációk tükrében

A vizitációk alapján a házanként egy ingatlanban lakó családok száma a következőképpen alakult.

ház/ család	1 család	1 család, és nem házas mások	2 család	3 család	4 család
1748 (42 ház)	18 ház (43%)	8 ház	11 ház (26%)	3 ház	2 ház
1757 (46 ház)	11 ház (24%)	5 ház	23 ház (50%)	6 ház	1 ház
1771 (59 ház)	18 ház (30,5%)	18 ház	20 ház (34%)	1 ház	2 ház

A táblázat szerint a faluban 1748-ban és 1771-ben a leggyakoribb forma az egy ház – egy család és/vagy nem házas más személyekkel közös együttlakás. 1757-ben a legtöbb család egy második családdal élt egy-egy házban (50%). A házanként felsorolt több család közül az elsőként feltüntetetté volt az ingatlan, a többi család vagy rokoni kapcsolat révén vagy bérlőként – a nem családi kapcsolatban ott lakókhhoz hasonlóan – élt a házban, illetve ugyanazon a telken. Ez az együttlakási forma egyrészt megkönnyítette az adózást, mivel az adót nem személyenként, hanem házanként vették ki. Másrészt segítette a még véglegesen le nem telepedett családok helytalálását, faluban maradását. A házatlan lakók így akár évekig is készülhettek az esetleges letelepedésre, és/vagy házépítésre.

A vizitációkban a családtagok felsorolásának rendje kötött volt: a teljes néven megörökített családfőt a feleség (esetenként csak keresztnévvel említve), majd a gyerekek felsorolása követték. Második vagy többedik házasság esetén először a közös gyermekek, majd a férj korábbi házasságából/házasságaiból született, még családot nem alapított gyermekei, utána ehhez hasonlóan a feleség gyermekei kerültek rögzítésre. Ezt követően jegyezték fel az ott lakó közvetlen rokonok (apa, anya, anyós, após, testvér/ek/) nevét. A családokon belüli hierarchia (férj, feleség, gyermekek, illetve csonka családokban az özvegyé vált feleség mint családfő) következetesen érvényesült. A gyerekek sorrendjét 1748-ban és 1757-ben úgy írták fel, hogy életkor szerint a fiúkat követték – ugyancsak életkor szerint rendezve – a lányok. A több generációs együttélések esetében, ha valamelyik gyermek már házas volt, és a szülői családdal élt együtt, annak házastársát és/vagy gyermekét/gyermekét is itt jegyezték fel. 1771-ben ez a forma megváltozott, egy-egy család gyermekeit már nem nemenként és azon belül életkor szerint sorolták fel, hanem nemtől függetlenül az életadatok sorrendjében következtek egymás után.

A családszerkezet sajátosságaihoz tartozik az özvegyé válás gyakorisága, és a várható alacsony életkor miatt a második vagy többedik házasságban élés, valamint – részben a fentiek miatt – a házastársak közötti jelentős korkülönbség (ez nem ritkán 20, 30 év is lehet), illetve fiatalok korai családalapítása (lányoknál 14–15. évtől, fiúknál 17. évtől). Nem tekinthető ritkának a gyakran teljesen árván maradt, család-

alapítás előtt lévő testvérek együttélése sem, ilyenkor a családfő szerepét a legidősebb fiú tölti be. Példák igazolják a saját család nélküli testvérek tartós közösségét is.

A családok életéről további részleteket árul el a családonkénti gyermekszám. A táblázatban kizárólag a családonkénti élő gyermekszám látható (a *Keresztelési anyakönyv* hiánya miatt az egy-egy családban született összes gyermek adatának rekonstruálása nem valószínűsíthető meg), és nem vettem figyelembe a nőtlen, férjezetlen, illetve az egyedülálló személyekre vonatkozó adatokat.

család/élő gyermekek száma	0 gyermek	1 gyermek	2 gyermek	3 gyermek	4 gyermek	5 gyermek	6 gyermek	7 gyermek
1748	6 család	20 család	12 család	10 család	12 család	3 család	0	0
1757	11 család	26 család	19 család	12 család	9 család	3 család	1 család	1 család
1771	18 család	24 család	12 család	15 család	8 család	8 család	1 család	2 család

Ugyanezen években a gyermekek relatív jelentős száma összevethető a teljes lakosság életkori tagozódásával, ami indirekt módon felhívja a figyelmet a kisgyermekkorú halandóság magas arányára is. A gyermektelen családok száma – többek között – jelzi a 18. századra jellemző korai, 15–17 éves kori családalapítást, illetve a megszületett gyermekek életben maradásának alacsony esélyét.

A Házassági anyakönyv népességtörténeti áttekintése

Kiindulási alapadatul szolgál az az adat, hogy 1751. október 31. és 1806. február 10. között összesen ötszáz házasságot kötöttek Mesztegynyőn. Belőlük 93 az olyan házasság, melynél egyik fél sem volt falubeli, azaz ezek azok az elsősorban (mivel máshonnan is érkeztek itt esküdni) a filiákat érintő házasságkötések, melyekkel a továbbiakban ez a vizsgálat nem foglalkozik. A fennmaradó 407 esküvő esetében vagy mindkét házasuló fél vagy az egyik mesztegynyői, e házasságkötések számának időbeli alakulása a következő.

év	esküvők száma
1751–1760	46
1761–1770	60
1771–1780	93
1781–1790	82
1791–1800	85
1801–1806	41

Az 1751–1780 közötti dinamikus növekvő szám nyilvánvalóvá teszi, hogy valójában ez az időszak tekinthető a falu újra történő benépesülésének, illetve a megtelepedett lakosság kialakulásának. Az 1771–1780 közötti kimagasló számot (93 esküvő) 1781–1806 között némi visszaesés követte, ami egyben jelzi az intenzíven emelkedő lakosságszámú, migráló személyekkel teli időszak végét. Később a házasságkötések száma szinte azonos, tíz évenként 80 körül mozog (ez a szám arányos az 1801–1806 közötti öt év 41 esküvőjével is), ami rámutat a megtelepedett lakosság továbbiakban egy ideig már nem vagy alig változó arányára.

A bejegyzések lehetővé teszik a földrajzi vonatkozások, azaz a házasságok térbeli alakulásának áttekintését. A 407 mesztegnyői vonatkozású esküvőből kevéssel több, mint a fele, 217 (53%) helybeliek között jött létre. További 169 esküvő alkalomával a nősülő férfiak nem voltak mesztegnyőiek, azaz innen vagy ide nősültek; az a körülmény, hogy az esküvőt követően melyik házaspár hol élt, vagy egy időre hol telepedett meg, a legritkább esetben követhető. A később kialakult szokásra, hogy a leendő feleség szülőhelyén kötik a házasságot, nincs rendszeres példaanyag. Ez az arány nagyon magas, 42%, szemben azokkal a házasságkötésekkel, amikor a helybeli férfiak nem mesztegnyői házastársat választottak (21 esküvő, 5%). A fenti adatok tükrében (összesen 47%) a falu nem tekinthető endogám közösségnek, nyitott volt más településekről érkezett személyek befogadására.

Annak a 21 nőnek a személye (közülük egyharmad részben, heten, özvegyként mentek ismét férjhez), akik más helyről származva mesztegnyői férfival kötöttek házasságot, 1760–1806 között adatolható. Ezen új feleségek közül a szomszédos településekről származott 13 (Kelevízről 11, Gadányból 1, Bukógátról 1), a falu körülbelül 10 kilométeres körzetéből további 7 (Dávod 2, Berki 1, Sámson 1, Marcali 2, Gomba 1), és mindössze 1 érkezett kissé távolabbról, Kőröshegyről. (A távolságok az akkori, többnyire még összefüggő erdőkön keresztül vezető utak ismeretét és használatát tükrözik.) Mindennek tükrében elmondható, hogy a Mesztegnyő felé irányuló női házassági migráció egyrészt elenyésző számú volt, másrészt csaknem teljesen a közeli településekre korlátozódott.

A mesztegnyői nővel házasodó nem mesztegnyői férfiak nemcsak számarányukban jelentősek, hanem földrajzi vonatkozásban is összetett képet mutatnak. Az első ilyen házasság 1753-ban jött létre, és 1805-ig – mindössze két év, 1754 és 1757 kivételével – nincsen olyan év, amikor ne lett volna ilyen esküvő. A házassági migrációs kapcsolatokban a szomszédos települések (Bukógát 2, Bükkös 2, Gadány 17, Feketeberek/Libickozma 2, Kak 3, Kelevíz 14, Szenyér 8; összesen 7 település, 48 házasság) mellett gyakoriak a választott útvonaltól függően körülbelül 10 kilométeres távolságban elhelyezkedő falvak (Berki 1, Boronka 1, Böhönye 4, Dávod 2, Kisgomba/Nagygomba 2, Marcali 18, Öregbize 1, Simongát 1, Tapsony 11; összesen 9 település, 41 házasság). Sokszerű, kiterjedt és jelentős a távolabbi, Somogy vármegyén belül létrejött házassági kapcsolatrendszer ([Nagy]Atád 1, Buzsák 2, Csömend 1, Drávafok 1, [Somogy]Fajsz 2, Fejéregyház 2, Felsősegesd 2, [Somogyvár]Hidas 1, Jánosháza 1, Kaposvár 2, Kéthely 4, [Mező]Komárom 1, [Puszt]Kovácsi 4, [Kutas]Kozma 1,

Kutas 1, [Kis]Lak 2, Nagybajom/Bajom 9, Nikla 4, Osztopán 1, Pamuk 2, [Somogy] Sámson 1, [Somogy]Sárd 2, Sári 2, [Somogy]Simonyi 1, Somogyjád 1, Somogyvár 1, [Somogy]Szentpál/Tótszentpál 3, Szakácsi 6, Sziget 1, Szőcsény 1, Táská 1, Újfalu 1, [Somogy]Vámos 1, Varászló 1, [Somogy]Vid 1; összesen 35 település, 68 házasság). A mesztegnyői házasságok ritkán léptek át megyehatárokat (Sármellék/Zala megye 1, Sümeg/Veszprém megye 1, Nyitra megye 1), a más országokból érkezett házastársak („ex Borussia” [Poroszország] 1, „ex Croatia” [Horvátország] 2) száma szintén еле-nyésző (összesen hat adat nem értékelhető).

A fentiek tanúsága szerint a házasságkötések tekintetében Mesztegnyő lakos-sága „nyitott” volt a máshonnan érkezőkre, illetve az itt lakók társadalmi kapcso-latrendszere szélesnek feltételezhető. Ugyanakkor a házasulási kör csak kivételes esetekben lépte át a megyehatárokat, e tekintetben a falu – elsősorban férfi – lakossá-gának migrációja Somogy vármegye területén belül zajlott.

A házasságkötések szezonális alakulása és ennek időbeli változása

Az 1751–1806 között Mesztegnyőn kötött 407 mesztegnyői vonatkozású há-zasságkötés havonkénti táblázatos alakulása a következő.

hó- nap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1751– 1806	155	127	1	18	28	15	11	6	9	10	24	3

A fenti számadatok elsősorban a házasságok földművelő-állattenyésztő élet-móddhoz történő igazodásáról tanúskodnak. Az intenzív vagy intenzívebb gazdálko-dói munkavégzés hónapjaiban, különösen a szántóföldi munkák évkezdeti (március) hónapjában és az aratást lezáró augusztusban alacsony az esküvők száma. Ugyanak-kor jól érzékelhető az egyházi év böjti időszakoktól mentes hatása is. A januári és a februári „csúcshatások” egyrészt jelzik a téli pihenést, a karácsonyi ünnepekör kisu-gárzását és az évkezdetet, másrészt a farsang vidámabb heteinek kihasználását.

A szezonális vizsgálat évtizedenkénti bontása a fenti megállapításokat szá-mottevően tovább differenciálja.

hó- nap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1751– 1760	19	8	1		4	3	1	1	2	2	4	1
1761– 1770	24	16		6	1	2	3	2	1		3	2

KNAPP ÉVA: HÁZASSÁG ÉS CSALÁD A 18. SZÁZADI MESZTEGNYÖN

hó- nap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1771– 1780	41	22		2	9		4	1	3	4	7	
1781– 1790	23	35		4	5	4	3		2		6	
1791– 1800	32	31		4	7	5			1	3	3	
1801– 1806	16	15		2	2	1		2		2	1	

A tízéves bontás a január-februári házasságok magas számával azt bizonyítja, hogy ez a két hónap volt a faluban az esküvők kedvelt és elfogadott időszaka. 1781–1790 között a február vált kedveltebbé, későbbiekben azonban e két hónap adatai ki-egyenlítődni látszanak.

Életkor az első és az ismételt házasságkötéskor

A 407 házasságkötést érintő 814 házasuló személyi adatából az első házasságukat kötők száma folyamatosan magas, ugyanakkor az életkorok megadása 1771-ig hiányzik. 1751–1770 között a nevekhez társított családi állapotot rögzítő kifejezésekkel (iuvenus/ifjú, az idősebb nőtlen vőlegények esetén a coelebs/nőtlen, illetve a virgo/szűz, hajadon, puella/lány) jelölték az életkort, valamint az első házasság tényét.

A bejegyzések az életkori adatok rendszeres áttekintésére 1771. november 24-től alkalmasak. A férfiak és a nők adatai az első házasságuk kötésekor öt évenként, nemenkénti bontásban a következők.

férfiak	17–20 éves	21–25 éves	26–30 éves	31–35 éves	36 és fölötté
1771–1775	8	12	3		1
1776–1780	18	14	6	1	1
1781–1785	8	20	4	1	
1786–1790	6	14	2		2
1791–1795	11	19	3		1
1796–1800	8	14	2	1	1
1801–1806	9	9	6	2	

nők	14–20 éves	21–25 éves	26–30 éves	31–35 éves	36 és fölötté
1771–1775	21				
1776–1780	35	2	1		1
1781–1785	28	1	1		
1786–1790	22	6			
1791–1795	37	4		1	
1796–1800	23	2	3		
1801–1806	24				

Míg a férfiak a 17. életévüktől, a nők a 14. évtől alapítottak először önálló családot. A férfiaknál a húsz évesen és az ez alatti életkorban kötött házasság az egész időszakban elfogadott szokás maradt, ugyanakkor a legtöbben 21–25 éves koruk között nősültek, s ez nem ritkán kitolódott a 26–30. életévig. E kor fölött ritka, de elfogadott maradt az első házasságkötés. A női lakosságnál a 14–20 életév közötti első férjhezmenetel 1806-ig változatlanul a legmagasabb, 21–25 évesen ritkának, majd ezen életkor fölött kuriózum számba menőnek tekinthető. A korai házasságkötések elsősorban a teljes életkor egykorúan figyelembe vett rövidségével, és a „gyors” felnőtté válás kívánalmával magyarázhatók.

Tekintettel a várható alacsony életidőre, melyről a *Halotti anyakönyv* adatai az egész korszakra vonatkozóan folyamatosan tájékoztatnak, érdemesnek tűnt fel megvizsgálni az ismételt házasságkötésekhez tartozó életadatokat nemenkénti alakulását is.

férfiak ismételt házassága	17–20 éves	21–25 éves	26–30 éves	31–35 éves	36–40 éves	41 és fölötté
1771–1775		1	2	1	1	4
1776–1780			1	2	4	3
1781–1785		1		1		7
1786–1790			4	4	3	4
1791–1795			2	4	5	3
1796–1800		1	1	1	4	4
1801–1806		1	1	4	1	2

KNAPP ÉVA: HÁZASSÁG ÉS CSALÁD A 18. SZÁZADI MÉSZEGRYÖN

nők ismételt házassága	14–20 éves	21–25 éves	26–30 éves	31–35 éves	36–40 éves	41 és fölötté
1771–1775	1		3	2	1	2
1776–1780			3	2	3	2
1781–1785	1	1	2	2	3	3
1786–1790		1	4	1	2	2
1791–1795			3	1	1	1
1796–1800		1	6	1		1
1801–1806	2		5		3	2

A táblázatos áttekintésből jól látható, hogy a második és a többedik házasságkötés elfogadott életfordulatnak számított a faluban. A megözvegyülés várható ténye az egész időszakra jellemző, a falu egy-egy évi özvegyeinek száma, tekintettel az ismételt házasságkötésekre, nem sokban térhetett el az 1748. évi vizitációban rögzített, összesen 14 személytől. Az adatok ugyanakkor halványan jelzik azt a tendenciát is, hogy az újra nősülő férfiak száma 1796 után lassanként csökken. A korai halálozások jelentős száma mellett a nagy életkorbeli különbségekkel (15, 20 év) kötött házasságok révén megözvegyülteket erre ösztönözte a félárván maradt gyermekeken kívül az elviselhetőbb, illetve könnyebbnek tűnő közös, családi keretekben folytatott életvitel reménye. Míg a 17–20 éven, azaz az első házasságkötési időszakon belül a férfiaknál nem adatolható özvegyi állapot, a nők között előfordul néhány nagyon fiatal, 14–20 éves özvegyasszony. A 21–25 év közötti özvegy férfiak és nők száma viszonylag alacsony, a 26. életévtől azonban – ugyan változó arányban – szinte várható volt a házastárs elvesztése és egy újabb családalapítás. A férfiak közül a legtöbben 31 éves koruk után nősültek ismételten. A nőknél a 26–30 évesen újra férjhez menők száma a legmagasabb. Az utóbbiaknál sem látszik befolyásolni az új családalapítást az életkor, 41 éves kor fölött sem ritkák az új házasságot kötő özvegyasszonyok.

A házasságkötések áttekintése a családi állapot figyelembe vételével

A családi állapotra vonatkozó adatok – melyeket folyamatosan és úgy tűnik fel, nagy körültekintéssel közöl a *Házassági anyakönyv* – táblázatos áttekintésével tovább finomíthatók a házasságkötésekre vonatkozó korábbi megfigyelések.

a párok családi állapota a házasságkötéskor	nőtlen x hajadon	nőtlen x özvegy	hajadon x özvegy	özvegy x özvegy
1751–1760 (46 pár)	28	12	1	10
1761–1770 (60 pár)	40	7	1	12
1771–1780 (93 pár)	63	6	6	16
1781–1790 (82 pár)	46	10	11	15
1791–1800 (85 pár)	55	5	15	10
1801–1806 (41 pár)	25	4	4	8
56 év – 407 esküvő	252 esküvő, 62%	44 esküvő, 11%	38 esküvő, 9%	71 esküvő, 18%

A *Házassági anyakönyv* segítségével elemezhető adatok együttese felhívja a figyelmet az özvegyházasságok viszonylag magas arányára (56 év alatt 38%). Ugyanakkor ezek az esküvői párok egyetlen évben és időszakban sem haladták felül a nőtlenek és hajadonok arányát, azaz a falu életét elfogadott, normálisnak mondható mértékben tartották. Az özvegyek a vizsgálható években jól érzékelhetően folyamatosan törekedtek hasonló családi állapotú párt találni.

A nőtlenek és az özvegyek közötti házasság 1790-ig emelkedő tendenciát mutat. Külön megvizsgálva, ezeknél a házasságoknál a nőtlen személyek származási helye rendszerint nem Mesztegnő, így feltételezhető, hogy ők a falun belüli jövőbeni tartós letelepedést szem előtt tartva kötöttek házasságot az itt élő özvegyasszonyokkal. A hajadonok és az özvegy férfiak házasságkötései 1781 után emelkednek, ezek jobbára helyben lakók között jöttek létre. E kétféle családi állapotú személyek közötti esküvők száma 1800-tól kiegyenlítődni látszik, ami jelzi a megtelepedett állandó lakosság túlsúlyát.

A házasságok és a halálozások számának egymásra vetített alakulása nem biztosít torzulásmentes vizsgálati alapot – még abban az esetben sem, ha figyelmen kívül marad a gyermekek nagyszámú halálozási adata (a *Halotti anyakönyv* mikrofilmje a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az A 3912 dobozszámon, az X 5830 törzsszámon a 986/1 kötetben, tekerccsszám 3912 kutatható, terjedelme 88 kocka). Ennek oka mindenekelőtt a falu megtelepedett lakosságának lassú, elhúzóó idejű kialakulásában kereshető.

Ugyanígy – mivel a *Keresztelési anyakönyv* nem maradt fenn – a házasságkötések, keresztelések és halálozások adatai sem vehetők össze, melynek hiányában a falubeli természetes szaporodás nem számítható ki.

Családrekonstrukciós példa

Egyúttal elmondható az is, hogy a hiányos forrásadottságok ellenére néhány esetben – ugyan némileg behatárolt módon – lehetőség nyílik a megtelepedett lakosságot érintő családrekonstrukcióra is. Utóbbi bemutatására példaként a Kövesdi családra vonatkozó adatok összegzését választottam.

A Kövesdieket sem 1748-ban, sem 1757-ben nem vettek számba a vizitációk „Status animarum” részében. Ismeretlen helyről történt Mesztegyőre érkezésük, és megtelepülésük valószínűleg 1758-ban történt, mivel a 23 éves Kövesdi Mihályt az 1759. II. 26-án Hári Katalinnal kötött házasságakor már mesztegyőiként jegyezték be a *Házassági anyakönyv*be. A család földműveléssel foglalkozott. Kövesdi Mihály minden valószínűség szerint nem egyedül érkezett Mesztegyőre, amint erre a *Házassági anyakönyv* egy további bejegyzése, Kövesdi Ferenc 1768. évi házasságkötése utal. Az 1771. évi vizitáció lakosság összeírásából feltételezhető, hogy Kövesdi Mihály és Kövesdi Ferenc testvérek, legalábbis közeli rokonok voltak, ekkor egy házban laktak.

Az 1759 és 1806 között kötött Kövesdi-házasságokhoz a *Halotti anyakönyvből* további adatok társíthatók, melyek egy része kiegészíthető az 1771. évi vizitációból.

Kövesdi Mihály 1771-ben háztulajdonos volt, életkorát 35 évesnek rögzítették. Feleségével, Hári Katalinnal, aki ekkor 29 éves (tehát 17 évesen ment férjhez), több gyermekük volt, Anna 10 éves, Erzsébet 9, István 6, Judit 4 és Ilona 1 éves. Egy évvel később következő gyermeküket, a két hónapos Ferencet 1772. IV. 23-án temették el. Kövesdi Mihály a felsorolt adatok tükrében 1736-ban született, és 46 évesen, 1782. VII. 29-én halt meg. Megjegyzendő, hogy az anyakönyvekbe bejegyzett életadatok arra figyelmeztetnek, hogy ezeket nem pontosan, hanem körülbelüli formában adták meg.

1768. V. 22-én a 25 éves Kövesdi Ferenc, aki ekkor a mesztegyői kerékgyártó mester társa („sodalis rotarius”), az ugyancsak helybeli Bogyó Ferenc lányát, Katalint vette feleségül. 1771-ben inquilinusként (bérlő) élt Kövesdi Mihály házában, élő gyermekük ekkor nem volt. A házasságukból született gyermekek közül a három hetes Katalint 1769. IV. 21-én, a három éves Istvánt 1779. I. 17-én, az egy éves Katalint 1782. IX. 8-án, Györgyöt 1784. IV. 30-án, a két hónapos Ferencet pedig 1788. XII. 15-én temették el. A feltételezhetően 1743-ban született Kövesdi Ferenc 60 évesnek mondott korában hunyt el, 1804. XI. 26-án temették, és „uxoratus”-ként jegyezték be a halotti anyakönyvbe, azaz feleségét özvegyen hagyta.

1779. I. 24-én a 17 évesnek mondott mesztegyői Kövesdi Anna – aki Kövesdi Mihály és Hári Katalin lánya, s az 1771-es vizitáció adatát figyelembe véve 1761-ben született – feleségül ment a mesztegyői 22 éves Kiss Jánoshoz. Később megözvegyült, és mint özvegy Kövesdi Anna 42 évesnek mondott korában, valószínűleg Kiss János özvegyeként 1802. XI. 22-én ismét férjhez ment a 27 éves mesztegyői Máté Sándorhoz. Egyik házasságából született gyermekeire sincs adat.

1783. I. 12-én a 17 évesnek bejegyzett Kövesdi Erzsébet – aki szintén Kövesdi Mihály és Hári Katalin lánya lehetett, s az 1771-es vizitáció adatát figyelembe véve 1762-ben született, azaz valójában 21 éves – feleségül ment a Horvátországból származó, 22 éves Margalits Jánoshoz. Gyermekükre nem találtam adatot, lehetséges, hogy a továbbiakban nem Mesztegnőn éltek. Ez a Kövesdi Erzsébet azonos lehet a dávodi özvegy Kövesdi Erzsébettel, ekkor valószínűleg Margalits János özvegyével, aki 1805. II. 16-án feleségül ment a mesztegnői, szintén özvegy Szarka Jánoshoz. E házasságnál életkorukat nem adatolták. Gyermekükre nem találtam adatot.

1788. II. 3-án a 20 éves Kövesdi Katalint (szülei nevét nem ismerjük, lehetett Kövesdi Mihály lánya, mivel azonban 1771-ben nem említik, valószínűleg 1771 után született és így a férjhezmenetelkor nem 20 éves volt; ugyanakkor nem lehetett Kövesdi Ferenc lánya, akinek második Katalin nevű lányát 1782-ben temették) feleségül vette a 40 éves marcali Szántó András, az adatok szerint ez a férj első házassága volt. Gyermekükre nem találtam adatot, lehetséges, hogy nem Mesztegnőn éltek.

1790. II. 8-án a 18 éves mesztegnői Kövesdi Ilonát (szülei nevét nem ismerjük, elképzelhető, hogy Kövesdi Ferenc lánya) feleségül vette a 28 éves simongáti Hollósi József zsellér. Gyermekükre nem találtam adatot, lehetséges, hogy nem Mesztegnőn éltek.

1793. II. 3-án a 20 éves mesztegnői Kövesdi Ilonát – aki szintén Kövesdi Mihály és Hári Katalin lánya lehetett, s az 1771-es vizitáció adatát figyelembe véve 1770-ben született, azaz valóban 20 éves a férjhezmenetelkor – feleségül vette a 24 éves mesztegnői Szaller János, az egyik tanú a mesztegnői Kiss János volt (aki a testvére, Kövesdi Anna révén a sógora). Kövesdi Ilona Szaller János feleségeként halt meg 1804. XII. 17-én, életkorát 35 évként jegyezték be. Gyermekükre nem találtam adatot.

1796. IV. 17-én a 22 éves közrendű Kövesdi Juditot – aki szintén Kövesdi Mihály és Hári Katalin lánya lehetett, s az 1771-es vizitáció adatát figyelembe véve 1767-ben született, és valójában 29 éves volt, amikor férjhez ment – feleségül vette az ugyancsak közrendű, 45 éves szakácsi özvegy, Kántor László. Gyermekükre nem találtam adatot.

1799. I. 27-én a 22 éves mesztegnői Kövesdi Antal – aki egyaránt lehetett Kövesdi Mihály vagy Kövesdi Ferenc fia – feleségül vette a 18 éves mesztegnői Molnár Erzsébet, zsellért. E házasságkötés egyik tanúja Kövesdi István volt. Gyermekükre nem találtam adatot.

Kövesdi István Kövesdi Mihály és Hári Katalin fia volt, 1771-ben a léleköszeírásakor 6 évesként jegyezték fel. Több további házasságnak is tanúja volt, így 1794. I. 12-én a 38 éves, mesztegnői nemes özvegy Hári Ferenc (aki édesanyja révén rokona volt) és a szintén mesztegnői 25 éves Szabó Rosina esküvőjén; valamint 1799. II. 3-án a mesztegnői 24 éves Szabó Ferenc és a szintén mesztegnői 26 éves özvegy Szluha Marianna esküvőjén. E közrendű Kövesdi Istvánnak is volt családja, jöllehet nem Mesztegnőn kötött házasságot, de itt élt, vagy egy idő elteltével ide költözött, mivel adatolható, hogy Mesztegnőn temette el 1794. IV. 6-án hatnapos Julianna lá-

nyát, 1798. XII. 10-én ötnapos Katalin lányát, 1801. III. 26-án öt hónapos Anna lányát, majd 1805. IV. 26-án fél éves János fiát.

1800. II. 24-én a 22 éves mesztegnyői Kövesdi László – aki szintén egyaránt lehetett Kövesdi Mihály vagy Kövesdi Ferenc fia – feleségül vette a 15 éves mesztegnyői Nyakas Annát. Az ő gyermekük volt az 1802. VIII. 31-én, tíznapos korában elhunyt Anna.

1806. I. 25-én a 20 éves mesztegnyői, közrendű Kövesdi Márton – aki Kövesdi Ferenc fia lehetett, és így feltételezhető unokatestvére Kövesdi Anna volt – feleségül vette a 14 éves mesztegnyői, közrendű Kiss Juliannát, akivel rokonságban lehettek Kövesdi Anna és Kiss János 1779. évi házasságkötése révén. Az egyik tanújuk nekik is Kövesdi István volt.

1806. II. 2-án a 16 éves mesztegnyői közrendű Kövesdi Erzsébetet – aki szintén Kövesdi Ferenc lánya lehetett – feleségül vette a 19 éves mesztegnyői Varga József cipész („coturnarius”). A házasság egyik tanúja a valószínűleg Kövesdi-rokon Kiss János volt.

A *Halotti anyakönyv* révén ismeretes még a 20 éves korában meghalt Kövesdi Erzsébet (szülei nevét nem ismerjük), akit 1784. II. 9-én temettek. Ő talán Kövesdi Mihály és Kövesdi Ferenc jelenleg ismeretlen származási helyéről költözött valamikor a már megtelepedett rokonaihoz Mesztegnyőre.

Adatolható még egy másik Kövesdi Mihály – egyaránt lehetett Kövesdi Mihály vagy Kövesdi Ferenc fia –, aki nem Mesztegnyőn kötött házasságot, de idővel ide költözött családjával, és 1786. III. 25-én itt temette el tíznapos Mihály fiát.

A fenti korlátozott tartalmú családrekonstrukció bizonyosága szerint a 18. század második felétől az ismeretlen helyről ide költözött és megtelepedett Kövesdi Mihály és Kövesdi Ferenc népes családja révén egy újabb generációban több, egymással rokon mesztegnyői Kövesdi család, így Kövesdi Antal, Kövesdi István, Kövesdi László, Kövesdi Márton és ifjabb Kövesdi Mihály családja élt. Ugyanakkor az 1805–1806 előtti további leszármazásukat, és rokonságuk a leírtaknál pontosabb meghatározását és kiegészítését lehetetlenné teszi a *Keresztelési anyakönyv* hiánya.

Összegzés

A *Keresztelési anyakönyv* hiánya ellenére a három évben (1748, 1757, 1771) rögzített vizitációs lélekszám és a *Házassági*, illetve ezzel párhuzamba állítva a *Halotti anyakönyv* adatai lehetőséget biztosítottak Mesztegnyő 18. századi házassági szokásainak és családi/családtörténeti vonatkozásainak megvizsgálására. Ezek, a fentiekben részletezett következtetések – úgy tűnik fel – alapvetően nem különbözhetnek a tartós török hódoltság alól felszabaduló dél-dunántúli falusi településekre vonatkozó, jövőbeni kutatások eredményeitől.

FARKAS PÉTER: ANDRÁSSY ANTAL FŐLEVÉLTÁROS, LEVÉLTÁR-IGAZGATÓ PÁLYAKÉPE (1934–1990)

A ndrassy Antal a Somogy Megyei Levéltár igazgatója 1934. április 12-én született a Fejér vármegyéhez tartozó Cecén. Családjával 1937-ben költözött Kaposvárra, így innen adatolható mély és szoros kötődése Somogy vármegyéhez és annak székhelyéhez. Andrassy Antal zárkózott, a nyilvánosságot kerülő egyéniségéből fakadóan nagyon keveset tudunk gyermekkoráról, ifjúságáról, annyi azonban a levéltárban maradt gyűjteményéből kiderül, hogy már ekkor is szenvedélyesen érdeklődött a magyar történelem iránt. Érdeklődése mind ekkoriban, mind a későbbiekben elsősorban a magyar történelem elmúlt fél évezredére koncentrált. A középiskolai évek után a Debreceni Egyetem keretein belül szerzett magyar–történelem szakos középiskolai tanári diplomát. Egyetemi tanulmányai alatt alakult ki szűkebb érdeklődési köre, elsősorban a magyar újkor érdekelte, azon belül is az 1848/49-es forradalom és szabadságharc története került figyelmének középpontjába. Az egyetemi éveket követően, pályakezdőként 1957-től a somogyi megyeszékhelyen ekkor még nem túl beágyazottnak számító intézménynek, az 1951-ben Kecskemétről Kaposvárra került Cukoripari Technikumnak lett az oktatója.

A muzeológus

A mindössze néhány évig tartó pedagógusi pályáját követően Andrassy Antal az akkori kaposvári székhelyű, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága Rippl-Rónai Múzeumának muzeológusa lett. Az egész életét végig kísérő kaposvári közgyűjteményi pálya itt kezdődött. Sajnálatos módon mind a róla szóló nekrológok, mind pedig az egyéb visszaemlékező írások, szóbeli közlések Andrassy Antal múzeumi éveiről bizonyulnak leginkább homályosnak. Üdítő kivételt képeznek e tekintetben a kaposvári székhelyű Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum főmuzeológusának, Varga Évának a sorai. Visszaemlékezése alapján annyi megállapítható, hogy egy tettere kész, víziókkal rendelkező fiatalemberrel gazdagodott a múzeum Andrassy Antal érkezésével. Az oktatói pályát frissen elhagyó muzeológus már ekkor is – ahogy a későbbiekben, levéltárosként is – a kutatást helyezte előtérbe. A (hely)történeti (alap)kutatásokat nemcsak a történeti megismerés miatt tartotta fontosnak, hanem a „közgyűjteményi lét” alapvető aspektusának tekintette, a tárgyi, illetve iratanyag megismerésének leghatékonyabb és legizgalmasabb módozataként tekintett rá. Andrassy rövid életű múzeumi tevékenysége nem múlt el nyomtalanul, jelentős szerepet vállalt abban, hogy az akkoriban újszerűnek számító történeti muzeológia gyakorlata Somogyban is megjelenjen. E tekintetben egyébként az 1940-től 1948-ban bekövetkezett haláláig a múzeumi igazgatói tisztet is ellátó neves néprajzkutató, Gönczi Ferenc által kitaposott ösvényre lépett. A Gönczi Ferenc-féle hagyomány folytatásaképpen Andrassy Antal törekvései is elsősorban a kortárs világra irányultak, leginkább a kaposvári városkép alakulására, tágabb értelemben a város

akkor közelmúltnak számító történetére fókuszált múzeumi alkalmazottként. Kaposvár városának történetével kapcsolatos kutatásainak kezdeti pontját is jelentették a rövid múzeumi évek.

A pártarchívumban

Szakmai pályájának következő szakaszában Andrassy Antal az 1962. október 1-jétől létező megyei pártarchívum vezetőjeként új pozícióban találta magát. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően vált az állampárt számára kiemelt fontosságúvá a korszakban, illetve a korábbi, még az Magyar Dolgozók Pártja (MDP) által fémjelzett, 1948 és 1956 közé eső időszakban keletkezett iratok összegyűjtése, és azok egységes kezelése, őrzése. Az 1956-ig terjedő állampárti időszakban az MDP saját iratai elsősorban ügyintézési célt szolgáltak mindössze, így azok egységes kezelése, szakszerű őrzése, illetve történeti értékük nem merült fel szempontként. Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában keletkezett iratpusztulás, valamint az a körülmény, hogy addigra már bizonyosnak látszott, hogy a MSZMP KB Párttörténeti Intézet nem képes megbirkózni a nagy mennyiségű országos iratanyag gyűjtésével és rendezésével, cselekvésre készítette az állampártot. Motivációjukat az is adta, hogy a forradalmi eseményeket követő megtorlások, perek kapcsán is szükségesegek voltak az említett iratok, illetve a párt újjászervezése során sem lehetett ezeket nélkülözni. A dokumentumok történeti értéke ettől függetlenül sem volt lényeges a korabeli állampárti vezetés számára. A helyi viszonyokat is tükrözi, hogy a forradalom és szabadságharc eseménydús őszi napjai alatt Somogy megye területén is nem csekély MDP-s iratanyag semmisült meg.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának 1961. május 23-i határozata teremtette meg az alapját a megyei pártarchívumok működésének, elsősorban iratörzési és hivatali feladatok ellátása céljából. Somogy megyében bő egy évvel ezután indult meg a szervezés. A pártarchívum élére a fiatal, nagy munkabírású és a pártállami ideológiához, valamint magához az állampárthoz is ezer szállal érzelmileg is kötődő Andrassy Antal személye volt a megyei bizottság számára a tökéletes választás. Andrassy mentalitásával, hitvallásával kapcsolatban a későbbi munkatársa, beosztottja, a Somogy Megyei Levéltár akkori levéltárosa, Dobai András találóan jegyezte meg a *Levéltári Szemle* hasábjain megjelent nekrológiájában: „Aktív, személyes hitét mindig vállaló, közéleti embernek, hivatásának és családjának élő levéltáros-vezetőnek ismerték meg a vele baráti, munkatársi kapcsolatba kerülők.”

Andrassy Antalnak elvülhetetlen érdemei voltak abban, hogy az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archívumának megszervezése viszonylag gyors ütemben és zökkenőmentesen történt meg. Az 1962. október 1-i kezdőponttól számítva 1964-re már befejezettek is lehetett nevezni az archívum megteremtésének szervezési munkálatait. Ebben az időszakban természetesen még csak az MDP-s iratok

összegyűjtéséről lehetett szó. Andrássy Antal archívumvezetőként már ekkor hozzákezdett a somogyi munkásmozgalom tárgyi és írott emlékeinek összegyűjtéséhez, valamint aktív kapcsolatot ápolt nemcsak az ekkortájt helyben élő, de megyei kötődésű „veterán” baloldali szereplőkkel is. A munkásmozgalom említett szereplőinek visszaemlékezéseit nagy szorgalommal gyűjtötte, és az összegyűjtött anyagot az idő előre haladtával kritikai megjegyzéseivel, jegyzeteivel ellátva helyezte el az archívumban.

Mindezek mellett a pártarchívum vezetőjeként, illetve a későbbiekben a Somogy Megyei Levéltár munkatársaként is lényegre törő, a beszélgetőpartnerének bizalmát megnyerő interjúkészítő volt. Andrássy Antal e tevékenységének gyümölcse lett az MSZMP pártarchívumának tematikus gyűjteménye, amely a Somogy vármegeyi munkásmozgalom kiemelkedő személyiségeivel és egyes eseményekkel kapcsolatos dokumentumokat tartalmaz. A két imént említett, ma már a Somogy Vármegeyi Levéltárban fellelhető gyűjtemény jelentős forrásbázisnak számít a térség 20. századi történetére vonatkozóan, azon belül is elsősorban az 1945 utáni periódust illetően.

A gyűjtemény jelentőségét többek között az a szokatlannak is tűnő jelenség adja, hogy az egyébként ideológiai megfontolásoktól átitatott, az ellenforradalmi narratívát előtérbe helyező 1956-os forrásgyűjtései ugródeszkat jelentettek a későbbi – elsősorban Szántó László volt főlevéltáros és levéltár-igazgatóhelyettes nevével fémjelzett – rendszerváltást követően felgyorsuló gyűjtéseknek, kutatásoknak.

Bár Andrássy fő kutatási területét nem az 1956-os események és az azt követő megtorlások periódusa jelentették, ennek ellenére e területen is jelentkezett, természetesen a korszaknak megfelelően, némiképp tendenciózus forrásközlésekkel. Andrássy Antal a pártarchívum vezetőjeként a nagy mennyiségű adminisztratív jellegű feladatok mellett is kiemelt fontosságot tulajdonított a történeti kutatásnak. A pártarchívum-vezetői időszakának első éveiben jelentek meg első publikációi is, amelyek még elsősorban forrásközlések voltak. Ebben az időszakban a tágabban vett kutatási területe leginkább a 19. század második és a 20. század első fele somogyi munkásmozgalmának története volt.

A levéltáros

Andrássy Antal bő másfél évtizeden keresztül, az 1962. október 1-jétől az 1977. október 1-ig terjedő időszakban vezette az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának archívumát. Kanyar József, a Somogy Megyei Levéltár igazgatójának erőteljes „lobbitevékenysége” nyomán került át a megyei levéltári intézménybe, egyébiránt az ottani egyetlen főlevéltárosi státuszt betöltve. A pártarchívum élén Andrássy Antalt Szollár Anna követte, aki ezt megelőzően az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Propaganda- és Művelődési Osztályának munkatársa volt.

Andrássy Antal a kaposvári székhelyű levéltár egy olyan időszakában tevé-

kenykedett, amikor a tudományos munka és az ismeretterjesztő szerep kiemelt fontosságú volt az intézmény életében, szemben a két világháború közötti idővel, amikor a fentiekkel kapcsolatban csökkenő tendenciát tapasztalhatunk. A *Somogy Megye Múltjából* címmel, akkoriban még évenként megjelenő levéltári évkönyv hasábjain és a *Levéltári nap* címen szerveződő, szintúgy évente megrendezett, általában helytörténeti jellegű konferenciákon az intézmény tudományos igényű kutatómunkát végző

Andrassy Antal és Kanyar József

dolgozói is megoszthatták eredményeiket az érdeklődőkkel. A rendszeres szerzők, lektorok és előadók között többen is szerepeltek a kortárs magyar történettudomány legnevesebb személyiségei közül (a hosszú sorból említendő Borsa Iván, Kubinyi András, Szakály Ferenc és Tilkovszky Lóránt). Az ehhez kapcsolódó szervezőmunkában, az anyagi keretek megteremtésében és annak a lehetőségek szerinti folyamatos biztosításában kiemelkedő szerepe volt az „Andrassy Antal – Kanyar József tandemnek”. Természetesen a fent említettek biztosítása nem volt lehetséges anélkül a szoros kapcsolati háló nélkül, amivel a két levéltáros rendelkezett, beleértve ebbe nemcsak a helyi kulturális közélet vagy a levéltári és tudományos világ szereplőit, hanem a pártállam regionális elitjét is.

A levéltár a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében központi szereplője volt Kaposvár kulturális életének. Andrassy Antal 1988-tól, Kanyar József nyugdíjazását követően a Somogy Megyei Levéltár igazgatói posztját is betöltötte, egészen a váratlanul bekövetkezett, szívroham okozta haláláig. A somogyi levéltár látványos eredményekkel rendelkező időszak volt az 1950 és 1998 közötti Kanyar József, Andrassy Antal és Szili Ferenc igazgatók nevével fémjelzett periódus. E tény erőteljes bizonyítéka, hogy az őrzött irategységek száma a korábbiakhoz képest mintegy a hatszorosára emelkedett. Ekkoriban a már vázolt tudományos és ismeretterjesztő munka mellett nagyarányú rendezések, selejtezések és segédletkészítések is zajlottak, amelyekből Andrassy Antal szervező és gyakorlati jellegű munkájával is jelentősen kivette a részét.

Andrassy Antal hagyatéka

Andrassy Antal legjelentősebb hagyatékának kései „kollégái” számára – és nem beszélve a kutatókról – a Somogy Vármegyei Levéltárban található, mintegy

99 dobozt kitevő gyűjteménye számít. Andrassy gyűjteményének „évköre” felöleli a Mohács utáni magyar történelem – elsősorban természetszerűleg Somogy vármegyei – vonatkozásait, egészen a Kádár-rendszer utolsó éveigi. A gyűjtemény első doboza azonban mindössze a volt főlevéltáros jegyzeteit tartalmazza a végvári harcok és a Rákóczi-szabadságharc időszakára vonatkozóan, és elsősorban szakirodalmi feldolgozásokkal kapcsolatos vázlatait foglalja magában. Széles érdeklődési köréről nemcsak az előbb említettek tanúskodnak, hanem településtörténeti gyűjtései, amelyek egészen a középkorig nyúlnak vissza: a helytörténeti kutatásokat végző, vagy céltudatosan településtörténeti monográfiákon épp dolgozó munkatársait 1526 előtti oklevelek adataival is előszeretettel segítette. Andrassy Antal gyűjteményének egyedi vonását adja az a több mint 10 000 darabszámot kitevő, pontos jelzettekkel ellátott, lényegre törő sorokat tartalmazó forrásokat jegyzetelő, kivonatoló gyűjteménye, amely mind a levéltáros, mind pedig a kutató számára rendkívül értékes segédletként hasznosulhat. A gyűjtemény másolatokat és jegyzeteket kitevő, döntő része az Andrassy család jóvoltából került a levéltárba.

Andrassy Antal tragikusan hirtelen bekövetkezett halálával Somogy vármegye korának egyik legjelentősebb levéltárosát és tag műfaji keretekben – tanulmány, forrásközlés, recenzió, interjú, sajtócikk – alkotó (hely)történészét veszítette el. A sok esetben ideológiailag is vezérelt motivációja ellenére pontossága és a különböző levéltári egységek, iratanyagok mély és alapos ismerete jó példával szolgálhat kései utódai számára is. A nevéhez kapcsolódó személyi gyűjteményen is messze túlmutató iratanyagot gyűjtő és azt rendszerező, jegyzetelő tevékenysége a mai napig nélkülözhetetlen „mankónak” számít a 19–20. századi Somogy vármegye történetét vizsgálni szándékozó tudományos kutatóknak.

A volt levéltár-igazgató egyike volt az utolsó helyi „történész-levéltárosoknak”, aki akár a hivatali jellegűnek tekinthető munkaköri feladataiban is elsősorban a történeti megismerés lehetőségét kereste. Andrassy Antal tudományos publikációi pedig mindössze néhány évtizedes „hallgatás” után ismét „szólnak”. Az utóbbi időszakban a Somogy Vármegyei Levéltár volt munkatársai közül – talán nem túlzás ezt állítani – már az egyik legtöbbet hivatkozott szerzőnek mondható. E jelenségben közrejátszott az is, hogy az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság centenáriuma kapcsán felélénkült kutatói érdeklődés fókuszába Andrassy Antal forrásgyűjtései és tudományos publikációi is bekerültek.

Andrassy Antal 20 legfontosabb publikációja

ANDRÁSSY Antal (1967): *Latinca Sándor elfogatása és mártírhalála (1919. aug. 6.–szept. 17)*, Somogyi Szemle, 1. sz., 37–56.

ANDRÁSSY Antal (1971): *Az MKP tevékenysége és az 1945-ös választás Somogy. Somogy Megye Múltjából, Levéltári évkönyv 2*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 271–307.

ANDRÁSSY Antal (1973): *Az agrárproletariátus és a parasztság helyzete, mozgalmai 1908–1918 között*, In: *A munkásmozgalom kialakulása és fejlődése Somogy megyében 1870–1918*, Kaposvár, 241–282.

- ANDRÁSSY Antal (1974): *Somogy a császári megszállás alatt (1849. január–április)*, Somogy Megye Múltjából, Levéltári évkönyv 5, szerk. KANYAR József, 175–194.
- ANDRÁSSY Antal (1978): *A munkáshatalom megteremtése Somogyba. 1947–1948*. In *Iskola és levéltár*, 9, Kaposvár
- ANDRÁSSY Antal (1979): *Katonai terror Somogyban. 1919 őszén*. Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv. 10, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 307–353.
- ANDRÁSSY Antal (1979b): *A Tanácsköztársaság funkcionáriusai ellen folytatott megtorlás. Büntetőpe-rek Somogyban*, Levéltári Szemle, 1–2. sz., 109–118.
- ANDRÁSSY Antal (1980): *Noszlopy Gáspár szolgabírói évei (1846–1848)*, Somogy Megye Múltjából. Le-
véltári Évkönyv. 11, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 245–268.
- ANDRÁSSY Antal (1982): *Noszlopy Gáspár illegális évei (1849–1853)*. Somogy Megye Múltjából. Levéltá-
ri évkönyv. 13, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 103–135.
- ANDRÁSSY Antal–SZILI Ferenc (1983): *A barcsi és a nagyatádi járás községtörténeti lexikona*. *Iskola és
levéltár. Dokumentumok a szülőföldről*. 19, Kaposvár
- ANDRÁSSY Antal (1983b): *A kaposvári kommunisták pere 1933-ben*, Somogy Megye Múltjából. Levéltá-
ri évkönyv 14, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 253–279.
- ANDRÁSSY Antal (1984): *Zsidóüldözés Somogyban (1944. március–július)*. Somogy Megye Múltjából.
Levéltári Évkönyv 15, szerk. KA-
NYAR József, Kaposvár, 333–360.
- ANDRÁSSY Antal (1985): *Somogy megye
felszabadítása 1944. december
1.–1945. április 1*, *Iskola és levéltár*,
Kaposvár
- ANDRÁSSY Antal (1985b): *Noszlopy Gáspár,
Dél-Dunántúl kormánybiztosa, So-
mogy Megye Múltjából*. Levéltári
évkönyv 16, szerk. KANYAR József,
Kaposvár, 311–337.
- ANDRÁSSY Antal (1986): *Aradtól Kapos-
várig – Száz éve született Latinca
Sándor*, Somogy megye kormány-
zótanácsai biztosa, Somogy Megye
Múltjából. Levéltári évkönyv 17,
szerk. KANYAR József, Kaposvár,
343–376.
- ANDRÁSSY Antal (1987): *Noszlopy Gáspár (1820–1853)*, Somogyi Almanach, Kaposvár, 43–44.
- ANDRÁSSY Antal (1987b): *Somogyi katonák az I. világháborúban és az oroszországi polgárháborúban
(1914–1922)*, Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 18, szerk. KANYAR József, Kaposvár,
327–359.
- ANDRÁSSY Antal (1988): *A fegyveres erő és hatalom Somogyban, a polgári demokratikus forradalom
idején*, Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 19, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 263–
298.
- ANDRÁSSY Antal (1989): *A somogy-baranyai 44-es dandár szervezése és harcai 1919-ben*, Somogy Me-
gye Múltjából. Levéltári évkönyv 20, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 253–287.
- ANDRÁSSY Antal (1990): *A kaposvári Berzsényi Dániel szabadkőműves páholy története (1902–1903).
Első rész*. Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv. 21, szerk. KANYAR József, Kaposvár,
169–190.

Andrásy Antal egy levéltári nap előadójaként

Szakirodalom

- ANDRÁSSY Antal (1965): *Adatok a Kaposvári Általános Munkásegylet történetéhez, 1870–1873, Somogyi Szemle. A Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának évkönyve, Kaposvár, 2. sz. 42–53.*
- ANDRÁSSY Antal (1967): *Latinca Sándor elfogatása és mártírhalála (1919. aug. 6. – szept. 17.). Somogyi Szemle. A Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának évkönyve, Kaposvár, 1. sz. 37–56.*
- ANDRÁSSY Antal (1967b): *A siófoki Mártír-emlékmű története (1919–1948), Somogyi Szemle. A Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának évkönyve, Kaposvár, 1967/2. sz. 69–78.*
- ANDRÁSSY Antal (1968): *Aratómunkás és cselédstrájk 1905-ben, Somogyi Szemle. A Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának évkönyve, Kaposvár, 2. sz. 25–26.*
- ANDRÁSSY Antal (1986): *A válság és megújulás somogyi dokumentumai 1956. október–december. (Forrásközlés). Útközben, 4. sz. 52–66.*
- ANDRÁSSY Antal (1986b): *A válság és megújulás Somogyi dokumentuma 1957. január–június. (Forrásközlés). Útközben, 1. sz. 28–33.*
- CSÓTI Csaba (2014): *Az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivuma felállításának története, 1962–1972. Andrassy Antal archívumvezető beszámolója, 1973 (Forrásközlés). In Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 43–44, szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár, 309–326.*
- DOBAI András: *Andrassy Antal (1934–1990), Levéltári Szemle, 2. sz. 110.*
- ÉRSOK Károlyné (1965): *A budapesti és megyei pártarchívumokról, Levéltári Szemle, 4. sz. 75–80.*
- KISS Norbert Péter (2010): *Az 1956-os forradalom alatt megsemmisült Somogy megyei iratok. In Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 40, szerk. BÖSZE Sándor, Kaposvár, 141–187.*
- SZÁNTÓ László (1995): *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok, Kaposvár*
- SZÁNTÓ László–FARKAS Péter (2017): *Somogyország ötvenhatban. Dokumentumok, emlékezéseik és történetek a forradalomról I–II, Kaposvár*
- VARGA Éva (2010): *A tegnap világa. Az újkortörténeti muzeológia Somogyban, In: Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 19, szerk. ÁBRAHÁM Levente, Kaposvár, 67–85.*

Andrassy Antal – levéltári nap a megyei könyvtárban, 1980-as évek

LÖRINCZ SÁNDOR: BÖLCSÖNK ÉS KOPORSÓNK: RINYAKOVÁCSI

„Pünkösdi rózsa mécse még nem ég,
üvegszilánk a sebből nem világol
zöldellnek mégis bodzák, gesztenyék –
tépazza ágak gyerekkori zápor.

Merítgetem, mint megáradt Rinyát,
kosárral múltam: kiapad magától.
Iszapom őrzi szennyét, aranyát:
halak, szilánkok sárhalála vádol.”

VERESS Miklós: *Kései zápor* (részlet)

Nehéz a szó, nehéz az írás... Mert nincsenek már köztünk azok, akik nekem Rinyakovácsit jelentették. A kis somogyi falu közepén ugyan áll még a kovácsoltvas kerítés szegélyezte ház – kéményén kajla gólyafészekkel –, de lakói idejekorán elköltöztek belőle. Örök álmukat alusszák ott, ahol éltek, dolgoztak, szerettek. Még emlékeznek rájuk a falubeliek, tartásuk, mosolyuk, álmaik, csüggedésük pedig az unokákban, dédunokákban él tovább, akiknek jó pár éve – így marad ez mindig – a temetővel kezdődik Rinyakovácsi.

A valóságban is, hiszen az ide érkezőt a temető fogadja; a falunévtábla csak odébb tűnik fel az árokparton, melynek környékén már koratavasszal ibolyaszőnyeg virított. A katolikus temető bejáratát pedig öreg hárs vigyázta. Én is csimpaszkodtam ágain; a teának valót gyújtottuk télire. A református sírkertben súlyos gránitömbökre, obeliszkekre vésett feliratokat böngészünk, legtöbbször nyakig érő gazban. A kíváncsiság és a csend hajtott bennünket az elsiratott ősök nyughelyére.

Módos gazdák és szegény családok sarjai, gyermekek és szép kort megért kovácsiai nyughelye ez. Némelyikük hantját most is lepi a gaz, de többnyire élőlők és tarka egynyáriak szegélyezik a sírokat. Olykor gyertyaláng is lobban a rideg kőlapok, korhadó fakeresztek tövében. Apró mécsek gyúlnak, hogy emlékezzünk. És meséljük. Meséljük arról a gyerekeinknek, hogy dédapjuk milyen délcegen ülte meg a lovat, s arról, hogy dolgos dédanyjuk ajkáról hányszor szállt fel jóízű kacagás, miközben kamasz unokáját csárdásolni meg keringőzni tanította az esti fejés után a jászolmelegben, a gyérfényű istálló hepehupás téglabuckáin. Aztán irány a tejcsarnok, ahol a gyerekszemnek érdekes, addig nem látott hűtőberendezés és óriási fémtartály uralta a kis helyiséget. No meg a mindent átható tejszag. De nemcsak a zsírfokról esett szó, hanem arról is, hogy hány malacot szoptat a szomszéd göbéje, meg arról, hogy a kisborjú feje beszorult a jászol alatti téglák közé, míg „keresztzülei” az áldomást itták a kocsmában...

Bálokról, vásárokról, lókupecokról és vándor dinnyeárusokról folyt a diskurzus, s olykor arról is, hogy lakodalomra vagy keresztelőre készül a falu apraja meg nagyja. Néhány lakodalomban – sátorosban is – ott lehettem. Míg kisebb voltam, addig csak a sok fogás várt rám. Rétesek, sütemények, kuglófok, és vigyáznom kellett, nehogy megártson a sok édesség; akkor sem tudtam, miből, mennyi elég.

Csodáltam a hosszúruhás menyasszonyt, és soha nem értettem, miért kell 15–20 koszorúslány és vőfély. Aztán megtudtam: ez a szokás, a szokás pedig nagy úr. Később én is voltam néhányszor első vőfély, és kísérhettem a menyasszonyt a temp-

lomba, mondhattam a néha-néha pajkos vőfélyverseket, éjfélkor, menyecsketánckor meg az Itt áll előttünk az ékes menyasszonyt...

Hajnalban is végig vonultunk a falun, hogy „trotytos muzsika” kísérete mellett, demizsonnal visszacsalogassuk azokat, akik „elszöktek” az éj leple alatt. Egy-szer Győrfi Bözsi nénit is láncra verve hoztuk vissza a lakodalmas házba.

Merítkezem a múltból. Kavarognak a képek, az emlékek, a színek, az illatok. Nehéz rendet rakni köztük, de évtizedek távlatából nem is akarok. Gondolatban most is zsoltárt éneklek a vasárnapi istentiszteleten; szénát „gyóttok” az alvégen, felkapom fejem Ander Mariska néni dobpergésére, aki a falu különböző pontjain „kiáltotta világgá” a híreket, meglátogatom Kispusztán Cseresnyés Margit nénit, vagy szedem az epret, a málnát, a „buborkát”, nagyokat ugrálok a szalmakazalról, s figyelem, éles szikéjével hogyan miskárol az állatorvos.

Ott vagyok a disznóölésen, hordom a vizet a bélpucoláshoz, éleszem a tüzet az üstházban, könyékig véresen töltöm a hurkát, keverem a kolbásznak valót, szelem a zsírszalonnát, este meg lehullanak a dúsan terített asztal mellé, ahol már összegyűlt a rokonság. Nagybátyám, unokatestvéreim is itt vannak, anyám diós-lekváros hájas batyut tesz az asztalközépre. Kellemes vaníliaillat száll fel. Odakinn havazik, talán le kellene söpörni a járdát, meg kukoricaszárral eltorlaszolni az istállóajtót, hogy ne fújjon be a szél...

Jólesik a beszélgetés a pattogó tűz mellett. Az idő múlására csak a faragott falóra figyelmeztet. Ez most nappalink legbecsesebb dísze, melyhez mi, gyerekek soha nem érhattünk hozzá. Nagypámé volt ez a privilégium; három-négy naponta húzta fel. Azt mondta mindig: ez csak az ő kezéhez szokott. Elhittem neki...

E szüette óra a legféltettebb kincs, de maradt az örökségből egy megsárgult menyasszonyi fejdísz is. Nagyanym, Domokos Julianna viselte azon a boldog napon, amikor egy tehetős, szőke legénynek, Lőrincz Jóskának fogadott örök hűséget. Sokszor kézbe veszem ezt a barnított fotót, s azon töprengek: vajon elégedett emberek voltak-e. Tudom, hogy megrángatta őket az élet, hiszen kuláklísta kerültek, s hiába próbálták megőrizni mindazt, amiért keményen megdolgoztak, sokat veszítettek. Gépeket, állatokat, földeket, és egy időre elveszítették az álmaikat is. De azért fogták egymás kezét – mindhalálig.

Kicsit bizonytalan vagyok a válasszal, ám az bizonyos: gyerekeik, unokáik, Kaposban lakván, többre vitték, mint ők. Talán ez adott nekik elégedettséget, jóllehet: hétvégenként mindig várták a buszt, nem hoz-e valakit a nagycsaládból. Egyre inkább rászorultak a segítségre, és mindig örültek a népes családnak.

Őrzöm azt a bibliát is, aminek a parasztbarokk tálaló tetején volt a helye, s amit 1914. szeptember 20-án Szabó József református lelkész ajándékozott a családnak emlékül. A Skót Nemzeti Biblia Társulat kiadásában megjelent, vagy kétkilós, Károli-fordította Szentírásban ilyen bejegyzések: Az 1943 évi templomjavításra befizettem hatszáz pengőt, és a harmónium megvételéhez ötven pengőt. Vagy: Lőrincz Margit született 1907. július 2-án. Fia, Bertalan Lajos született 1928. december 7-én, aki 1955. december 17-én kötött házasságot Tombor Ilonával. Márta lányuk 1956.

november 21-én, Lajos fiuk – gyerekeim keresztapja – 1958. augusztus 12-én látta meg Isten szabad egét.

Meglehetősen terjedelmes a halálesetekről tudósító lajstrom. Az utolsó két bejegyzés: Lőrincz Józsefné meghalt 1988. november 10-én, Lőrincz József meghalt 1989. november 17-én...

Ezért nehéz a szó. A szó, amely bánt és simogat, szeret, és tanít. Egyszerűsége, tisztaságra, természetességre és őszinteségre, a falusi lét szépségére. És munkára: szántásra, vetésre, szőlőkacsozásra, kukoricafattyázásra, kaszálásra; aratásra az izadtságzagú nyárban, s petrencerakásra. Aztán jön az ősz, a mustcsordító szürettel, a krumplivermeléssel, és a tél – rumos teával és jóféle kisüstivel. Karácsony meg a „hamis mézes”, a fenyő és a viasz illatával. És egy kellemetlen karácsonyest emlékével. Unokatestvéreimmal – Évával és Jocival – mi is a legszebb karácsonyfát akartuk állítani az előszobába. Angyalhaj nem lévén, apró vattapamacsokkal varázsoltunk mutatós műhót az ágakra. Csak azt felejtettük el, hogy könnyen meggyulladhatnak a gyertyáktól. Nagyapám ezért kapott egyszer apró lyukakkal „díszített” trevira pulóvert. Égtünk is rendesen a szégyentől, de annak örültünk, hogy a többi ajándékot sikerült elmenekíteni a tűz elől.

Meg annak, hogy másnap előkerült a „fészkerből” a lovas szán. Kiscsikó kísérte az anyját, csengőjének élénk, ütemes csilingelése ma is a fülemben cseng, s érzem, ahogy siklik alattam a szán. Semmihez sem hasonlítható, csodás érzés. Mint ahogy a Kenderáztató-tó jegén való csúszkálás is, ahova csapatostól indultunk a környékbeli fiúkkal, és később rádöbrentünk: bizony tovább hízhatott volna még a jég...

Aztán jött a húsvét ezernyi ajándékával. Legalább két tucat keresztanyám és keresztapám lett bejegyezve a református egyházközség anyakönyvébe. A számok itt is szinte ijesztőek, de a szokás, az szokás, s a tradíciót – mely, mint felnőttként megtudtam, a módosságra utaltak –, nem illett felrúgni. Még akkor sem, ha városban él az ember. Így a húsvét kölcsönös vendéjárással telt. Egyszer mi mentünk a kereszt-szülőkhöz, míg a másik évben ők jöttek hozzánk. Apám, anyám megérte észben tartani kötelezettségüket. Ilyenkor nagyanyám a komatálazásról is mesélt, ami különösen nagy divat volt fiatalasszony korában.

„Komatálat hoztam, / meg is aranyoztam. / Koma küldte komának, / ha nem tetszik, / küldje vissza komának! – E rigmust skandálva adták át a komatálat vagy kosarat – mindenféle földi jóval: egyebek mellett kaláccsal, süteménnyel, borral, almával.

Ahogy felnöttem, átminősült a kapcsolat a keresztzüleimmal. A legtávolabb élő, apám első unokatestvére, nagyanyám idősebb húgának lánya, a „Pesti Éva” áll hozzám legközelebb. Amikor meghaltak a szülei, kazettagyűjteményemben különleges kincsre bukkantam. Egy Julianna-napi köszöntőre. A felvétel nemcsak nagyanyám hangját őrzi, hanem sógora és húga énekét is. Jó, hogy legalább néhány percre megelevenedhet a régmúlt, a lánytestvérek duettje Bazsa Máriról, meg a Fajankói fenyves erdőkről, és Vörös Sanyi bácsi öblös hangján felcsendülhet: „Mikor eszembe jutsz, / tele van a lelkem / tavasz melegével, / mámoros, illatos orgonavirággal...”

A felvételbe belehallatszik a harangzúgás. Nagypám – az egyházközség kurátora – éppen harangozott, s hogy teljes legyen a hangélmény, még Betyár kutyánk is beleugatott, mert éppen jött hozzánk valaki.

Mert hozzánk mindig jött valaki: kapálni ajánlkozott napszámba, vagy csak a boltból hazafelé tartva tért be néhány szóra. Szép számmal akadtak visszatérők is, akiknek egy-két-három kupica kisüstire szottyant kedvük – mindegy volt, reggel, délben vagy este –, s olyanok is, akik szerettek hosszasan elidőzni nálunk. Néha nem vették észre nagypám kalapját, és gyanútlanul próbálták simára vasalni, miközben gazdája már a disznóólban is kereste a fejfedőt, erősödő szitkok közepette. Amikor már tűvé tett mindent érte, kénytelen volt az asszonyok alá nézni. Szerencsére elő is került a kalap – Garzó Katica néni, Hosszi Mari néni vagy éppen nagyanyám tom-pora alól.

Garzó Katica néni, akit Nácinak neveztek a faluban – csak sejtem, hogy miért – a falu főterén lakott, míg Hosszi Mari – aki termete miatt kapta e ragadványnevet – a Csonka sorból „lépett át”. Sütemény, tea is dukált a beszélgetős, sűrűn látott vendégeknek. Nagyanyám nekem is töltött – olykor kis pálinkát is belelottyantott a bögrébe –, és megkérdezte: hány kanál cukorral iszom. Mondtam: kettővel. Hosszi Mari néni közbevágta: ő is, csak evőkanállal mérve. Ahogy visszaemlékszem, mindenről szó esett a hosszú beszélgetéseken, s hogy csak a konyha hallotta-e az ott elhangzottakat, senki nem tudja. A két asszony, aki besegített a kukoricakobzásba vagy a babpirgálásba is, néha összekapott. Ilyenkor aztán az egyik hazafelé vette az irányt.

Sokáig én sem bírtam a gyakran értelmetlen szócséplést, inkább elvonultam Petiékhez, vagyis Filotásékhoz. Szemben laktak, és mindig szívesen láttak. A szünetekben szinte második otthonom volt e takaros ház, s délutánonként, amikor betop-pantam, nyomban felderítő körútra indultam; nyakamba vettem a pajtát, az istállót, a fészert. A jó tojóhelyeket kerestem, ugyanis odahaza és itt is, élvezettel gyűjtöttem a tojást. Nem tudom, honnan volt e szenvedély, de a felfedezés, hogy jól tojnak a kovácsi tyúkok, valami különleges örömet jelentett.

S ha már a tojáról van szó, nem maradhat ki a húsvéti locsolás sem. Már korán bekéretőztem a lányokhoz, de víz helyett kölnivel locsoltam meg őket, néhány hímes tojást remélve. A még ágyban lévő, nagyot nyújtózó Bene Bözsike is olykor az áldozatom lett, hiszen már fél nyolckor pacsulit lottyantottam a hajára...

No, de évente egyszer, pünkösdkor az egész falut felriasztották jóízű álmából az árusok. A hagyományos búcsút tartották ekkor; jó pár sátorral, körhintával, céllövöldével. Az „erősítést” meg általában hajnalok hajnalán próbálta ki a ringlises. Még alig pirkadt, amikor Szenes Iván – S. Nagy István szirupos száma hasította csöndbe Cserhádi Zsuzsa előadásában. A Kicsi, gyere velem csókot csenni-vel ébredt Rinyakovácsi.

A korai kelésért kárpótolt bennünket a búcsúi forgatag. A falu ünnepére a gyerekek, az unokák, a dédunokák is visszatértek, és a szomszéd településekről is sokan eljöttek. A házakat – az oromfalakat mindenképp – átmeszelték e jeles napra, s nemcsak a kiskertet, az udvart, hanem még a porták előtti földesutat is elgereblyézték a

gazdák. Az istentiszteletre is többen tértek be ilyenkor, és Csikós Irénke néniéknél, a kápolnává avanszált magtárat is megtöltötték a katolikusok.

A falu főterén álló református templomban gyerekkoromban Gál Kálmán, a gigei tiszteletes hirdette az igét. Oldalkocsis motorkerékpárjával gyakran hozta magával lányait, feleségét. Sokáig járt át Kovácsiba, és mindig név szerint ismertette: ki, mennyi pénzt ajánlott fel a templom javára, ki kit jegyzett el, s mikor kelnek egybe. Kicsit megorrolt rám, mert – bár ebben a templomban kereszteltek –, rendre össze-
tézesttettem a misét az istentisztelettel, és úrvacsora helyett mindig gyónást emlegettem. Istenem, a nagyanyám is gyónókenyérnek nevezte a cipót, amit egy időben a füstös konyhában lévő kemencében sütött, majd vágott fel keskeny csíkokra. Ez került az Úr asztalára, meg nagyapám vörösborra.

De a templom nemcsak a harangszót, a zsoltáreklést, az imát jelentette, hanem egy titkos világot is. A toronyban ugyanis bőregerek tanyáztak, melyeket kezdetben némi félsszel szemléltünk, de később megbarátkoztunk velük. A galambokat különösen kedveltük, hiszen a sárga pelyheseket a padlástérből gyűjtöttük össze egy zsákba a déli cukorborsós becsinálthoz. A szószerk a színészkedéshez, a szónokláshoz kínált kiváló lehetőséget. Élünk is vele, hiszen a nagyapai „templomszolgaság” jogán bejáratosak voltunk ide. Széles gesztusokkal játszottunk, énekeltünk, verset mondtunk, de a templom csendjében azért jutott idő az elmélyült imára is. Minden bizonnyal az Úr ennek jobban örült, mint a galambvadászatnak.

A pünkösöd pihenéssel telt. Nagyanyám az orgona- és a menyasszonyruhát öltött jázminbokor melletti, öreg körtefa alá pakolta ki a fonott garnitúrát, az asztalra „köttrétest” és nagy tányér hatlapost tett – máig ez az egyik legkedvesebb süteményem –, hogy ezzel kínálja a búcsúból betérő vendégeket. Jóízűen adomázott, énekelt –, dalait gyakran kísérte gólyakelepelés, hiszen az éhes fiókák etetéséhez retúrjegyet váltottak a gólyaszülőök a közeli berekbe – és hálát adott az Úrnak, hogy ezúttal nem a kertben vagy a szőlőben érte az alkonyat. Régi képeket szedett elő. Közük volt az is, amelyen az egykori rinyakovácsi polgármesterasszony édesanyjával, Orbán Juliska néniel fiatal menyecskeként férfinak öltöztek be egy szindarabhoz. Ezt a fotót vittem el egy gimnáziumi angolórára, s amikor tanáromnak és csoporttársaimnak elkezdtem magyarázni, hogy „my grandmother”, és nem „grandfather”, senki nem hitte el, hogy nagyanyám feszít a képen magyaros mentében. Aztán amikor felhívtam a figyelmet arra, hogy társa is nő, hiszen véletlenül fülében maradt a fülbevaló, nagy nevetés közepette mégis elhitték, hogy nem lódítok.

A fonott fűzfafotelek – lehetnek vagy hetvenévesek – kaposvári házunk teraszán állnak. Feleségemmel, Vicával gyakran pihenünk meg bennük. Míg fűzzük a szót, képzeletben az öreg körtefa árnya alatt érzem magamat. Ilyenkor a harangszót és a tücsökzenét is Rinyakovácsiból hozza a szél.

LIGETI DÁVID: RENDSZERVÁLTOZTATÁSOK KORA. SOMOGYORSZÁG 1918 ÉS 1920 KÖZÖTT

Hazánk történelmének egyik legválságosabb periódusát – minden kétséget kizáróan – az első világháborút követő szűk két év jelentette, amely során négy rendszerváltoztatás történt. Ezek során a magyar társadalom több sokkhatáson esett át és e folyamatok Somogyországban is érvényesültek. Írásom célja, hogy az időszak néhány nevezetesebb helyi történetét, valamint a rendszerváltoztatások hatását bemutassam.

A régi világ alkonya: Somogy vármegye 1918 őszén

Somogy vármegye területe 1914-ben 6675 négyzetkilométer volt, amelyen az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 365 961 ember lakott; kétharmaduk 2000 főnél kisebb lélekszámú falvakban élt. A terület hazánkban közepes fejlettségűnek számított, ahol döntően agrárgazdálkodás folyt, zömében nagybirtokokon. Ebből következett, hogy – az első világháború idején keletkező élelmiszer-hiány miatt – a helyi lakosság anyagi helyzete jelentősen javult, ugyanakkor az aránytalan birtokviszonyok és a saját föld hiánya miatt Somogyország vált az 1918 őszén–telén lezajlott „parasztháború” egyik fő területévé, amelynek során jelentős kilengések történtek. A régió egyúttal az egyik fő fészke lett a háborús dezertőröknek, akik egyre inkább bandákba szerveződtek és a helyi lakosságot fosztogatták.

A háború okozta erőszakspirál mellett – Európához hasonlóan – Somogyban is komoly spanyolnátha-járvány tombolt. A kórban az összes háterszágban meghalt személy mintegy harmada vesztette életét: Látrány községben például 106 halálesetből 32-t írtak az influenza számlájára. A lakosság a szó majdnem legszorosabb értelmében véve találkozhatott az Apokalipszis négy lovasával, egyedül az éhezés jelentett kisebb problémát az országos átlagnál.

1918. november 4-én Somogyban is megalakult a helyi Nemzeti Tanács, amelynek négy vezetője gr. Széchenyi Aladár főispán elnök, Kacsokovics Lajos, Gaál Gaszton és Nagyatádi Szabó István lett. Utóbbi kettő a Horthy-korszakban meghatározó fontosságú politikussá vált. A testület deklarálta, hogy „a Nemzeti Tanács minden erővel arra fog törekedni, hogy e súlyos időben az országnak s szeretett vármegyénk lakosságának érdekeit megvédje, a közrendet a személy- és vagyonbiztonságot fenntartsa” és felhívta a hazatérő katonákat: segítsenek a káosz mérséklésében, a rendbontók megállításában. A korszakra oly jellemző – mai szemmel utópisztikus – módon megfogalmazta, hogy „mindenkit társadalmi különbség nélkül, a leggazdagabbat úgy, mint a legszegényebbet, felhívjuk a haza, a közrend fenntartására, a polgári élet- és vagyonbiztonság érdekében való tömörülésre egymást megértő közös munkára, mert csak ezzel tudjuk biztosítani azt, hogy a sok vér árán megszerzett népjogokat továbbra is meg tudjuk tartani és a hazajövő boldogításának biztosítására gyümölcsöztetni”.

November 15-én a főispán tájékoztatta a budapesti kormányt, hogy Somogy vármegye közalkalmazotti kara a köztársasági államforma mellett döntött – ez már a másnap bekövetkező első rendszerváltoztatás előjátékának bizonyult: Budapesten 1918. november 16-án kikiáltották a Népköztársaságot. Ezzel a több mint 900 évre visszanyúló királyság megszűnt létezni.

A Népköztársaság időszaka

1918 novemberének egyik legfontosabb eseménye a kaposvári cs. és kir. 44. gyalogezred hazatérése volt. Az alakulat – számos más egységhez hasonlóan – rendezetten és fegyveresen tért haza Somogyországba. Ennek ellenére – az országos demobilizációhoz hasonlóan – a katonák döntő részét leszerelték és az egykori harcosok visszatértek otthonukba. Mindez 51 hónap hadiállapot után emberileg jól érthető, más kérdés, hogy az 1914 nyarán hadba vonultaknak csak a töredéke érkezett haza. A világháborúban megközelítően 50 ezer (!) somogyi illetőségű katona lelte halálát. Mindezen tényeknek megfelelően Somogyország is védtelenné vált katonai szempontból. Ezt kihasználva a Balkán felől előrenyomuló szerb csapatok megszállták a vármegye déli részét a Barcs–Szigetvár vonalon. Akciójukat a Károlyi-népkormány által 1918. november 13-án aláírt belgrádi konvenció szentesítette.

A kortárs beszámolók, cikkek rendre kiemelték, hogy az új politikai rendszer meg kívánta reformálni az ország életét, abból a célból: az állampolgárok jobban éljenek. Ahogy Szende Pál államtitkár fogalmazott: „Nem kell félni a demokráciától! Ez fogja a kereskedelmet megszabadítani ellenségeinktől és megtisztítani a salaktól. A kereskedőnek, aki hasznos tevékenységet teljesít és munkájából él meg, nincs szüksége az eddigi korrump társadalmi rendre és nem kell a jövőtől félnie.” Mindent összevéve a rendszer Somogyban is egyenlőséget ígért minden állampolgár számára. Pozitív folyamatnak tűnt, hogy a szubszidiaritás, önkormányzatiság is erősödően volt, ám ez inkább a budapesti központ gyengeségének volt betudható, semmint tudatos döntések eredményének. Az 1919 januárjában megalakult helyi direktórium jóval szélesebb mozgástérrel rendelkezett, mint a korábbi vármegye, egyúttal elősegítette Somogy balratorodását is, elsődlegesen azzal, hogy szociáldemokraták, illetve későbbi bolsevikok is bekerültek a helyi végrehajtó hatalomba. Mindezzel a terület az országos politikai folyamatok elébe vágott, mivel sok olyan változás történt, amelyek az egész országra kiterjedő módon csak a proletárdiktatúra létrejötte után valósultak meg.

Az új rendszer azonban hamarosan súlyos csalódásokat hozott, mivel a dualizmus időszakában felhalmozódott problémahalmazokra nem tudott megoldást találni. Húzódott a földkérdés, a választójog rendezése és nem csökkent az erőszak mértéke sem. 1918. december 11-én éjjel a „zöld káderek” (egykori katonaszökevények, illetve frontkatonák), valamint helyi deklasszálódott emberek kifosztották Kaposvárt, lényegében a megyeszékhelyen szabad rablás folyt. Mindezt az állami szer-

vek teljes passzivitással figyelték, gyakorlatilag nem avatkoztak közbe. Erre jó okuk is volt, hiszen egy kimutatás szerint Somogyban ekkor mintegy 7–8 ezer puska, pisztoly volt magánkézben.

Az ország más részeihez hasonlóan Somogyországban is sorra alakultak különböző tanácsok, amelyek a Népköztársaság borsevizálódását idézték elő. Kaposváron a legfontosabb, haderőt „ellenőrző” katonatanács 1918. december 21-én alakult meg. Ezek a szervek államot képeztek az államban, miközben egyszerre töltötték be konspiratív funkciókat, illetve a központ számára egyfajta ellenőrző feladatokat is elláttak. Működésük azonban jórészt átláthatatlan volt és ezzel a közbizalmat is megingatták.

1919. március 10-én, amikor a helyi szociáldemokraták átvették a hatalmat és Kaposvárt direktóriumot alakítottak, a budapesti központ végleg elvesztette az irányítást Somogy felett. Ez az országban elsőként történt meg, így az is állítható, hogy az országos – Budapesten történő – rendszerváltoztatást mintegy megelőgezték a somogyi események.

A proletárdiktatúra

1919. március 21-én került sor hazánk történelmének legradikálisabb rendszerváltoztatására, amikor Budapesten létrejött a Tanácsköztársaság és megkezdődött a proletárdiktatúra 133 napos időszaka. Az új rezsim rögtön elismerte a kaposvári politikai vezetést, hiszen tíz nappal korábban hasonló változás ment végbe a somogyi megyeszékhelyen. Március 21-e ezért a kezdeti napokban Somogyban még nem hozott olyan mértékű változásokat, mint az ország többi részén. A későbbiekben mindez megváltozott, hiszen augusztus 1-ig egy erősen központosított, rendeleti kormányzásra épülő állam jött létre, amely szinte az élet minden területén drasztikus változásokat, szigorításokat foganatosított. A jogbiztonság felbomlott, miközben a rendszer ellenségnek tekintette a változásokat passzívan figyelő embereket is. A proletárdiktatúrát kezdetben nagy várakozások előzték meg, de ismét elmaradt például a földkérdés rendezése, sőt nyáron már látszottak azon törekvések is, amelyek óriási kolhoz-birtokokat hoztak volna létre, lényegében visszaállítva a „latifundiumokra” épülő dualista agrárviszonyokat. Mindezen folyamatok sora – számos népszerűtlen intézkedéssel, pl. az alkoholtilalommal együtt – elkeseredéssel töltötte el a lakosságot.

Ennek nyomán Somogyban is jelentős tiltakozások, megmozdulások robbantak ki. 1919. május 13-án Nagyatádon tiltakozott a helyi lakosság, miután a proletárdiktatúra visszaállította a Monarchia időszakának általános sorozását. A nagyjából 800–1000 fő tiltakozását végül a helyi bolsevik szervek – bevetve a Latinca-századot – figyelmeztető lövések leadásával szakították meg. Mindent egybevetve a megyében az országos folyamatok érvényesültek.

A rendszerváltoztatások aktora: Latinca Sándor

A korszak egyik legszimbolikusabb helyi személyének Latinca Sándor tekinthető, aki talán a leginkább meghatározó szerepet játszotta 1918–1919 folyamán Somogyban. Az 1886-ban Aradon született politikus 1910-től volt tagja a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, majd a világháború időszaka – még pontosabban oroszországi hadifogsága – alatt baloldali radikalizáción esett át és 1918 őszén már bolseviknak tekinthető. 1919 januárjában – a somogyi kötődéssel amúgy nem rendelkező – Latinca Kaposvárra érkezett és hamarosan a helyi politika élvonalában találta magát. Az országos politikában is jelentős hatást gyakorolt, hogy a földreform és -osztás egyik legharcosabb támogatójaként kiélezte a kisgazda–szociáldemokrata ellentéteket.

Amikor 1919. március 10-én megalakult a somogyi direktórium, Latincát bízták meg a Termelés-Szocializálás Ügyosztály vezetésével – e pozíció birtokában a nagybirtokok gyors „szocializálását” kívánta elérni. A proletárdiktatúra lényegében „átvette” Latincát – beosztásával együtt – és június 7-től a megye forradalmi kormányzótanácsának biztosa, ebbéli minőségében pedig Somogy irányítója lett. A Tanácsköztársaság bukása után még augusztus 6-ig hivatalában maradt, majd menekülni próbált. Augusztus 12-én letartóztatták, majd szeptember 17-én fehér különítményesek meggyilkolták. Latinca így a hazai bolsevizmus egyik mártírjává vált.

Szociálpolitikai intézkedései mellett Latinca elsődlegesen az általa és hamarosan róla elnevezett karhatalmi század létrehozása miatt vált ismertté. A bolsevik állam még 1919 márciusában megkezdte az új karhatalmi erő, a Vörös Őrség szervezését, amellyel szemben azonban a Vörös Hadsereg létrehozása prioritást élvezett. Az országos átlagnak megfelelően így Somogyban is lassan haladt a Vörös Őrség szervezése. 1919. április 9-én hozták létre a Latinca-századot, amely hivatalosan is felvette a „terror század” elnevezést. Ennek ellenére az egység nevéhez – megfelelően dokumentált módon – nem tapadt vér.

Provizórium – Ismét népköztársaság

A vörös uralom utóbb nem bizonyult tartósnak, és a „dicsőséges” 133 nap után rövidesen „fehér” irányítás alá került a vármegye. 1919 augusztus–szeptemberében a bolsevikokkal együttműködőket megbélyegezték, elítélték és sok esetben kivégezték. A Friedrich-kormány megpróbálta rendezni a helyzetet, de az ország egész területén kialakult politikai instabilitás és a gazdasági problémák miatt nem tudta maradéktalanul visszaállítani a rendet. Mindeközben a megye területén súlyos fehér különítményes megtorlások mentek végbe. Tekintettel arra, hogy Somogyország jelentős része nem állt antant katonai megszállás alatt, a területen szabadon „működhetek” a bolsevizmust gyűlölő (fél)katonai csoportok. 1919. augusztus–szeptember folyamán a vármegyében megközelítően 120 emberrel végzett a terror. A brutális

megtorlások közül hírhedten emelkedett ki a marcali vérengzés: 1919. augusztus 28-án a Prónay Pál százados vezette különítmény 21 embert koncolt fel. Három nappal később Inke közelében szintén tömeggyilkosságra került sor, itt 7 vélelmezett bolsevik lelte halálát. Somogy sajátos kontrasztot alkotott abból a szempontból, hogy a vörösterror relatíve megkímélte a környéket, ellenben a fehér katonai különítmények jóval véresebb megtorlásokat hajtottak végre, miközben az állami szintre emelt tanácsköztársasági terror felelőseinek zöme vagy meghalt, vagy emigrált.

Kevésbé ismert módon a Tanácsköztársaság bukása után jogi értelemben ismét népköztársasággá alakult az ország, pontosabban annak még megmaradt területei. A somogyi társadalom ebben az időszakban egy sokk-feldolgozási időszakban élt: az emberek az átalakulási zűrzavarban keresték helyüket, illetve az összeomláshoz vezető okokat.

Az 1919. július–augusztus folyamán Szegeden szerveződő ellenforradalmi kormány és haderő rövidesen Somogyban rendezte be bázisát, mivel ez az ország-rész nem állt idegen megszállás alatt. Horthy Miklós augusztus 13-án érkezett Siófokra. A megye rendjét több kormánybiztos felügyelte, akik működése lehetővé tette, hogy 1919 őszén konszolidáció következzen be a helyi közigazgatásban. A későbbi kormányzó 1919. szeptember 8-án ünnepélyes keretek között bevonult Kaposvárra – mindezt tulajdonképpen a két hónappal későbbi budapesti bevonulása főpróbájaként lehet értelmezni.

Ismét királyság

1920. március 1-jén Horthy kormányzóvá választásával, illetve az államrend „ideiglenes” rendezésével az ország ismét királysággá alakult át. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az 1918. novembere előtti világot restaurálták volna, amit az akkor kinevezett korábbi tisztségviselők zömének hatalomban maradása, különösen pedig a kiscgazdák politikai előretörése jelzett. A vármegye társadalmi összetételére jellemző adat, hogy az 1920. évi somogyi nemzetgyűlési választáson a kiscgazdák elsöprő győzelmet arattak, mindössze egy képviselőt nem ők delegálhattak a törvényhozásba.

A trianoni békeszerződés 1920-ban véglegesen rendezte az ország határait. Somogy vármegye vonatkozásában a dokumentum nem alakította a délszláv demarkációs vonalat országhatárrá, így jogi értelemben a vármegye nem veszített területet. Ténylegesen azonban csak 1921 nyarán vonultak ki a szerbek a még megszállt dél-magyarországi területekről, és ekkor szabadult fel véglegesen Somogyország is. Az új országhatárok miatt a megye gazdasága jelentékeny veszteségeket szenvedett, elsődlegesen a korábbi gazdasági együttműködések, kapcsolatok felszámolása miatt, pl. a Dráva-mente térségében.

Összegzés

Az első világháború utáni időszakban Somogy megye is jelentős változásokon ment keresztül. A háború borzalmai után rövid időn belül több államforma-változás zajlott le, miközben a helyi közigazgatás is átalakult. Az új politikai rendszerek kialakítására irányuló törekvések azonban kudarcba fulladtak, elsődlegesen a földkérdés rendezésének hiánya, valamint a helyi lakosság igényeinek elutasítása miatt.

Mindezzel együtt az 1918 és 1920 közötti időszak Somogy megyén is markáns nyomot hagyott, miközben döntően az országos politikai folyamatok érvényesültek, sőt több esetben itt is kezdődtek. A politikai instabilitás, a gazdasági válság és a társadalmi feszültségek miatt a vármegye lakói nehéz időket éltek meg ebben az időszakban. Unikális tényezőt jelentett, hogy az ország többségével ellentétben a terület döntő része nem állt idegen megszállás alatt, ezért 1919 őszén az ellenforradalmi konszolidáció egyik hídfő-állásává alakult ez az országrész.

Szakirodalom

- FARKAS Péter (2019), *A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében*, *Clio műhelytanulmányok*, 5. sz., 4–47.
- HATOS Pál (2018), *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest
- KANYAR József (1989), *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv*, Kaposvár
- KÁVÁSSY Sándor (1964), *Somogy vármegye direktórium 1919-ben: megyevezetés Somogyban 1919. március 16-tól 1919. június 8-ig*, *A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei*, 1., 189–220.
- NÜBL János (2007), *Vázlat az első világháború előtti Somogy vármegyéről, Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 38*, szerk. BÓSZÉ Sándor, Kaposvár, 177–211.

BERTALAN PÉTER: ESKÜDT LAJOS KÁLVÁRIÁJA

Az Esküdt-ügy az 1920-as évek elején az egyik legfontosabb bűnügyi kérdésként robbant be a köztudatba, és hosszú éveken át tartotta izgalomban a politikai problémákra és rejtélyekre fogékony közvéleményt. A történettudomány számára számos izgalmas kérdést tartogat az eset, amelyre azóta sem kaptunk megfelelő válaszokat, így a következő időszak egyik fontos feladata lehet a történészek számára, hogy alapkutatásokat elvégezve megnyugtató eredményeket publikálhassanak a jövőben.

Esküdt Lajos Göllében született 1896. március 1-jén. Szülei, Esküdt Sándor és Kiss Julianna 15 katasztrális hold földön gazdálkodtak. Édesapja korának igen tehetséges és felvilágosult parasztembere volt. Nevéhez fűződik 243 hold föld bérlete az Eszterházy-uradalomtól, mely később parcellázás útján magántulajdonba ment át. A község bírója is volt 1920 és 1930 között.

Esküdt az elemi iskolát Göllében végezte el. Tanítója, Fekete Árpád, a nagy magyar író, Fekete István édesapja volt. A polgári iskolába Kaposváron és Pécsen járt. A gimnáziumi érettségit az Újpesti Állami Főgimnáziumban tette le 1920-ban. 1916-tól 1919-ig vasúti pályán dolgozott. Érsekújváron volt forgalmi tiszt. 1917. február 20-án kötött házasságot Sohonyai Karolinnal a rákospalotai római katolikus templomban. 1918–19-ben a Nemzeti Katonatanács Tengerészeti Különítményénél szolgált Budapesten.

1920-ban kezdődött politikai pályafutása, mely két évig sem tartott. Esküdt Lajos a kisgazda Nagyatádi Szabó István földművelési miniszter titkáráként tevékenykedett, ám 1923 októberében letartóztatták. 1924. novemberére tűzték ki a tárgyalást, de ezen Nagyatádi már nem jelenhetett meg, mivel október 31-én váratlanul meghalt.

Esküdt Lajos a szabadulása után egyre többet tartózkodott Göllében. A megmaradt kis földjeiből adogatott el, míg el nem vették a földet és a kis házat is. Nagyon sok nélkülözés után, 1957. május 18-án halt meg. Feleségével együtt a Farkasréti temetőben nyugszik.

Szülőhelyén emléktábla örökíti meg emlékét. Bodó Imre kiváló helytörténész tanulmányban mutatta be küzdelmes életét, az írás kitűnő példája, hogy a lokális emlékezet gyakran teljesen más szemszögből láttatja a történeteket, mint az országos politika. (BODÓ, 2017, 85–87.) Sipos József *A bethleni kétharmad* című munkájában fontos kutatási kérdésekre keresi a válaszokat, pontosan jelöli ki a további vizsgálatok irányát: „A gazdasági-társadalmi és politikai okokon túl joggal tehető fel a kérdés: mi lehetett még az oka Nagyatádi Bethlenhez való közeledésének? Igaz-e az az egyes történészek által már elfogadott vélemény, miszerint a politikai közeledésre Nagyatádit az Esküdt-féle panamában játszott szerepének nyilvánosságra hozatalával is kényszerítette Bethlen? A skandalum politikai jelentőségét még nem tudtuk felmérni, ehhez alapkutatások kellene.” (SIPÓS, 2020, 31.) Esküdt Lajos tragikus hős vagy megtevesztett áldozat? Erre az izgalmas kérdésre keresi a választ a tanulmány készítője.

Az 1921-es év tavaszán fontos politikai játszma kezdődött Bethlen István és

Nagyatádi Szabó István között. A májusi minisztertanácsi ülésen Nagyatádi Szabó István javaslatot terjesztett elő. Az ország a trianoni trauma után drasztikus élelmiszerhiánnyal küzdött, ezért Nagyatádi javaslata szerint minimálisra kellett csökkenteni az élelmiszerkivitel volumenét. Az engedélyek kiadását saját minisztériumának diszkrecionális jogaként javasolta megállapítani. A minisztertanácsi ülésen Bethlen István miniszterelnök opponálta a diszkrecionális jog átadását Nagyatádi minisztériumának. Miniszterelnöki ellenjegyzéshez kötötte volna az élelmiszerkiviteli engedélyeket. Indokai között az szerepelt, hogy így az egész kormány viseli a felelősséget a személyén keresztül. Nagyatádi ezt az elvet nem fogadta el, a Kisgazdapárt elleni politikai támadásnak fogta fel. Érvei alátámasztásául megemlítette, hogy a Kisgazdapárt 91 képviselővel van jelen a parlamentben, így önmagában is kormányképes és kormánybuktató erőnek tekinthető. Egész pártja nevében szól, nagyobb részt kért a kormányzati hatalomból és a közigazgatás stratégiai pozícióiból. A miniszterelnök visszakozott, látszólag belenyugodott, hogy a földművelésügyi minisztérium diszponáljon a kiviteli engedélyek felett.

A következő összecsapás a pártfinanszírozás kérdésében történt. Nagyatádi szerint a Bethlen mögött álló politikai formáció, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, jóval nagyobb gazdasági erővel rendelkezett, mint az övé. Nagyatádi gazdasági előnyöket remélt a kiviteli engedélyek „forgalmazásától”, ezért a pártérdekek mögé bújva felvállalta az engedélyek mérlegelésének és kiadásának terhét. Az adminisztratív háttérmunka biztosítására az engedélyek féllégális, a „szürke” zónában történő forgalmazására Esküdt Lajost, a titkárát kérte fel a miniszter. Esküdt Lajos Nagyatádi Szabó István közeli bizalmasának számított, összefűzte őket a közös „gyökér”, hisezn mindketten Somogyországból származtak: Erdősokonya és Gölle Somogy vármegye két festői környezetben elhelyezkedő, jelentős mezőgazdasági potenciállal rendelkező települése.

Esküdt Lajos életének teljes rekonstruálása még további kutatások feladata, annyit azonban a peranyagból és a nyomozati iratokból tudhatunk, hogy az 1920-as évek elején Budapesten „nagyvilági” életet élt, megmártózott a korabeli politika csillogó, de közel sem veszélytelen világában. Romsics Ignác szerint Esküdt Lajos fiatal, agilis személyiség volt, valószínűleg a kellő ambíció sem hiányzott belőle, amely bizonyos kockázatokat is rejtett a bonyolult politikai viszonyok között. (ROMSICS, 2017, 109.)

Esküdt a forradalmak után Nagyatádi Szabó István feltétlen híve lett. A politikus szívesen fogadta Esküdt szolgálatait, bízott benne, a későbbi vádirat szerint a minisztériumban és pártban is titkári feladattal bízta meg. A bizonyos értelemben mentor és mentorált kapcsolatot tovább erősítette az a tény, hogy Esküdt tudomást szerzett Friedrichék köréből arról, hogy „Nagyatádit az egyik számonkérő tisztogató csoport hidegre akarja tenni.” (BODNÁR, 1947, 46.) A fiatal politikus így bizalmas információkhoz juthatott, ismerhette a miniszter politikai terveit, összekötő szerepet játszhatott a fontos politikai aktorok között.

Esküdt Lajos építette ki azt a kört, amely a kiviteli engedélyeket népszerűsíti.

tette és a potenciális „kunsaftokat felhajtotta. A hálózat tagjai Zákány Gyula, Zeőke Antal, Könyves-Tóth Lajos, Pásztor József, Gaál Endre, Szalánczy József nemzeti gyűlési képviselők voltak. Esküdt barátai közül Tömöri Angéla tanárnő, dr. Bencze József ügyvéd, dr. Kakucsy László, miniszteri tisztviselő, Sereghy Elemér újságíró és kereskedő, dr. Reiter Ferenc a Szentkorona Liga titkára, Marton János és dr. Szabó Lajos kisgazdapárti főkortések, Bodor Zoltán volt rendőrkapitány vettek részt a panamában a nyomozati iratok szerint.

Nagyatádi Szabó István 1921. szeptember 5-én Kalocsán elmondott beszédével nyíltan szembement Bethlennel, az önálló Kisgazdapárt mellett kampányolt, a saját hatalmi helyzetét kívánva megszilárdítani a párton belül. Határozottan kijelentette: „Mi bebizonyítottuk, hogy csak a népparlamentért küzdünk, de nem vagyunk olyan együgyűek, hogy akkor, amikor mi vagyunk a legtöbben, akkor mi álljunk el az útból.” Megnyugtatta párthíveit, hogy nem olvadnak be sehova, de ismét hangoztatta azt is, hogy a kisgazdapárt az az erő, amelyre az egységes pártot fel lehet építeni. (NAGY, 1947, 58.)

A botrány 1921. szeptember 8-án pattant ki. Az ügy minden apró mozzanatát pontosan soha nem sikerült rekonstruálni, azonban az a Kisgazdapárt megfélemlítésére, politikai erejének csökkentésére, Nagyatádi erkölcsi lejáratására megfelelőnek tűnt. (ROMSICS, 2017, 109.) A lejárató kampányt Bethlen sajtófőnöke Eckhardt Tibor irányította. Romsics Ignác találóan közli az anekdotikus hangvételű történetet: „Bethlen magatartására igen jellemző, hogy amikor a miniszterelnökségi sajtófőnök tanácsért futott hozzá Nagyatádi Szabó István felelősségének és személyének beállításával kapcsolatban, s megkérdezte: „Mossam fehérre?“, a miniszterelnök ezt az utasítást adta: „Mosd szürkére!” (ROMSICS, 2017, 109.)

A kormányalakítást követő időszakban Bethlen nem foglalkozott a panamagyánú politikai és büntetőjogi aspektusaival, egy rövid ideig pihentette az ügyet, szeptember végétől szabad utat adott a nyomozásnak és az ezt követő politikai történéseknek. A Kisgazdapárt Nagyatádit támogató parasztdemokrata szárnyának több tagja elveszítette képviselői mandátumát. Esküdt Lajost letartóztatták.

A korrupciógyánú háttérének nyomozati felgöngyölítése, a politikai szál sajtó általi felnagyítása és társadalmasítása politikai célokat is szolgált. A Kisgazdapárt magas árat fizetett, a következmény Nagyatádi politikai tekintélyének és érdekérvényesítő képességének jelentős csökkenése, követőinek karanténba szorítása, a párt konzervatív képviselőinek leválasztása, egy erős konzervatív-legitimista alapokon álló kormányzóképes egységes centumpárt létrehozása lett. (ROMSICS, 2019, 247.)

A konzervatív-legitimista alapon álló kormánypárti programot Bethlen 1921. december-21-én, pécsi beszédében hirdette meg. Összefoglalta, hogy az ország irányítását a hagyományos történelmi elit kezébe kívánja adni. A „kisgazda társadalmat” integrálandó, „vezetésre szoruló” osztályként ábrázolta. (ROMSICS, 2019, 247–248.)

1922. március 2-án lépett életbe az új választójogi törvény. 1920-ban az írni-olvasni tudó, 24 éven felüli nők rendelkeztek szavazati joggal, ezután az elemi

népiskola 6.osztályát elvégzett, 30 éven felüliek. Friedrich rendelete szerint a fél éve egyhelyben lakó és 6 éves állampolgársággal rendelkező 24 éven felüli férfiaknak volt választójoguk, Bethlen rendelete alapján a 2 éve egyhelyben lakó, 10 éves magyar állampolgársággal rendelkező, és az elemi népiskola első 4 osztályát elvégzett 24 éven felülieknek.

Ezek a szűkítések $\frac{3}{4}$ millióval csökkentették a szavazó polgárok számát, amely így 3 millióról $2\frac{1}{4}$ millióra változott. A törvény Budapest és környéke, illetve a törvényhatósági városok kivételével visszaállította a dualizmus kori nyílt szavazást. Ez azt jelentette, hogy a továbbiakban csak a választásra jogosultak 24%-a szavazhatott titkosan. A Kisgazdapárt hagyományosan a vidéki aprófalvas területeken volt erős, ez a szavazói bázis a mindenkori kormány, a belügyminisztérium alá tartozó vidéki közigazgatási szervek kontrollja alá került.

Néhány kisgazda képviselő az Egységes Pártból való kilépésével tiltakozott, a többség viszont – Nagyatádi Szabó Istvánnal együtt – elfogadta az új választójogi törvényt és meghajolt Bethlen akarata előtt. A kollaborációt Bethlen az Esküdt-ügy altatásával viszonzta.

1922. március 19-én Esküdt Lajost szabadlábba helyezték. A vizsgálat ugyan folytatódott ellene, de Bethlen ez után Esküdt elnémítására, az országból való eltávolítására és az egész ügy szőnyeg alá söprésére törekedett. (ROMSICS, 2019, 254–255.) Az elhúzódozó vizsgálat és per 1924-ben robbant újra és került a nagypolitika fókuszába, amikor az ellenzék a nemzetgyűlésben interpellációkban mutatott rá arra az elmentmondásos szerepre, amelyet a miniszterelnök az Esküdt-ügyben betöltött. Konkrét bizonyítékok nem voltak arra, hogy Bethlen a történések eltussolására törekedett, az ellenzéki felszólalások azonban sejtették, hogy az Esküdt szabadon bocsátásakor letett óvadék összegének előteremtését a miniszterelnök is segítette, illetve legidősebb fia is közvetített a kiviteli engedélyekért kilincselő személyek és Esküdt Lajos hálózata között. (ROMSICS, 2019, 291.)

Szakirodalom

BODNÁR István (1947), *Nagyatádi Szabó István pályafutása*, Budapest

BODÓ Imre (2017), *Emlékezés Esküdt Lajosra, Honismeret*, 1. sz. 85–87.

NAGY József (1987), *A Nagyatádi-féle kisgazda párt és mozgalom az 1920-as években, Agrártörténeti Szemle*, 1–2. sz. 47–71.

https://adt.arcanum.com/hu/view/AGRARTORTSZLE_29/?query=1921+kalocsa+nagyat%C3%A1ldi&pg=48&layout=s (Letöltés: 2024.02.03.)

ROMSICS Ignác (2019), *Bethlen István*, Budapest

ROMSICS Ignác (2017), *A Horthy-korszak*, Budapest

SÍPOS József (2020), *A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások*, Szeged

A német ajkú svábok a 18. századtól a magyarországi kisebbséget gyarapítják. Ez a szorgalmáról híres etnikum békében élt a magyarok mellett, egészen a második világháborúig, pontosabban addig, amíg szovjet csapatok léptek az ország földjére. Innentől kezdődött a svábság kálváriája. Német származásuk révén a kollektív bűnösség bélyegét sütötték rájuk, kiszolgáltatva őket a hatóságoknak. Jelentette ezt földjeiktől, ingatlanuktól való megfosztásukat, elűzetésüket Magyarországról. A szerencsésebbek nyugat-német területekre kerültek, mások viszont Németország szovjetek által megszállt keleti zónájába, illetve a Szovjetunióba, ahol jóval rosszabb körülményekkel kellett szembenéznük.

Ebben a tanulmányban a magyarországi németek (svábok) 1945–1950 közti helyzetével kívánok elsősorban foglalkozni, de előtte olyan kérdésekre próbálok választ találni, mint például: Hogyan változott a svábok hazai megítélése az év századok során? Mi vezetett ahhoz, hogy kollektív bűnösként kezelték őket a második világháborút követően? Hogyan zajlott le a deportálásuk, milyen kormánysszervek bonyolították le azt, illetve kik voltak a főbb döntéshozók?

Történelmi áttekintés

A SVÁBOK HELYZETE A 18. SZÁZADTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A török kiűzésével járó felszabadító háború demográfiai szempontból is hátrányosan érintette az országot, különösen a volt hódoltsági területeket. A végvárornalak mentén való folyamatos hadjáratok, valamint az azzal járó járványok megritkították az ott élő lakosságot. Szükség volt az adózók számának növelésére, illetve a munkaerőre. Éppen ezért a Habsburg központi kormánzatnak és a magyar rendeknek is közös érdeke volt, hogy az elnéptelenedett területeket feltöltsék.

A betelepítés történt spontán (pl. ruszinok, románok) és szervezett formában is, mint a szerbek és a németek esetében. Az utóbbi etnikum Németország nyugati és déli területeiről érkezett a földesurak szorgalmazására és az állam (kamara) intézkedéseinek következtében. Ezen betelepülő németek, akiket sváboknak hívunk, a 18. század folyamán áramlottak be az országba, számuk 300–400 ezerre tehető. Ennek következtében alakultak ki a sváb települések a Bakonyban, a Vértesben és a Pilis hegységben, továbbá Buda és Pest környékén, Szatmárban, Baranyában és Tolnában (*Schwäbische Türkei*), a Bácskában és a Temesközben (Bánát).

Az 1723-ban összehívott országgyűlés is hozzájárult, hogy a betelepülők számára kívánatosabbá tegyék az országot. Az 1723. CIII. törvénycikk kimondta, hogy „bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden közzadó fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.” (1723. évi CIII. törvénycikk az ország benépesítéséről. Netjogtar.hu)

A betelepülő sváb parasztnak több tekintetben is sikerült megegyezniük az adott földesúrral, kedvező életfeltételeket teremtve ezzel maguknak. Ez azt jelentet-

te, hogy „szolgáltatásaikat szerződések szabályozták, szabad költözködési joggal bírtak, s többnyire a robotot megválthatták, birtokukat pedig az óhazából magukkal hozott törzsöröklési rendszer védte a felaprózódástól.” (KATUS, 2012, 120.) Az utóbbi azt jelentette, hogy a családban a legidősebb vagy a legfiatalabb fiú örökölte az egész vagyont (szemben a magyar gyakorlattal), ezáltal kevesebb volt az esélye az elszegényedésnek. De nemcsak az egy kézben összpontosuló tőke, hanem a sváb telepesek szorgalma is hozzájárult ahhoz, hogy elismerést vívjanak ki a környezetükben. Erre példa egy Baranya vármegyei tisztiorvos beszámolója, ami jól szemlélteti ezen etnikum életmódját, életkörülményeit: „Mi Baranyának német ajkú népességét illeti, azt igen igen kevés kivétellel, vasszorgalmáról mindenki dicséri és legvagyonosabbnak ismeri el a megyének népessége közt. Házai sokkal szebbek, tágasabbak, mint sem a magyaroké és a rácoké: A takarékosághoz jobban ért a német, mint sem a magyar és a rác, és jobban is táplálkozik és ruházza magát, mint amazok. Földjeit jobban szorgalmasban műveli, mint sem azok, szóval csaknem mindenben felülhaladja más nyelvű lakótársait.” (KATUS, 2012, 120–121.)

A 18. században betelepült német telepesekkel tovább nőtt az országban a német nyelvűek aránya. Az első világháború előtt (1910) Magyarországon a – románok és hajszálnyival a szlovákok után – legnagyobb kisebbséget jelentette a maga 10,44%-val, annak ellenére, hogy a szlovákság mellett, a németiséget érte a legnagyobb asszimilációs veszteség (600 ezer fő).

A SVÁBOK HELYZETE TRIANONTÓL A 30-AS ÉVEKIG

Mindez az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátummal megváltozott. A határok megváltoztatásával az egykor soknemzetiségű Magyarország nemzetállam lett, ahol a nem magyar anyanyelvűek aránya 45,5%-ról (1910), 10%-ra (1920) csökkent. A németiség jelentette a legnagyobb számú kisebbségi etnikumot az össznépességhez viszonyított 7,5%-val (mintegy fél millió fő). A szepességi és brassói szász, illetve a nyugat-magyarországi területek elvesztésével a németek Baranya, Tolna vármegyékben; Buda és Veszprém környékén, továbbá Sopronban és vidékén tömörültek.

Az 1930-as évekig a svábokat nem érte bíráló, viszont Hitler hatalomra jutásával (1933. január 30.) megváltozott a helyzet. A Közép-Európára is ható náci ideológia, a fajelmélet Magyarországon is terjedt. Két, vallási, illetve etnikai kisebbség vált célponttá: a zsidóság és a svábok. Bár a zsidóság az egyik legjobban asszimilálódott közösség volt, a magyar arisztokrácia, a középosztály és a politikai elit „idegen testként” kezelte őket (amit a Tanácsköztársaság tapasztalata, majd Hitler hatalomra jutása tovább erősített).

A svábellenesség viszont új jelenség volt a magyar közéletben, leginkább a Horthy-rendszer tekintélyelvűségét elutasító, fiatal népi írókra volt jellemző. Az olyan írók, falukutatók, mint pl. Németh László, Kodolányi János, Illyés Gyula, Sinka István stb. a vizsgálataikkal rávilágítottak a magyarság, azon belül a vidéki magyarság

szociális problémáira, szellemi és anyagi elmaradottságára. A valóság feltárása mellett a népi írókat a magyar nemzet „idegen szellemiségtől” való megóvása is vezette. Ezért írásaikban többször tettek kritikus megjegyzéseket a zsidókra és a svábokra, mint az „idegen szellemiség” legfőbb hordozóira. Az utóbbi esetben viszont nem támadó, hanem védekező jelleg jellemzi, egyfajta válasz a náci Németország pángermán eszméjével szemben.

A svábok meghurcolásához vezető út

A NÉMET BEFOLYÁS NÖVEKEDÉSE ÉS ANNAK KÁROS HATÁSAI

1938–1941 között Magyarország területe (Németország és Olaszország védnökségével) csaknem a kétszeresére nőtt, ennek viszont ára volt. Ugyanis a német befolyás növekedésével fokozatosan romlott a magyar zsidóság helyzete (1938–1941 között 3 zsidótörvény fogadott el a nemzetgyűlés), a német kisebbség életébe pedig nagyobb beleszólást biztosított magának a Német Birodalom. Az utóbbi előzményének tekinthető Hitler 1939. október 6-i „hazatelepítést” meghirdető programja, aminek következtében a II. világháború alatt a német kisebbség egy részét Németországba, az anyaországba telepítette Dél-Tirolból, Kelet-Lengyelországból, Bukovinából, Baltikumból, Besszarábiából, Horvátországból és Bulgáriából.

Horthy 1939. november 3-án kelt levelében üdvözölte Hitler beszédét, és a támogatásáról biztosította a Führert egy esetleges (önkéntes alapon történő) német visszaköltözésről, de erre érdemi reakció nem érkezett.

Annál nagyobb jelentősége volt az 1940. augusztus 30-án megkötött második bécsi döntésnek, amivel Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt Németország és Olaszország segítségével. Erre hivatkozva bírta rá Berlin a magyar vezetőséget a „bécsi német népcsoportegyezményre”. Ez többek között azt jelentette, hogy az 1938-ban, Magyarországon létrejövő náci Volksbund (teljes nevén: *Volksbund der Deutschen in Ungarn* = Magyarországi Németek Népi Szövetsége) teljhatalmat kapott arra, hogy a német kisebbség körében szervezkedjen, továbbá kimondatott, hogy a „m. kir. kormány az ezeken a területeken [értsd. Észak-Erdély] letelepült népi németek kérelmére biztosítani fogja azt a lehetőséget, hogy a német birodalomba költözködhessenek.” (BANK-ŐZE, 2005, 35–36.) Az utóbbi végül nem valósult meg, mert az akkor regnáló második Teleki-kormány szabotálta annak végrehajtását, mivel az egyezmény szellemisége távol állt magyar nemzetiségi politikától.

Ami a Volksbundot illeti, 1942-ben, az akkori területen a mintegy 800 ezer fős némettség 40%-át megnyerte magának. Ez a szervezet nemzetiszocialista propagandát alkalmazva gyűjtötte tagjait. Mozgósította a hazai svábság gazdasági erőforrása- it a hadsereg számára, továbbá szerepet vállalt magyarországi németek toborzásában a SS részére. Maga a besorozás önkéntes és erőszakos alapon is történt. Ami az utóbbi illeti, a Tolna vármegyei sváb özvegyek elmondása szerint a német Wehrmacht a helyi volksbundosok segítségével, géppisztollyal és farkaskutyákkal fogdosták össze

a férjeiket és fiaikat. Aki ellenállt, azt agyonlőtték, özvegyeiket pedig úgy büntették, hogy gyermekeikkel együtt földönfutóvá tették őket. Önkéntes bevonulásra is volt bőven példa, mert a nemzetiszocialista propaganda elhitette velük, hogy jobb élet vár rájuk. Egyikük visszaemlékezése szerint: „A tanult emberek ránk, a világ dolgaiban tájékozatlan, anyagi gondokkal küzdő fiatalokra voltak legnagyobb hatással. Földet, karriert ígértek, el tudták hitetni velünk, hogy létezik az Übermensch. Hogy a vezér a németek minden bajára talál megoldást.” (Idézi LÁSZLÓ, 2007, 76.) A különféle módszerrel besorozottak mintegy fele származott a mostani ország területéről.

A Volksbund ellenpólusaként 1942-ben megalakult a katolikus szellemiségű Hűségmozgalom, amely a német anyanyelvű, de magukat magyarnak vallók érdekét kívánta képviselni. Ez a szervezet ellenezte az SS-toborzásokat, de a Volksbund ellenében nem igazán tudott hatással lenni a német kisebbségre.

AZ 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS

A Volksbund bünei káros hatással voltak a svábság háború utáni megítélésére, még akkor is, ha csak a Tolna vármegyei német deportáltakat vesszük alapul (ami mintegy 9 ezer család). Csak egy kis részüknek volt köze a náci szimpatizáns szervezethez. Az ártatlanok deportálásának egyik előzményeként inkább az 1941. évi népszámlálást lehet tekinteni.

Az utóbbi metódusa eltért az 1880-tól megszokottaktól. Ugyanis a korábbi népszámlálásokkal ellentétben, az anyanyelv mellett a nemzetiségre is rákérdeztek. Itt is a németek nyomása érhető tetten, mert ez alapján fel lehetett mérni a megnagyobbodott ország németiségének számát. Erre azért volt szükség, hogy kiderüljön, hány főt érintene a Hitler által meghirdetett hazatelepítési program, továbbá Teleki információt szeretett volna gyűjteni a visszacsatolt területek etnikai összetételéről, ami szükséges lehetett egy majdani béketárgyaláshoz. Éppen ezért a miniszterelnök kikötötte a népszámlálást végző Központi Statisztikai Hivatalnak (KSH), hogy a lehető legtisztábban járjanak el, mondván: „*Nem akarunk papírmagyarokat*”. (BANK-ŐZE, 2005, 13–14.) Az utóbbinak ellentmond Bibó István, a BM közigazgatási főosztályának vezetőjének 1945. május 14-én megfogalmazott memoranduma, amelyben kifejti, hogy „az egész akkori rezsim nemcsak bátorította a svábságot arra, hogy szabadon vallja magát olyan nemzetiségűnek, amilyennek akarja, hanem éppen a nemzethű svábság vezetőit egyenesen föl is szólította, hogy vallják magukat német nemzetiségűnek, mert csak ezáltal tartották meg jogcímüket ahhoz, hogy a német kisebbség vezetésével foglalkozzanak.” (HEINZ-LAKATOS, 2004, 20–21.)

Az 1941 februárjában végrehajtott népszámláláson – a jelenlegi ország területére vonatkozólag – 302 198-an német nemzetiségűnek és 475 491 fő német anyanyelvűnek vallotta magát. Mivel ezek az emberek megadták személyiségi adataikat, a háború után ezen statisztikai adatok fontos támpontul szolgáltak az üldözött személyek kiválogatásánál.

A magyarországi németek jogfosztottságának folyamata

A MALENKIJ ROBOTTÓL A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNYIG

1944-től kezdődött meg a magyarországi németek kálváriája. Mielőtt ennek részleteire rátérnék, érdemes annak nemzetközi előzményeit is szemügyre venni. Az év októberében, Churchill és Sztálin moszkvai megbeszélésükön kijelölték a balkáni befolyási övezeteket, aminek értelmében Magyarországot, Bulgáriát, Romániát szovjet, Jugoszláviát szovjet és brit övezetbe sorolták. Innentől fogva Sztálin szabad kezet kapott Magyarország (és egyben az ott élő németiség) sorsát illetően.

A szovjet csapatok 1944. augusztus 27-én lépték át a magyar határt az Ojtozi-szorosnál, és az év novemberétől pedig megindul az a büntetőakció, aminek következtében több tízezer magyarországi németet hurcoltak a Szovjetunióba kényszermunkára, ún. malenkij robotra. Hivatalosan erről a szovjet hadsereg 1944. december 22-én kelt, 0060. számú katonai parancsa rendelkezett. Ebben kimondták, hogy az összes munkára fogható német származású egyént (férfiak esetében 17–48 év, nőknél 18–30 év közötti) szállítsanak a Szovjetunió lágereibe munkaszolgálatra. Ennek következtében Magyarországról kb. 60–65 ezer német származású lakost hurcoltak el. A deportálás és a munkatáborok körülményeit jól szemlélteti Hirt Julianna visszaemlékezése: „Nagy marhavagonokban [...] az ajtót behúzták, bekötözték, még WC-re se engedtek ki. [...] Nem engedtek ki bennünket, még vizet sem adtak. Amikor megállt a vonat, s az örök leszálltak, azoknak szóltunk, mutogattunk, hogy havat gyúrjanak össze, és nyomják oda a kis rácsos ablakhoz. [...] A táborunkat drótkerítés vette körül [...] ha jól emlékszem 14 kétméteres barakkot építettek abban a [lisisanszki] lágereben, mindegyik több helységből állt. A mi szobánknak még üvege sem volt [...]”. (Idézi SIPOS, 2000, 18–19.)

Mindezzel a szovjet munkaerő szükségletet kívánták fedezni, noha erre akkor még semmilyen nemzetközi szerződés nem hatalmazta fel őket. A németek kitelepítése, annak jóvátételként munkaerejének való felhasználása csak az 1945. februári Jaltai konferencián vetődött fel a nagyhatalmak részéről.

Időközben a frontvonal mögött 1944. december 21-én megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, öt párt (Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt és a moszkvai irányítású Magyar Kommunista Párt) részvételével. Itt nevezték ki az Ideiglenes Nemzeti Kormány szovjet vezetés által kiválasztott tagjait, Dálnoki Miklós Béla vezetésével.

A malenkij robottal kapcsolatos atrocitások még a magyar kommunista pártnak is szemet szűrtak, erre példa Révai József 1945. január 7-én Rákosi Mátyásnak Moszkvába küldött levele, amelyben a következőket írja: „A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos, nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. Ugyanis annak végrehajtásában megint olyan szerencsétlen peregigek [túlkapások] voltak, hogy az eredmény: pánik a magyarok közt is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is [...] megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyan az, mint amit Hitler csinált a zsidókkal stb. Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok

a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót nem tudtak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket.” (Idézi ТóTH, 1993, 25.)

A magyarországi németek kiszolgáltatottsága tovább fokozódott az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt 20 pontos fegyverszüneti egyezmény aláírásával, amivel de facto elismerték az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Ebben többek között Magyarország kötelezettséget vállalt a fasiszta szervezetek betiltására, a háborús bűnösök felelősségre vonására és a német állampolgárok internálására, továbbá az egyezmény 8. pontja értelmében a német állampolgárok vagyontárgyainak és értékeinek elidegenítésére. Német állampolgárnak – Fehér István szavaival élve – azok számítottak „akik birodalmi lakosként Magyarországon tartózkodtak, valamint a német hadseregben szolgáló hazai németek, akik az önkéntes jelentkezés idején köz tudottan elvesztették magyar állampolgárságukat”. (FEHÉR, 1988, 22.) A birodalmi németek a felszabadító harcok idején elmenekültek az országból, így gyakorlatilag az internálás a magyarországi németek SS- és Wehrmacht tagjaira vonatkozott, akik közül kevesen tartózkodtak Magyarországon 1945 elején.

A fegyverszüneti egyezmény betartása felett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) őrködött, amelynek elnöki tisztjét kezdetben Vorosilov marsall, majd később Szviridov altábornagy töltötte be, biztosítva ezzel az ország szovjet hadsereg által való felügyeletét.

A német állampolgárok internálásával kapcsolatban (a fegyverszüneti egyezmény 1/B pontjának 2. bekezdésére hivatkozva) 1945. február 27-én kiadott egy rendeletet a Dálnoki-kormány, amit május 14-én a belügyminisztérium kiterjesztett az érintettek a családtagjaira, a betegekre és az öregekre egyaránt. Stark Tamás történész szerint az internált németek számáról nincsen adat, viszont Gyöngyösi János, az akkori külügyminiszter 1945. december 1-én, a szövetséges nagyhatalmak budapesti képviselőihez készített jegyzékében 103 ezer főre teszi a vagyonelkobzással sújtott németek számát. (STARK, 2007, 72–73.)

A földreformtörvény és annak következményei a svábságra

A svábok számára a jogfosztottság következő állomása az 1945. március 17-én meghirdetett földreform-törvény, amely kimondta, hogy „teljes egészében és nagyságára való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.” Ennek nem elvi, inkább gazdasági okai voltak. Ugyanis földhöz kellett juttatni a százezer számra, elcsatolt területekről érkező nincstelen menekülteket, illetve az agrárproletárokat, és hogy ezt meg tudják valósítani, a sváb földek elkobzása kínálkozott megoldásként. Tóth Ágnes történész megfogalmazása szerint: „A földreformról szóló törvény annak a jogalkotási folyamatnak az első állomása, amely során a törvényhozók a német nemzetiségű lakosság különböző jogi, vagyoni, kul-

turális korlátozását kül- és belpolitikai problémák megoldásaként használták fel.” (TÓTH, 1993, 28.)

A földreform-törvény felkorbácsolta az indulatokat, aminek következtében svábellenes hangulat volt kibontakozóban. 1945. február–márciusban már több pártközi értekezlet is foglalkozott a svábkérdéssel, de véleményük áprilisban került nyilvánosságra. E tekintetben a Nemzeti Parasztpárt (NPP) elnöke, Kovács Imre április 7-ei nyilatkozata volt az első, amiben képet kaphatunk a hazai németek megítéléséről: „Magyarország végre elérkezett oda, hogy tisztázhatja viszonyát Németországgal és a svábsággal. A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen. A svábok önmagukat szakították ki az ország testéből, minden tettükkel azt bizonyították, hogy együttéreznek a hitleri Németországgal. Most hát osztozzanak Németország sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni. Távozzanak! Az nem lehet, hogy a legjobb földeket Volksbund-tagok foglalják el.” (Idézi FEHÉR, 1988, 24.) Ami Kovács Imre szavait illeti, összekapcsolta az évszázados megoldatlan földkérdést, és az agrárproletárok földéhségét a német származásúak kollektív bűnösökként való kezelésével. A „nem lehet, hogy a legjobb földeket Volksbund-tagok foglalják el” kijelentése is egyértelműen bizonyítja, hogy minden svábra mint potenciális nácira, háborús bűnösre tekintett, ezért jogos a földjeik kisajátítása.

Ami a Magyar Kommunista Pártot illeti, eltérő véleményekkel találkozhatunk. Gerő Ernő kijelentése, miszerint „nem egyedül Hitler bűnös a most történetekben, hanem a németiségnek is osztoznia kell a sorsában” (Idézi FEHÉR, 1988, 25.) is az NPP álláspontján volt, viszont az olyan svábok lakta területeken, mint például Baranya megye, már más aspektusból szemlélték a dolgokat. Az MKP Pécsi Területi Bizottságának titkára a következőket jelentette a pártközpontnak: „Politikai hiba lett volna a svábokat egy kalap alá venni. Sokan vannak közöttük, akik aktívan küzdöttek a Volksbund ellen.” (Idézi FEHÉR, 1988, 25.)

A Független Kisgazdapárt szintén csatlakozott az NNP-hez és Gerő Ernőhöz: „Ki kell telepíteni a hazai svábokat.” (Idézi FEHÉR, 1988, 26.)

Akik nem támogatták a svábok kollektív bűnösökként való kezelését, az a Szociáldemokrata Párt és Polgári Demokrata Párt voltak, ettől függetlenül a pártközi értekezletek során a többség akarata érvényesült.

Ennek eredményeként 1945. május 10-én az 1710/1945. ME számú rendelettel létrehozták a Népgondozó Hivatalt, aminek jogkörét július 1-én a 3820/1945. ME rendelettel tovább bővítették. Ennek a kormány szervnek (amely szoros kapcsolatban volt a KSH-val) az volt a feladata, hogy az általa felállított járási bizottságokon keresztül megvizsgálja, hogy az 1945 előtti években ki volt hitlerista, vezető szerepet töltött-e be, vagy egyáltalán tagja volt-e valamelyik fasiszta szervezetnek, például a Volksbundnak, illetve ha nem volt tag, támogatta-e ezen szervezetek egyikét.

A fent említett politikai konszenzus másik hatása, hogy a magyar kormány 1945. május 26-án szóbeli jegyzékben kérte a Szovjetunió hozzájárulását 200–250 000 „fasiszta” magyarországi német Németország szovjetek által megszállt területre deportálását. Bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem az összes német ki-

telepítését kérte, de Tilkovszky Loránt kutatásai alapján csupán 150 ezerre tehető a Volksbundisták száma. De a tagok közül se mindegyik meggyőződésből lépett a szervezetbe, hanem félelemből, megtévesztésből is. Az, hogy az 1941. népszámlálás során 490 ezer vallották magukat német anyanyelvűnek, illetve német nemzeti-ségűnek, szintén nem jelentett valós eredményt, mert sokan az akkori politikai elit nyomására vallották magukat német nemzetiségűnek. Továbbá ugyancsak árnyalja a képet, hogy a deportáltak közül többen voltak olyanok, akik eredetileg nem kerültek fel a kitelepítendőek listájára, mivel nem voltak Volksbund-tagok, és noha német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat.

A magyarországi németek kitelepítésének előzményei és lefolyása

Az 1945. júliusban összehívott potsdami konferencia ugyancsak hatással volt a hazai németiség életére. Ugyanis a három nagyhatalom döntött a Köztes-Európában élő németiség egy részének Németországba való kitelepítéséről. Ennek lebonyolítására Csehszlovákia, Lengyelország kormányát, Magyarországon pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot kötelezték. Ezen döntés mind kül-, mind belpolitikailag változást hozott hazánk életében.

A svábkérdésben megszakadt a korábbi politikai konszenzus, főleg úgy, hogy a magyar kormány is tudomást szerzett a csehszlovák vezetés viszonyáról az ott élő németekkel és magyarokkal kapcsolatban. Ugyanis Beneš államelnök már 1945. május 9-én elmondott pozsonyi beszédében kifejtette, hogy a csehek és szlovákok „az elkövetett borzalmak és gonosztettek megszüntetése céljából [...] a németekkel és a magyarokkal az eddigi körülmények között egy államban élni nem tudnak, és nem is fognak. Ezen háború után már nem lesz az első világháború utáni értelemben vett kisebbségi jog. A bűnösök megbüntetése után a németek és magyarok legnagyobb részének ezt az országot el kell hagynia.” (Idézi TÓTH, 1993, 15.)

Noha a potsdami értekezlet nem hagyta jóvá a csehszlovákiai magyarok kitelepítését, mégis féltő volt, hogy ha Magyarország is rosszul bánik a németiséggel, akkor feljogosítja a környékbeli országokat (így Csehszlovákiát is), hogy diszkriminálják a kisebbségeiket, tehát a határon túli magyarokat is. Ennek az aggodalomnak adott hangot többek között Bibó István is, amikor a kormány tagjainak emlékiratot készített a problémáról: „Nemzeti szempontból a legsúlyosabb következmény az lesz, hogy mindaz, ami Magyarországon a németekkel szemben történik, precedensül és mintául fog szolgálni a csehszlovákiai magyarság sorsára nézve.” (Idézi GYŐRI SZABÓ, 2011, 162.) Miután a SZEB vezetője, Szviridov altábornagy a potsdami konferenciára hivatkozva 400–450 000 német kitelepítésére szólította fel a magyar kormányt, Gyöngyösi János külügyminiszter is azonos álláspontot foglalt el Bibóval. A minisztertanácsi értekezleteken többször is kifejtette, hogy a németiség nemzeti hovatarozás szerinti büntetése megegyezne a hitlerizmus elveivel, továbbá ez a magatartás precedenst teremtené a szomszédos országokban élő magyar kisebbséggel szemben.

Mivel nem lehetett szembe menni a nagyhatalmakkal, a kommunista párt és a Nemzeti Parasztpárt ösztönzésére a kormány 1945 augusztusában továbbra is a teljes németiség kitelepítése mellett foglalt állást, noha a szociáldemokraták és a kisgazdák csak lehetőségként és nem utasításként értelmezték a Potsdamban kimondottakat (ebben van igazság, mert 1945 elejétől az amerikaiak és az angolok megnyilatkozásai bizonyítják, hogy a nyugati szövetségesek nem kötelező határozatként írták elő a kitelepítést). A svábellenes lobbizás győzelmét mutatja, hogy a kormány 1945. december 29-én a 12.330/1945. ME sz. rendeletével (az 1941. népszámlálást alapul véve) kitelepítésre kötelezte azokat a németeket, akik német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották magukat, továbbá azokat, akik tagjai voltak a Volksbundnak vagy önkéntes szolgálatot vállaltak egy német fegyveres alakulatban.

A kitelepítések megkezdésétől a svábok üldözésének befejezéséig

Az első vagonok 1946. január 19-én indultak a budaörsi pályaudvarról, hogy a Németország nyugati övezetében lévő fogadótáborokba szállítsák a deportáltakat. Ezzel egy időben az ország többi megyéjében is megindult a kitelepítés előkészítése. Így történt Sopronban is, ahol a helyi lakosság tiltakozását fejezte ki ez ügyben. A soproni evangélikus és katolikus egyház közös feliratot küldött a magyar kormánynak, amelyben többek között ez állt: A „soproni rk. és ev. hitközségek azzal a kéréssel fordulnak Miniszterelnök Úrhoz [azaz Tildy Zoltánhoz; 1945. november 15-től 1946. február 1-ig Magyarország miniszterelnökéhez], hogy a vonatkozó rendeletet változtassa meg olyan értelemben, hogy mindazok a német anyanyelvű magyar állampolgárok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, minden további igazolás nélkül mentesítsenek az áttelepítés alól [...]” (Idézi KRISCH, 2007, 79.)

Bár a Tildy Zoltánt a miniszterelnöki székben követő, szintén kisgazda Nagy Ferencről többször is ígértet kaptak a magyar nemzetiségű német anyanyelvűek mentesítésére, de a Belügyminisztériumot irányító kommunista Nagy Imre hajthatatlan maradt a németek kitelepítését illetően. Később belső nyomásra Nagy utódja, Rajk László 1946. május 10-én kiadott 32.920/1946 BM sz. rendeletével úgy határozott, hogy mentesíti a kitelepítés alól mindazokat, akik az 1941. évi népszámlálás során német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, továbbá azokat, akik nem voltak tagjai a Volksbundnak vagy valamelyik német fegyveres alakulatnak.

A kiszállítások első szakasza 1946 nyaráig tartott, az év július 1-jéig 110 ezer személyt vittek Németország nyugati megszállt övezeteibe, amíg a részükre létrehozott fogadótáborok meg nem teltek. Ezen táborok egyikére így emlékszik vissza Ringhofer Mária, akit Sopronból telepítettek ki a családjával együtt, majd később sikeresen visszaszökött: „Amikor Ulmba érteztünk, egy lágérba raktak minket, ami eredetileg egy rettenetesen nagy kaszárnya volt, ahol elég jó ellátást kaptunk [...] Itt voltunk kb. három hétig, majd szekérral falvakba vittek minket. Valószínűleg a helyi

lakosoknak kötelező volt minket befogadni.” (Idézi KRISCH, 2007, 80.) Az internálás során több atrocitásra, visszásságra is sor került. Az amerikai diplomaták jelezték a SZEB szovjet vezetőségének és a magyar kormánynak, hogy a kitelepítés embertelen módon zajlik, a fogadótáborokba érkezettek legtöbbször mindenükből kifosztva, pénz és élelmiszer nélkül érkeznek.

A deportálást viszont folytatni kellett, mert újabb tömegek érkeztek Magyarországra. Ugyanis az 1946. február 27-én megkötött magyar–csehszlovák lakosságcsere értelmében ugyanannyi szlováknak kellett volna elhagynia Magyarországot, mint ahány magyart Csehszlovákiából kitelepítettek. A helyzet viszont az volt, hogy a magyarországi szlovákok jóval kevesebben voltak, mint a felvidéki magyarok, tehát kevesebb szabad föld állt rendelkezésükre. Ezért e problémát ugyancsak a sváb földek kisajátításával kívánták megoldani. Ennek következtében érthető, hogy a magyarországi németek számára a szlovákiai magyarok nem sorstársak, hanem a helyzet kedvezményezettjei voltak.

A deportálások második hulláma 1946. november 8-án indult meg, miután (külső és belső nyomásra) a magyar kormány hozzájárult, hogy a kitelepített németek a személyes használati tárgyaikon kívül, kisebb ingóságait és kevés pénzeszeget vihetnek magukkal. 6000 személy kiszállítása után decemberre újra megteltek Németország nyugati zónáinak fogadó táborai. A következő hónapok tárgyalásai során világossá vált, hogy nyugatra több svábot már nem lehet telepíteni. Ezért miután Nagy Ferenc puccsszerű megbuktatása következtében a szintén kisközgazda, de a kommunisták bábja, Dinnyés Lajos került a miniszterelnöki posztra, 1947. június 11-én a kormány kérte a SZEB-től, hogy további magyarországi németet telepítsenek Németország szovjetek által megszállt zónájába. Ennek következtében a szovjet vezetés hozzájárult 50 ezer német kitelepítéséhez.

A deportálások harmadik hulláma 1947. augusztus 19-én kezdődött meg. Ezt a kitelepítést elsősorban zsákmányszerzés és erőszak jellemzi, mivel sokan még kényszer hatására sem kívántak Németország szovjet zónájába telepedni. Ezt erősíti meg az egyik szemtanú, Fenyvesi Jánosné Hotz Terézia beszámolója, miszerint: „Sokakat a vagyon és nem az anyanyelv miatt telepítettek ki.” (Idézi KRISCH, 2007, 74.)

A deportálások végül 1948. június 15-én fejeződtek be, de az utolsó szakaszban az előírt 50 ezer helyett csak 35 ezer személy szállítottak el. Hozzá kell tenni, hogy a kitelepítések leállítása a csehszlovák–magyar kapcsolatok rendezése, a szlovákiai magyarok áttelepítésének lezárása nélkül 1948-ban nem valósulhatott volna meg. 1948. május 9-én Csehszlovákiában elfogadták az új népi demokratikus alkotmányt, „amelynek értelmében a magyar nemzetiségű lakosság visszakapta politikai, állampolgári jogainak jelentős részét” (Idézi FEHÉR, 1988, 161.), majd 1949. április 16-án Budapesten aláírták a magyar–csehszlovák barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződést.

A magyarországi németek kitelepítésének ügye véglegesen a 84/1950. M. T. sz. rendelettel zárult le, amivel 1950. március 20-tól érvényét veszítette minden korábbi, a németek kitelepítésével kapcsolatos intézkedés.

A svábok 1944-45-től 1950-ig való meghurcolása nem maradt nyom nélkül. A deportálások és az üldöztetések elől való menekülések révén, az 1949. évi népszámlálás szerint 200–220 ezerrel csökkent a hazai németiség száma. 1949-ben csak 22 455-en vallották magukat német anyanyelvűnek és 2600-an német nemzetiségűnek.

Stark Tamás szavaival élve: „A németiség kényszerű távozásával az ország legeredményesebb mezőgazdasági termelőit és iparosait veszítette el. Ezt a veszteséget az országnak azóta sem sikerült kiheverni.” (STARK, 2007, 74.)

Szakirodalom

- BANK Barbara–ŐZE Sándor (2005), *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökhöz*, Budapest–München–Backnang
- CZIBULKA Zoltán (2004), A kitelepítési névjegyzékek adatai. In: *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*, szerk. CZIBULKA Zoltán–HEINZ ERVIN–LAKATOS MIKLÓS, Budapest, 235–377.
- FEHÉR István (1988), *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*, Budapest
- FÜLÖP Mihály (1998), *Magyarország külpolitikája a 20. században*, Budapest
- GYŐRI SZABÓ Róbert (2011), *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*, Budapest
- DR. HEINZ ERVIN–DR. LAKATOS MIKLÓS (2004), *A Központi Statisztikai Hivatal szerepe a német lakosság kitelepítésében*. In: *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*, szerk. CZIBULKA Zoltán–HEINZ ERVIN–LAKATOS MIKLÓS, Budapest, 8–233.
- KATUS László (2012), *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*, Pécs
- KRISCH András (2007), *A hűség „jutalma”. A németek elűzése Sopronból 1946*. *Rubicon*, 1–2. sz. 78–83.
- LÁSZLÓ Péter (2007), *Otthonatlanok. Visszaemlékezések a sváb-németek kitelepítésére Tolnából*, *Rubicon*, 1–2. sz., 75–77.
- ROMSICS Ignác (2010), *Magyarország története a XX. században*, Budapest
- ROMSICS Ignác (2016), *A 20. századi Magyarország*. In: *Magyarország története*, főszerk. ROMSICS Ignác. Budapest
- DR. SIPOS IMRE (2000), AMIRŐL HALLGATNI KELLETT... „MALENKIJ ROBOT” A SZOVJETUNIÓBAN. MIKLÓSI STARK Tamás (2007), *A magyarországi németek sorsa, 1944–1949*, *Rubicon*, 1–2. sz. 72–74.
- STARK Tamás (2007), *Status quo ante. Magyar nemzetiségpolitika, 1938–1944*, *Rubicon*, 1–2. sz. 67–71.
- TÓTH Ágnes (1993), *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*, Kecskemét
- TÓTH Ágnes (2008), *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*, Budapest

Elektronikus forrás

1923. évi törvény CIII. Törvénycikk az ország benépesítéséről. NetJogtár (net.jogtar.hu) Wolters Kluwer HungaryKft.
<https://net.jogtar.hu/ezerevtorvenydocid=72300103.TV&searchUrl=/ezerevtorvenyiei%3Fkeyword%3D1723> (Hozzáférés: 2024. 10. 07.)

RÁCZ JÁNOS: „KÉMEK” MAGYARORSZÁG DÉLKELETI MEGYÉIBEN

1952-ben több hűtlenségi ügyet is tárgyaltak a katonai bíróságok. Ezeknek az eseteknek egyetlen közös pontja a Szovjetunió vezette kommunista szatellit államok és a Jugoszlávia közötti ideológiai ellentétek voltak. Magyarországon különös háború zajlott a magyar–jugoszláv határ mentén, Vas, Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék lakói akarva-akaratlanul maguk is részesei lettek a magyar állambiztonság és a jugoszláv állambiztonság az UDB [Állambiztonsági Igazgatóság] sajátos játszmájának, kémkergetésének, csakhogy ez a „kémek” utáni hajsza több ártatlan áldozatot is követelt, pusztán csak azért, hogy kielégíthesse a Magyar Dolgozók Pártja legfelső vezetésének ideológiai igényeit. Természetesen ezeket a moszkvai ukázok alakították, formálták. Ellenséges kémek elfogása és megbüntetése nélkül ugyanis nem lehetett bizonyítani a Tito vezette Jugoszlávia kommunista internacionalizmust „eláruló” politikáját.

1952-ben ennek lett az áldozata Meszes Tóth István és Latyák István is, mindkettőjüket UDB-kémként ítélték el és végezték ki törvénysértő eljárásokban, miközben egyszerű emberek voltak, akik személyes okokból szöktek át Jugoszláviába, ahol az UDB markába kerültek. A délszlávok ebben az időben nem bántak kesztyűs kézzel a kezükre jutott magyarokkal, többnyire erőszakkal és megfélemlítéssel kémkedésre bírták őket. Ezeket az akciókat így legalább annyira a félelem vezette, mint a „praktikus” gondolkodás.

Ugyanis az elkapott, jobb sorsra érdemes magyarok bármit megígértek a szabadulásuk reményében, csakhogy a hazatérésük után már nem akartak botcsinálta ügynökként „játszazodni”, mégis könnyen a magyar állambiztonság karmai közé kerülhettek. Újabb fizikai kényszerítésekkel kicsikart vallomásaik után törvénysértő perekben pusztították el – kedvezőbb esetben börtönbüntetésre ítélték – őket. Áldozatul estek Tito és Sztálin nagypolitikai játszmájának.

Ezeknél az ügyeknél jóval összetettebb volt Bidek Stefan UDB-tiszt és társai ügye. A gyanúsítottakat 1951 nyarán tartóztatták le. Ebben az esetben, több jugoszláv állampolgárt, kisebbségi sorban élő magyart ültettek a vádlottak padjára. Ők éppen azért kerültek bajba, mert jól beszéltek magyarul és használható anyaországi kapcsolatokkal rendelkeztek. Ezek a tények felkeltették az UDB tisztjeinek az érdeklődését, továbbá azért is érdemes áttekintenünk a Bidek-féle szövevényes históriát, mert Vas és Zala megyei községek mellett néhány Somogy megyei települést is megemlítettek az eljárás során.

Bidek Stefan: a „kémjátszma főhőse”

Bidek Stefan 1925-ben született a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. Szülei 1929-ben Argentínában telepedtek le. Mindössze hároméves volt, amikor az apai nagyanyja vette magához. 1945 és 1949 között a jugoszláv hadseregben teljesített szolgálatot. Az állambiztonság jelentése szerint 1946-ban a jugoszláv katonai elhárítás tagja lett. 1949-ben elvégezte a ljubljanoi műszaki egyetemet, ezt követően

1950-ig a katonai elhárítás műszaki tisztjeként tevékenykedett, majd áthelyezték a muraszombati UDB-hez. 1951 nyarán fogták el Magyarországon. Vallomása szerint három alkalommal is illegálisan lépte át a magyar határt. Ezekben az esetekben utasításokat, propagandaanyagokat, pénzt adott át az UDB magyarországi ügynökeinek. Egy ízben állítólag sikeresen beszervezett egy magyar állampolgárt az UDB soraiba. Bidek édesanyja magyar származású volt. Éppen ezért a szerb nyelv mellett magyarul is beszélt. Később kiderült, hogy magyar nyelvtudása korántsem anyanyelvi szintű, ezért a kihallgatása során a jegyzőkönyvben rögzített egyes történeteit a bíróság előtt igyekezett módosítani.

Letartóztatása rendkívül érdekes módon zajlott. Először Budapesten próbált felkeresni egy fiatal hölgyet, akit át kellett volna csempésznie Jugoszláviába, csak-hogy a nő: Friss [Frisch családnévvel is szerepelt az iratokban] Magda, „Cigánylány” ügynöknév alatt, már az ÁVH „megnyertje” volt.

Bideknek erről halvány fogalma sem volt. Bár próbálta Budapesten utolérni a nőt, de a fővárosban nem tudott vele találkozni. Egy nappal később 1951. július 20-án Siófokon elegyedett vele először szóba. Az ÁVH természetesen megfigyelte a találkozót. A megfigyelési jelentés szerint a felek azt beszéltek meg, hogy másnap átviszi a határon a nőt. Friss Magda végül visszautazott Pestre, a nyomozók pedig 1951. július 21-én Siófokon letartóztatták Bideket.

Friss Magda egyébként építészmérnökként dolgozott a Budaörsi úti Petőfi Laktanya építkezésénél. Feltételezhető, hogy éppen a katonai területen vállalt munkája miatt volt alkalmas arra, hogy eljuttassa a Jugoszláviába emigrálni szándékozó csali szerepét. Mindenesetre Bideket alaposan sikerült megtévesztenie. Ritter László témában végzett kutatásai alapján megállapítható, hogy Bidek egy nagyobb terv részeként érkezett Magyarországra. Az UDB ugyanis csekély lehetőségekkel rendelkező magyarországi információszerzésre, éppen ezért igyekeztek minden egyes lehetőséget kihasználni. Emiatt együttműködtek cionista szervezetekkel, akik Izraelbe szerettek volna kicsempészni olyan zsidó származású magyarokat, akik magyar állami szférában és gazdaságban vezető tevékenységet végeztek. Nyilván ez óriási lehetőséget kínált az UDB-nek Magyarországról szóló, hasznos információk megszerzésére.

Bidek ebből a célból érkezhett – pénzzel ellátva – hazánkba. Feltételezem, hogy az 1928-ban született Friss Magda is ennek az akciónak a keretében szökött volna Jugoszláviába. Ebből következően a magyar állambiztonság informálva lehetett az UDB és a cionista szervezetek együttműködéséről és szándékaikról. Ellenben az, hogy az UDB gyanútlanul belement ebbe az egészbe, a magyar állambiztonságnak is köszönhető.

Az ÁVH 1951. augusztus 24-i feljegyzése szerint az ÁVH I/3 osztály csalta át Bideket a határon. Jó előre eltervezték az egészet, és egy jugoszláv-ellenes kémper főszerepét osztották rá.

Az UDB tiszttel szembeni vádak bizonyításait elsősorban vádlott-társai vallomásaira, illetve a nála talált holmikra alapozták. Utóbbiak között egy hamisított

személyazonossági igazolványt, illetve egy pisztolyt és egy kézigránátot IS említettek az állambiztonság jelentéseiben.

Az ÁVH-s kihallgatásai során Bidek pontosan érezte, hogy az egész ügynek súlyos következményei lehetnek a számára, sőt mindez az életébe kerülhet, ezért a letartóztatása után alig öt nappal, 1951. július 26-án felajánlotta szolgálatait a magyar állambiztonságnak. Kijelentette, hogy fiatal még és élni szeretne. És ezért ártékelte a viszonyát Titohoz és rendszeréhez. Aztán tájékoztatta a magyar kihallgató tisztet arról, hogy 1951. július 31-ig kell visszatérnie Jugoszláviába, vagy Friss Magdával az oldalán, vagy a nő üzenetével a zsebében. Abban a hiszemben volt, hogy Friss Magdát is elkapta az ÁVH, kérte írassanak vele egy levelet, amely alibit biztosított volna a számára, majd lássák el elvégzendő feladatokkal. Hivatkozott arra, hogy most már zsarolható, hiszen a kihallgatások során több titkot is elmondott az UDB-ról. Tehát ha ennek a dokumentumait eljuttatják Jugoszláviába, őt felakasztják, ám az is elegendő, ha szülőhazájában megtudják, hogy elkapta a magyar állambiztonság, ugyanis parancsba kapta, hogy akár öngyilkosság árán is, de ezt kerülje el. Sőt, felajánlotta, hogy az UDB tervei szerint 1951 augusztusában Magyarországra illegálisan átdobandó nyolc ügynökét is a kezükre játszaná. Romantikus elképzelése szerint segített volna ezeknek az ügynököknek a megnyerésében, majd abban, hogy rádió dezinformációkkal traktálják az UDB tisztet.

Az államvédelem azonban nem találta őszintének a vallomásait, éppen ezért elhatározták, hogy fogdaügynököt alkalmaznak a megfigyelésére. A Grósz-perben már felhasznált ilyen célra egy elítéltet. Az ügynök megbízhatósága mellett lényeges szempontnak számított, hogy olyan személy „beszélgessen” a zárkában Bidekkel, aki ismeri Jugoszláviát és kiválóan beszél a szerb nyelvet is. Az említett személyt a kistarcsai internálótáborból telepítették át Bidek nyakába.

A fogdaügynök 1951. augusztus 6-án adta az első jelentését. Ebből kiderül, hogy Bideket 1951 nyarán gyakorlatilag próbafeladattal küldték Magyarországra. Bizonyítania kellett ahhoz, hogy sokkal nagyobb feladatokat kaphasson. Próbafeladatának része lett volna Friss Magda „átsegítése” a magyar–jugoszláv határon. A fogdaügynökének azt állította – ezt nem mondta el az államvédelemnek –, hogy ez a hölgy egy Ausztriában „dolgozó” UDB ügynök menyasszonya volt. Ezért kellett volna Jugoszláviába csempésznie. Gyanította egyébként, hogy a hölgy az UDB-nek kémkedett. Mint az előbbieken említettem, Friss ekkor már az ÁVH megnyertje volt, még azt sem zárhatjuk ki, hogy kettős játékot folytatott. Bidek azt is elmesélte, hogy egy hadnagy és egy százados társaságában ment a jugoszláv–magyar határra, ahol a drótakadályig együtt túrztak, majd ott váltak el, amikor átlépett magyar területre. Egy pontos katonai térképpel és iránytűvel tájékozódott.

Többszöri átszállással érte el Siófokot, ahonnan jó néhány levelet is feladott, többek között Friss Magdának is ekkor üzent. Egyébként Bidek a kihallgatásai alatt már a szökési kísérletet is fontolgatta. Úgy vélte jobb egy sikertelen menekülés során elveszíteni az életét, mintha kivégzik.

Időközben újabb kihallgatásai során, már azt is állította, hogy 1951. július 21-

én provokációs merényletet követett volna el a budapesti jugoszláv követség ellen. Ez volt a Kondor X terv, amelynek a célja az volt, hogy a jugoszlávok megszakíthassák a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Valószínűleg ez az egész mese csak az ÁVH megalomániás fantazmagóriájának tekintendő.

Ekkor már Friss Magda úgy szerepelt a történetben, mint egy alibi-szereplő, akivel könnyebben tudott volna mozogni és távozni az országból. Állítása szerint Magyarországra jövetelének célja nem volt más, mint a merénylet végrehajtása, amely háborúhoz vezetett volna Magyarország és Jugoszlávia között. Valószínűsíthetjük, hogy ezt a mesét is a magyar államvédelem találta ki.

Cellatársa jelentése szerint, amint rádöbrent, hogy Friss Magda volt az, aki az ÁVH kezére játszotta, kifejezetten durva zsidóellenes kijelentéseket tett.

A fogdaügynök további jelentései nem éppen rózsás képet festenek Bidekről. Élvtársak, elvtelen dorbézoló nőcsábászokként mutatta be a vádlottat. Odáig is elmerészkedett, hogy felvesse: a vádlott életveg magatartása az UDB-nek is a terhére lehetett, és éppen azért küldték el Magyarországra, hogy elveszejtsék. Feltételezhető, hogy Bidek szándékosan akarta beállítani zárkatársa előtt magát úgy, mint egy notórius lumpent, sejtette, hogy megfigyelés alatt állt.

Ennek ellenére a fogdaügynök 1951. augusztus 10-i jelentése szerint az UDB tiszt lelkiekben mélypontra zuhant. Kifejtette beszervezett cellatársának, hogy olyan vallomásra akarja rábírní az ÁVH, ami egyszerűen nem is történt meg. Úgy érezte hasonló helyzetbe került, mint a Rajk-per szereplői, legalábbis a jugoszláv *Borba* című újság arról írt tudósításait emlegette. Tartott a nyilvános tárgyalástól, félt az UDB reakciójától.

A fogdaügynök szerint 1951. szeptember végétől egyre többet foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata is. Azt találta ki, hogy miközben a lépcsőn kísérik kihallgatásra, hátrafelé fejest ugrik és szilánkosra töri a koponyáját. Hamarosan parancsba is kapták a fogdaőrök, hogy még inkább kísérik figyelemmel minden lépését. Kevesellte a kapott élelmet is, úgy tűnik, hogy a cellatársa jóvoltából a kihallgatói rájöttek, hogy leginkább a fejadagok megvonásával és a rossz minőségű élelmiszerekkel tudják együttműködésre kényszeríteni. Egy jó ebéd és vacsora Bidek gyomrára olyan hatást gyakorolt, hogy a kihallgatásokon is rögtön kompromisszumkézsőbbnek mutatkozott.

Nem véletlen, hogy ilyen körülmények hatására az 1951. augusztus 14-i vallomásában drasztikusan módosította addigi történetét. Valószínűleg elege lett az ÁVH kihallgatási módszereiből, és minél hamarabb túl akart lenni az egészen. Talán éppen azért, az ÁVH elképzeléseinek megfelelően, saját magát az UDB magyarországi tevékenységeit vezető személynek állította be. Elismerete, hogy kapcsolatot tartott fent az UDB magyarországi ügynökhálózatával, ismerte annak vezetőit és segítette további ügynökök beszervezésében is. Fő feladata volt, hogy a szovjet és magyar csapatok határmenti elhelyezkedéséről és létszámáról adatokat szerezzen. Azt azonban nem volt hajlandó később sem elárulni, hogy az állítólagos merénylet során kik lettek volna a társai. 1951. szeptember 27-i kihallgatása során azt mondta, hogy csak a

szabadságáért cserébe hajlandó kiadni őket. Mindenesetre az újabb vallomásai alapján az ÁVH nekiállt beazonosítani azokat a helységeket, ahol elképzelésük szerint Bidek megfordult és az UDB magyarországi hálózatának vezetőivel, szervezőivel eszmecsérét folytatott.

1951 őszén újabb fogdaügynököt állítottak rá. Hangulata nem sokat változott, tisztában volt azzal, hogy élve nem fogják elengedni. Továbbra is foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata.

A kihallgatásán egyre nagyobb hangsúlyt fektettek arra az ügynöktársára, akivel állítólag azonos órájuk volt, ezzel azonosították egymást, ő lett volna a társa a jugoszláv követség elleni merénylet kapcsán. A kihallgatások ezen dokumentumai jól láthatóan szerkesztettek, egyes részeket kihúztak, majd beleírtak, rengeteg toldással finomították az érezhetően fiktív elemekkel gazdagított kémtörténetet.

Végül, a vallomásának köszönhetően letartóztatták a Királyi Magyar Autóklub, ekkor már Köztársasági Magyar Autóklub [KMAC] egykori tisztviselőjét, ügyvezető titkárát: Pálinkás Miklóst, ekkor már MÁVAUT alkalmazottat, aki állítólag már 1947-től ápolt jugoszláv kapcsolatokat, amikor egy jugoszláv katonatiszttel találkozott egy motorversenyen. Ezt a katonatisztet „Tiger” UDB-s ügynökneven azonosította Bidek. Bár valószínűbb, hogy ezt az egészet az ÁVH találta ki, mert ennek a Glebov őrnagy nevű tisztnek bejárása volt a jugoszláv követség katonai attaséjához is. Pálinkás jól beszélt horvátul, a délszláv állam területén született, rokonai is éltek ott. Pontosan beleillett a képbe. Azzal vádolták volna, hogy ő volt az, akivel Bideket az óraügy kapcsolta össze. Pálinkás csak Glebovot ismerte, de arról fogalma sem volt ki az a Bidek.

Pálinkás végig tagadott, ezért az ÁVH nyomozói édesanyjával igyekeztek megzsarolni. A nyugdíjának elvételével és kihallgatásával riogatták. Végül már azzal fenyegették a kétségbeesett nyomozók, hogy Bogár János hóhérral lesz randevúja. 1952 januárjában csak annyit „ismert be”, hogy a magyar motorsportról és a KMAC felépítéséről beszélt Glebovnak. Tehát „komoly” adatokat szolgáltatott egy „UDB-s” tisztnek. Édesanyjának sorsával folyamatosan fenyegették, ezért kénytelen volt aláírni kikényszerített vallomásának jegyzőkönyvét.

Glebovval többször is beszélgetett, ezeket úgy értékelték, hogy „titkos adatokat” szolgáltatott. Elmondta neki a II. világháborúban megsemmisült budapesti hidak újjáépítésének részleteit, a főváros háborús kárait is citálta. Ezek voltak „kémkedésének” „súlyos” történetei.

Addig fárasztották, ijesztgettek, zsarolták, éhezették, hogy részben megtört. Elismerte, hogy tudta Glebovról, hogy egy UDB-s alezredes, aki úgy tekintett rá, mint a jugoszlávok emberére. Ám ezt a szálát nem tudták összekötni Bidek ügyével, mert Pálinkás ennek ellenállt.

Bideket szembesítették a siófoki Tímár Istvánnal is, aki szállást biztosított számára, eredetileg őt is a „kémcsoporthoz” kívánták csapni az ÁVH nyomozói. 1951 novemberi szembesítésük „sikertelen” volt, Tímár nem volt hajlandó eljátszani az UDB-s házigazda hálátlan szerepét, ráadásul Bidek a fogdaügynökének azt mondta

Tímár naponta 50 forintot kért tőle a szobáért. Nem véletlenül jegyezte meg tollal az egyik ÁVH-s nyomozó: „Ez kétségessé teszi azt, hogy kémkapcsolat!” Tímár sorsa talán ezen állt vagy bukott.

Ennél érdekesebb volt a fogdaügynök 1951. december 19-i feljegyzése, amely szerint előszeretettel szerveztek be az UDB soraiba volt VKF 2-es osztálynak dolgozó, „besúgókat”. Igyekeztek megszarolni őket a múltjukkal. Bidek állítólag jeleskedett ebben a témában. Az ÁVH mindent ki akart szedni belőle, részletes vallomásokot igyekeztek kicsikarni tőle az UDB felépítéséről és Jugoszláviáról. A kikényszerített vallomásainak is köszönhetően egyre bővült a gyanúsítottak és a nehezen hihető meséinek száma.

A következő fejezetben vádlott-társaival ismerkedünk meg részletesebben.

És az állítólagos „társak”

Horváth Ferenc 1930-ban született apátistvánfalvai lakost azzal gyanúsították, hogy segítette az UDB magyarországi tevékenységét. Sőt 1951. augusztus 23-án éjjel úgy tartoztatták le, mint az UDB „Markó” nevű ügynökét. Rokona volt Doncsecs (egyes iratokban Doncsecz, Doncsec, vagy Doncsek, Dancsek) József állítólagos UDB ügynöknek. Ő eredetileg Orfalu községben született, de aztán elköltözött Búdfalvára (Budinci ma Szlovénia), ott megházasodott, majd visszatért Magyarországra és 1948 és 1950 között újra Orfalun élt, aztán visszazökött Jugoszláviába. Egyes vallomások szerint kapcsolata volt az ÁVH-val is. Elképzelhető, hogy rajta keresztül indították el az egész „kémügyet”. Tehát pusztá beugratás volt az egész eset, amellyel főként a határmenti módosabb gazdákra, „kulákokra” csaptak le. Végülis osztályidegeneket akartak megbüntetni, ez megfelelően illeszkedett a magyar kommunista vezetés politikai vonalához.

Doncsecs egyébként a felesége révén Horváth rokona is volt. Házastársa 1951 májusában elhunyt. Doncsecs többször is illegális átlépve a jugoszláv–magyar határt, meglátogatta a családját. Az államvédelem boszorkánykonyháján kisütött vád szerint „Markó” segítette a jugoszláv ügynököket átjutni a határon, élelmet és szállást biztosított nekik. Kémcsoportot szervezett, leveleket vett át Doncsecs Józseftől. Beszervezte Kozó és Grebenár Imrét is. Bűnösségét Bidek Stefanhoz – több vádlott vallomásaához hasonlóan – a házkutatás során nála talált puskára és pisztolyra alapozták. Horváthot egyébként kulák származásának minősítették. Ez az ötvenes évek elején komoly hátrányt jelentett a bírósági eljárások tekintetében is.

Horváthra is fogdaügynököt állítottak – ugyanaz volt, aki Bideket is fásasztotta a cellájában – akinek jelentéseiből leszűrhető, hogy Horváth nehezen értette meg, pontosan milyen vallomásra akarták rábírní kihallgatói. Doncsecs József állítólag saját felesége miatt járt át elsősorban Magyarországra, és a rokonság miatt hozzájuk is ellátogatott. Csakhogy Doncsecs párját letartóztatták. Ettől az esettől igyekeztek

eljutni odáig a kihallgatásán, hogy beszervezte az UDB és mindenben segítette Doncsecset, sőt maga is belevont gazdagabb földművelőket a kémjátszmába.

Horváthot fokozatosan törték meg, mivel rendkívül félt attól, hogy nem kerül el a halálbüntetést. 1951 szeptemberében már azt is elfogadta, ha 15–20 év börtönt kap. Ráadásul folyamatosan rávallott falubeli ismerőseire, más gazdákra, attól tartott, lassan nem lesz olyan falubelije, akit ne hozott volna nehéz helyzetbe. Bidekhez hasonlóan rá is lehetett hatni a gyomrán keresztül, az együttműködőbb vallomásai után dupla reggelivel jutalmazták. Amennyiben nem azt mondta, amit vártak tőle, ebédmegvonással büntették. Végül azt állította, hogy pénzért küldött kémjelentéseket a Doncsecs által megadott címekre, s bár szó volt arról, hogy kap egy titkos rádióadóvevőt is, de végül ebből semmi sem lett.

Jellemző kihallgatói, Gidali József áv. főhadnagy és Balázsi Béla áv. százados módszereire, hogy amikor 1951 novemberében „önként” módosította vallomását, és beismert egy előzőleg általa másnak tulajdonított cselekményt, dupla kenyér és ebédadaggal „jutalmazták.”

Horváth az 1952. január 9-i fogdaügynöki jelentés szerint teljesen belefáradt a kihallgatásokba, ami nem is úgy történt, már azt sem vitatta, egyre több mindent ráhagyott a kihallgatóira. Egyszerűen túl akart lenni az egészen, miközben már januárban azt fontolgatta, hogy a bíróságon meg fogja változtatni a vallomását. Azt remélte – naivan – hogy ott elmondhatja azt, ami valójában történt.

Ivánci Kiss József 1910-ben született. Őt középparaszti származásának titulálták a dokumentumokban. Ez sem volt a legjobb ajánlólevél a korabeli katonai bíróság előtt. Beismerte – valószínűleg nem önszántából –, hogy „valutával üzérkedett”, és segítségével egy budapesti rokona és felesége Jugoszláviába emigrált. A dokumentumok szerint, egykori üzlettársa volt – növény- és gyümölcskereskedelmet folytattak – Doncsecs, és rajta keresztül tartotta az UDB-vel kapcsolatot; magyar és szovjet katonai adatokat szerzett a jugoszláv szervezet számára. A kihallgatások szerint egy Lancsek nevű UDB ügynök – Kiss csak „Lajosként” hivatkozott rá – és Doncsecs együtt szervezték be.

Sőt, az ÁVH nyomozói szerint ő volt az UDB „Mura” fedőnevű rezidense, aki Budapesten beszervezte a Kiss testvéreket – felesége vallomása szerint távoli rokonait –, továbbá segítette Murin György budapesti bőrkereskedő és felesége szökését Jugoszláviába.

Letartóztatására szintén 1951. augusztus 23-án került sor. A fia, aki egyébként a szombathelyi szemináriumban papnak készült, 1950-ben szökött ki Ausztriába, majd Kanadában telepedett le. Jellemző a kihallgatására, hogy az ÁVH megmutatta neki a fia számára írt levelét is. A házkutatása során a náluk megtalált, amúgy a fiának vett mikroszkóp is bűnjelként lett lefoglalva. Nevetséges módon azt találták ki, hogy ezt is értékesítette Doncsecsnek, aki aztán visszahozta. A szintén házkutatás során talált dollárok közül néhány meg volt tépve, darabok hiányoztak belőlük. Az államvédelem szerint ezeket azért tépte el szándékosan Kiss, hogy a vele összeköt-

etésben lévő személyek igazoló szelvényként használhassák, miközben és valójában az elrejtett dollárok egy részét – a kukoricalisztes ládában dugdosták – Kiss felesége véletlenül a disznók elé vetette. A disznók által megrágott dollárok maradékát Kiss megmentette. A valutaüzérkedéshez szükséges dollárt – merő véletlenségből – szintén Doncsecs biztosította. Nem meglepő módon a vádat, saját kikényszerített beismerő vallomása mellett, más vádlottak elbeszéléseivel látták igazolhatónak. Természetesen ő sem úszta meg a fogdaügynököket, akik folyamatosan jelentettek róla. Kezdetben nagyon félt a börtönben, nem aludt jól, az önkontrollja elvesztésének hatásán volt, lassan értette meg, hogy nem ő lesz a készülő per legfontosabb alakja, ami valamelyest megnyugtatta.

Grebenár Imre vádlott 1917-ben született, orfalui lakos, Horváth sógora volt. Őt is középparaszti származásúnak titulálták, és állítólag szintén UDB-kémnek szervezték be. Neki is katonai jellegű adatokat kellett szereznie. Tevékenységét más vádlottak vallomásai alapján vélelmezték bizonyíthatónak.

Karáth Lászlóné 1926-ban született értelmiségi családban. 1945 tavaszáig Muraszombaton élt. Ezt követően költözött Szombathelyre, ahol állítólag, már 1945 szeptemberében beszervezte az UDB elődjének, az OZNA-nak egy tisztje. Férjével együtt vállalkoztak arra, hogy a magyarországi politikai eseményekről tájékoztatják az OZNA tisztjeit. Ám – legalábbis az államvédelem által gyártott feljegyzések alapján – ez a kapcsolat megszakadt. A feljegyzés legizgalmasabb megállapítása szerint ő és férje 1951-ben egy levelet kaptak az UDB-tól, amelyben arra kérték őket, hogy anyagi ellenszolgáltatásért cserébe adjanak számukra információkat hazájukról. Ezt elvállalták és levélben (!) értesítették erről az UDB-t. Az ismét levélben kapott utasítás alapján Szombathelyen figyelték meg a szovjet csapatok elhelyezkedését.

Az 1926-ban Felsőlendván született, földművelő családból származó Szukics Lajos 1945 és 1947 között a jugoszláv hadseregben teljesített katonai szolgálatot, és az államvédelem nyomozói szerint őt is beszervezte az UDB. Állítólag a muraszombati járásban pártelőadásokat tartott és hangulatjelentéseket adott az UDB számára. Munkahelyéről és a helyi parasztságról is készített feljegyzéseket. Tito-ellenes személyek felderítését is elvégezte. Azzal vádolták, hogy 1951-től a magyarországi UDB ügynökök összekötőjeként dolgozott, a már emlegetett Lancsek Lajossal közösen. Maga is átlépte a jugoszláv határt, és a feljegyzés szerint újabb embereket akart beszervezni a jugoszláv titkosszolgálat számára.

Az 1927-ben Kopácson született Getó József Mirkovac (Keselyús) községben géplakatosként dolgozott 1947-ig. Ekkor bevonult a jugoszláv katonasághoz. Egy kaposvári és egy pécsi rokona is volt, talán éppen az keverte bajba, hogy kisebbségi sorban, Jugoszláviában élő magyarként akadtak érdekes kapcsolatai az anyaországgal. Vallomása szerint megkereste az UDB egyik tisztje és arra kényszerítette, hogy nekik dolgozzon. Azzal fenyegette, hogy „véletlenül” szabotázsban fogják kapni a munkahelyén. Mondjuk egy általa kezelt kombájnnak besül egy alkatrésze. Természetesen mindezt általa szándékosan elkövetett akcióként értelmezték volna. 1951. november 5-én végül meggyőzték, hogy jobb lesz neki átmenni Magyarországra „kémked-

ni”. Ezúttal szülei és gyermekei esetleges egészségi állapotaikban beálló hirtelen változásaival is fenyegették. Állítólag azt kapta feladatul, hogy beszervezze kaposvári és pécsi rokonait. Egy nappal később az UDB tisztjei már „átsegítették” a jugoszláv zöldhatáron Magyarországra. Először a horvátországi magyar kultúrszövetség elnöke számára kellett pénzt „postáznia”. A célszeméllyel a villánykövesdi állomáson találkoztak és átadta számára az összeget.

Getó a kihallgatása során azt mesélte, hogy bár meglátogatta pécsi és kaposvári rokonait, de nem is akarta beszervezni őket. 1951. november 9-én fogta el a magyar határőrség, miközben illegálisan vissza akart jutni Jugoszláviába.

Az 1925-ben született Tanics János kihallgatásán elismerte, hogy az UDB beszervezte. Elmondta, hogy magyarországi kulákokat kellett volna kémtevékenység végrehajtására rábeszélnie. Börtönben lévő édesapjával zsarolták meg. Az ő betegségére és kilátástalan helyzetére hivatkozva kényszerítette, fogta ügynöki munkára az UDB. A kihallgatási jegyzőkönyve szerint a Somogy megyei Háromfa községbe küldték, bár ott találkozott az egyik célszeméllyel, de nem hajtotta végre a feladatot. Ugyan beszélt az illetővel, de nem említette meg az UDB-t. Később önként feladta magát a magyar határőrségnek. Tanics – bár magyarul anyanyelvi szinten beszélt – édesapja horvát származású volt.

Az 1909-ben Zalagyertyánoson született Treiber István már régi „ismerőse” lehetett a jugoszláv titkosszolgálatnak. Bár ez a sajátos „barátság” erősen egyoldalúnak tekinthető. 1947-ben cigarettacsempészésért került az OZNA [Népvédelmi Osztály, belbiztonság, titkosszolgálat] karmai közé. Tevékenységéért másfél év kényszermunkával sújtották. 1950-ben ismét nehéz helyzetbe került, az UDB újabb büntetéssel fenyegette meg, abban az esetben, ha nem hajlandó Magyarországról információkat szerezni a számukra. Az UDB nem engedte el a vonakodó Treibert, ezért találtak egy „tanút” is, aki „szívesen bizonyította” volna, hogy Tito-ellenes vicceket mesélt. Ezért nem sok jóra számíthatott a zalagyertyánosi földműves. Alaposan ráijesztett a jugoszláv állambiztonság.

1951-ben a fenyegetések hatására szóban beleegyezett, hogy átszökik Magyarországra és „kémfeladatokat” hajt végre. Összekötőként információkat kellett szereznie egy már beszervezett magyarországi ügynöktől. 1951 májusában átlépte a határt, de elmondása szerint nem is teljesítette a feladatot, nem vette fel a kapcsolatot senkivel, visszatérést követően hamis adatokat szolgáltatott. Még egy alkalommal ugyanígy járt el. 1951 októberében azonban fülön csípték, amikor éppen egy olyan nőt várt a magyar határon, akit ő segített átjuttatni Magyarországra.

A kaposvári Ojtó Sándor sem tudta elkerülni a magyar állambiztonság nyomozóit. Getó József hűgát vette feleségül, egyébként a II. világháború végéig csendőr őrmesterként teljesített szolgálatot. Ő és felesége, Getó húga, tanúsították, hogy 1951 novemberében valóban felkereste őket kaposvári otthonukban az állítólagos UDB-kémme lett rokonuk. Bár ez utóbbiról nem esett semmilyen szó köztük. Tanúkihallgatása során csak annyit mondott, hogy azért szökött át a határon, hogy meglátogathassa őket. Valószínűleg ez motiválhatta cselekményét és a kényszer.

A Molnáriban élő Lovrek Györgynét az ügy gyanúsítottjaként fogták el. A földművelésből élő asszony egyik fia, Ferenc, 1950 nyarán Jugoszláviába menekült, mert „demokráciaellenes” kijelentéseket tett. A fiú még a nyáron hazaszökött, immár a feleségével közösen távozott Jugoszláviába. Majd egy év után Ferenc ismét átszökött a határon és édesanyjánál húzta meg magát. Több ismerőse is meglátogatta, miközben a családi házuk padlásán bujkált. Kérésére édesanyja több barátját és a fiatalabb testvérét is értesítette arról, hogy Ferenc fia találkozni akar velük. Svélec Izván is találkozott a fiúval. A kihallgatása szerint őt is rejtegette otthonában. Az asszonynak gyakorlatilag fogalma sem volt semmiről, csak a fia miatt keveredhetett bele az ügybe.

Svélec Izván 1923-ban született Molnáriban. Családjával földművelésből éltek. 1941-ben a helyi nyilaspárt tagjaként kezdett politizálni, majd annak 1944 májusától propagandistájaként tevékenykedett. 1945 januárjában – a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv szerint – egy Dráva Légió néven létrehozott helyi német harccsoportba vonult be. 1945 májusában szovjet fogságba került. 1948-ban tért csak haza. 1949 márciusában korábbi politikai tevékenysége miatt öt év kényszermunkára ítélte a Pécsi Népbíróság, ezt a Népbíróságok Országos Tanácsa két évre csökkentette. Végül 18 hónapot kellett letöltenie a büntetéséből, majd feltételesen szabadlábra helyezték. Vallomásából kiderült, hogy 1951 áprilisában találkozott Lovrek Antallal, egy ismerőssel, akinek elpanaszolta félelmeit. Lovrek Antal a gyanúsított Lovrek Ferenc testvére volt. Svélec attól tartott, hogy nyilas múltja miatt ki fogják telepíteni a határsávból. Inkább Jugoszláviába szeretett volna szökni. Lovrek segítség helyett megbízta azzal, hogy a délszláv állam számára kémkedjen. Katonai alakulatokról, elhelyezkedésükről, létszámukról, fegyverzetükről, parancsnokairól vártak tőle információkat. Cserébe pénzt kapott. Őt alkalommal küldött jelentéseket.

Svélec a Budapesti Posta Kábelfektető Vállalatnál dolgozott. Állítólag Lovrek Ferenc, kevesellte a jelentései tartalmát. Telefonkönyv, katonakönyvek és folyóiratok beszerzésével bízta meg, illetve részletes feljegyzést kért tőle a kábelfektető vállalatról. 1951 júliusában beidéztek a letenyei járási rendőrkapitányságra. Azt gondolta, hogy lebukott, ezért elmenekült otthonról. Az államvédelem által felvett jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy miközben bujkált, beszervezte két egykori Dráva Légiós társát kémtevékenység folytatására. Érdekes története szerint, akiknél bujkált, azokat közben meggyőzte, hogy érdemes információkat szerezniük Jugoszlávia számára. Talán nem botorság kijelenteni, hogy túlságosan színesek voltak állambiztonsági kihallgatóinak fantáziálgatásai.

1951. július végén Lovrek Györgyné otthonában rejtőzködött, majd augusztusban átszökött Jugoszláviába. Az UDB már várta, „pár nap alatt” kiképezte, majd Lovrek Ferencsel közösen egy gumicsónakban átkeltek a Murán. Lovrek visszatért Jugoszláviába, miközben ő Molnáriba ment Lovrek édesanyjához, de ott elkapták a határőrök. Egyébként ő Bidekkel nem is találkozott, vallomásában arra utalt, hogy a kémcsoport vezetője Lovrek Ferenc volt.

Ezek után már csak egy kérdés maradt, mégpedig az, hogy ebből a hihetetlennek tűnő állambiztonsági fantáziamaszlagból mit tudott kihámozni, milyen történet született meg a Budapesti Hadbíróóság Dr. Andó Ferenc hadbíró őrnagy vezette tanácsa előtt?

Tárgyalás

1952. augusztus 11-én, a tárgyalás napján, a tizenegy vádlottnak még alkalma nyílt arra, hogy újabb információkat közöljenek, változtassanak vallomásaikon.

Bidek Stefan azt állította, hogy nem minden úgy történt, ahogy azt az állambiztonság rögzítette a vallomásaiban. Először is, ő a beosztása szerint a Magyarországról szerzett információkat ellenőrizte. Nem a szervezés volt a feladata, hanem a kémektől beszerzett adatok validálása és az informátorok szűrése, a provokátorok megtalálása. Neki kellett megtanítani a hírszerzésre a beszerzett magyarokat. Oktatta őket arra, hogy szelektáljanak a fontos és kevésbé fontos adatok között. Arra azonban nem utasította a botcsinálta UDB-s kémeket, hogy Szombathelyen, Körmenten, Veszprémben, Nagykanizsán állapítsák meg a magyar és a szovjet csapatok létszámát. Erre egyszerűen alkalmatlanok lettek volna. Ebből kiindulva joggal gondolhatjuk, hogy a vallomásokban, jegyzőkönyvekben szereplő részek a földművesekből verbuvált komoly katonai hírszerzőkről pusztá mesék, az ÁVH agyszüleményei voltak.

Bidek Stefan elmondása alapján csak helyi emberektől, helyi adatokat kértek, semmi többet. Gyakorlatilag az ügynökök ellenőrzését, oktatását végezte el, továbbá jugoszláv propagandaanyagokkal látta el őket. 1951 júliusában Siófokon szállt meg, nyaralt és leveleket továbbított, tényleges megfigyeléseket nem végzett. Pusztán a megkapott rejtjelezett leveleket fordította át és küldte el a megfelelő címekre.

Horváth azt állította a tárgyaláson, hogy őt Bidek, kémnevén „Don” szervezte be. Adatokat tartalmazó leveleket továbbított a megadott címekre. Grebenár Imrét ajánlotta Don figyelmébe, aki elvégezte a beszerzését. A házkutatás során nála talált fegyverek 1946-ban kerültek hozzá, orvvadászat céljából tartotta azokat. Horváth azt is elmondta, hogy azért állt kötélnek, mert az UDB ügynökei azt mesélték neki, hogy Jugoszláviában sokkal jobb a helyzet, mint Magyarországon. Reményei szerint ott nem ismerték a beszolgáltatást sem.

Bidek tagadta, hogy Horváth felismerhette volna, főként éjjel „beszéltek”. Az arcát nem is láthatta jól. Horváth megerősítette, hogy csak „Dont” ismeri, Bideket tulajdonképpen nem. Nem is tudta azonosítani „Donban” Bideket.

Kiss Józsefnek is Doncsecs Józseffel volt elsősorban kapcsolata. Több ízben dollárt is kapott tőle, ezeket Magyarországon értékesítette. Pénzt kapott, amiért segítette Murin György Jugoszláviába szökését.

Doncsecs József bízta meg kémfeladatokkal. 1950 végén már igyekezett kimaradni az egészségből. Betegsége való hivatkozással elutasította, hogy egy jugoszláv

kémet kísérjen el Budapestre. Sőt egy a fővárosba továbbítandó levelet megsemmisített. Donnal csak egy alkalommal találkozott, akkor is éjszaka volt. Összesen három jelentést írt. Végül ő is visszautasította a további együttműködést.

Svéleczy István nagyjából tartotta magát az Állambiztonság nyomozóinak előadott történetéhez. Ennél sokkal érdekesebb volt Grebenár Imre bíróság előtt elmondott vallomása. Ő Horváth Ferenc sógora volt, de jól ismerte ivánci Kiss Józsefet is. Doncsecs hozta őt össze egy magyarul beszélő jugoszláv századossal, aki beszervezte. 200 forintot is kapott tőle, cserébe a helyi katonasággal kapcsolatos jelentése-kért. Grebenár a pénzt köszönte és eltette, de állította, hogy egyetlen jelentést sem írt a százados számára. Két ízben akad némi „kémügyi” dolga, egyszer Horváth egy levelét küldte el Muraszombatra, egy másik alkalommal szintén sógorának próbált segíteni. Egy levelét továbbította Kissnek, aki nem tartott rá igényt, így kénytelen-kelletlen visszavitte a feladónak.

Bidek azt állította, hogy amikor találkozott Grebenárral, vagy, ahogy ő hívta az ügynöknevén, „Grommal”, nem is beszélt magyarul. Csakhogy a szembesítés során Grebenár nem ismerte fel jugoszláv százados beszervezőjében Bideket. Úgy tűnik Bidek állítólagos társai éppen Bideket nem ismerték fel. Ez több, mint különös, vagy még inkább gyanús. Bidek, elképzelhető, hogy soha nem is találkozott ezekkel a magyar gazdákkal.

Szukics Lajos csak a tiltott határátlépésben volt hajlandó elismerni a bűnös-ségét. Kijelentette, hogy 1951 előtt semmilyen kapcsolata sem volt az UDB-vel, de kénytelen volt ennek az ellenkezőjét állítani az ÁVH-s kihallgatói előtt.

Nyilván „nagyon szépen kérték”, az ÁVH-s kihallgatói, hogy ennek az ellenkezőjét ismerje be. Szukics szüleit 1949-ben letartóztatta a jugoszláv állambiztonság. Édesapja Tito-ellenes érzelmű nyomozó volt.

1951 kora tavaszán feketézésért fogta el az UDB. Természetesen azonnal megszarolták, börtönnel fenyegették amennyiben nem vállalja el a kémtevékenységet Magyarországon. Lancsekkel semmilyen kapcsolata sem volt. „Mondani kellett valamit” a kihallgatáson. Szombathelyen tartóztatták le. Ausztriába akart szökni, nem akart visszamenni Jugoszláviába, nem értett egyet Tito politikájával, ám Magyarországon sem maradhatott. Tagadta, hogy ismerte volna Bideket. Ő azonban csak annyit mondott, hogy ismeri Szukicsot, de mint „UDB tiszt, nem hajlandó UDB-s titkot elárulni”.

Getó József újabb adalékokkal gazdagította az állambiztonságnak már elmondottakat. Az UDB tisztjei nemcsak azzal fenyegették, hogy bűnösnek fogják találni szabotázsban, hanem konkrétan meggyanúsították azzal, hogy tönkretett egy kombájnt és egy paradicsom-főzőgépet. Csak azzal bizonyíthatta, hogy nem ellensége a Tito-féle Jugoszláviának, ha átlépi a magyar határt és megpróbálja beszervezni pécsi és kaposvári rokonait. Az UDB-tól kapott pénz jelentős részét kaposvári rokonánál hagyta.

Treiber István tagadta, hogy kémnek szervezték volna be. Csak az UDB halálos fenyegetéseinek hatására vállalta a munkát. Őt sem Bidek kényszerítette, de ad-

dig vonakodott, hogy 1952. február 17-én három UDB-s tiszt elvitte a maribori börtönbe. Két hónapon keresztül tartották fogságban, alaposan meg is verték. Sikerült megtörniük. Többször is illegálisan járt Magyarországon, de gyakorlatilag hamis adatokat szolgáltatott. Nem érezte bűnösnek magát, akarata ellenére keveredett bele a két kommunista állam viszályába.

A magyar származású, de horvát anyanyelvű Tanics János nem érezte bűnösnek magát. Édesapját 1951-ben a beszolgáltatási kötelezettségének elmulasztása miatt négy hónap börtönnel sújtotta a jugoszláv bíróság. Behívta az UDB és megszarolta, a börtönbüntetést töltő édesapját bántották volna, ha nem vállalja el a kémtevékenységet. Nem akart ártani Magyarországnak, ezért ugyan átlépte a határt, de nem adott információkat. Sőt Magyarországon akart maradni, de végül feladta magát a magyar határőrségnél.

Karáth Lászlóné elismerte a bűnösségét. A tárgyaláson igyekezett indokolni az esetét: férjével azért kezdtek el az UDB-nek dolgozni, mert nehéz anyagi helyzetbe kerültek. A férjét, aki adóhivatali pénzügyi előadó volt, Vasvárra helyezték. Nem kaptak semmilyen lakást, és hatéves volt a gyermekük. A család kényszerű különélése rengeteg költséggel járt. Jugoszláviából kaptak levelet, és kértek tőlük információkat, először a férje a levelet az ÁVH-hoz akarta bevinni, de a felesége lebeszélte erről, féltette, hogy az állambiztonság nem fogja elengedni a családfőt. Végül teljesítették a levélben kapott utasításokat. Érdekes, hogy az adatokat kérő leveleket Szentgott-hádról adták fel.

Lovrek Györgyné újabb adalékokkal gazdagította a vallomását. Ferenc fia 1950-ben azért szökött át Jugoszláviába, mert a vonaton „nyilas dalokat énekelt”. 1951 nyarán rövid időre hazatért, ekkor otthona padlásán bújtatta. Ő hívta a fia kérésére a házhoz ismerőseit, Svélec Izván vádlottat is, akit szintén elbújtatott. Azt nem tudta, miről beszélgettek.

Kelemen Géza hadbíró hadnagy, ügyész Bidekre, Svéleczre és Szukicsra a leg súlyosabb büntetés kiszabását kérte.

Az Andó Ferenc hadbíró őrnagy vezette hadbíróági tanács Bidek Stefant és Svélec Izvánt halára ítélte, nem javasolta kegyelemre sem őket. Horváth Ferencet és Kiss Józsefet életfogytiglani börtönbüntetéssel sújtották. Grebenár Imre és Szukics Lajos 12, Getó József, Greiber István nyolc, Tanics négy, Karáth Lászlóné hét, Lovrek Györgyné kettő év börtönbüntetést kapott a Bidek-féle kémügy elsőfokú tárgyalásának ítélete szerint.

A bíróság az ítélet indoklásában kiemelte Svélec „demokráciallenes” felfogását, nyilas múltját és a mindezért már kiszabott börtönbüntetését. Társadalmi veszélyességét megkérdőjelezhetetlennek tartották.

Bidek védekezésével, az UDB parancsvégrehajtási kötelezettségével nem foglalkoztak különösebben. Ellenben – bár az állambiztonság mindent megtett annak érdekében, hogy rábizonyíthassák – a tárgyaláson egy szó sem esett a jugoszláv követség elleni provokációs merénylet megszervezéséről vagy az óraügyről. Hónapokon keresztül kínozták ezzel Bideket és másokat is, de aztán egyszerűen elvetették.

Szukics Lajos életét valószínűleg az mentette meg, hogy szegényparaszti származású volt, és nem volt hajlandó az ÁVH előtt már kikényszerített vallomásának visszabiflázására. Gyakorlatilag mindent tagadott. Ugyan a bíróság a nyomozás során előadott meséjét vette figyelembe, de mégis hatást gyakorolhatott a tanácsra makacssága, nem véletlenül szerepelt az indoklásban is a „tárgyaláson tanúsított nagyhangú magatartása”.

Bideket ellenben provokatív és demagóg személynek bélyegezték, aki nem a Tito-féle rendszer félrevezetettje, hanem meggyőződéses híve volt.

Az ítéletek indoklásában a bíróság leszögezte: „Ebben a bűnügyben is élesen és kézzelfoghatóan bebizonyosodott, hogy a Tito-fasiszta klikk, amely elárulta a jugoszláv népet és a nemzetközi munkásmozgalmat, ma a béketábor egyik legádázabb ellensége. Ezúttal is bebizonyosodott, hogy a Titó-klikk legfőbb feladatának tekinti a Szovjetunió és a környező népi demokráciák elleni aknamunkát, többek között a Magyar Népköztársaság elleni hírszerző tevékenységét.”

Az ítéletek ellen Horváth és Lovrek Györgyné kivételével, a védők és az elítéltek enyhítésért fellebbeztek. Ugyanakkor az ügyész Szukics, Lovrek Györgyné és Karáth Lászlóné esetében súlyosbítást kért a Katonai Felsőbíróságtól.

A fellebbviteli tárgyalásra 1952. december 3-án került sor. A Kádár Pál hadbíró alezredes elnökletével tárgyaló Katonai Felsőbíróság tanácsa nem módosította az ítéleteket. Sőt a tiltott határátlépéseket külön szankcionálta, de ez nem befolyásolta az ítéletek érdemi részét.

Bidek Stefan és Svélec Izstván 1953. január 20-án kivégezték. Vádlott-társaikra börtön és hosszú-hosszú évek megbélyegzése várt.

A szálak elvarrása és a per utóélete

Bidek Stefan és társai perének akadtak mellékperei is. Karáth Lászlóné férje, Karáth László ügyét elkülönítették; a Budapesti Katonai Bíróság 1952-ben hűtlenség büntette miatt 10 évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítélte. Az ítéletén nem változtatott a Katonai Felsőbíróság.

Bűne az volt, hogy feleségével együtt leveleztek a Jugoszláviában élő mamával, Karáth László anyósával. Erre az UDB állítólag felfigyelt, és beavatkoztak. Arra kérétek a házaspárt, hogy kémkedjenek a számukra. Karáth László erre levélben vállalkozott is, de kémtevékenységet gyakorlatilag nem fejtett ki. Az idők lassan változtak. 1956 nyarán tettek javaslatot szabadon bocsátására, egyrészt mert apósa partizán volt, akit a németek kivégezték, másrészt akkor már az államvédelem is úgy találta, hogy az anyósával zsarolhatták meg. 1957-ben felfüggesztették a börtönbüntetését, 1960-ban a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanács [MNET] kegyelemből elengedte büntetése hátralévő részét.

1952. március 11-én, az amúgy férjével egyszerre letartóztatott, Kiss Józsefnét is bűnösnek mondták ki, a kémkedésben nyújtott segítségéért nyolc év börtönre ítélték.

Azok sem jártak jobban, akiket állítólag Horváth Ferenc „szervezett be”. Závecz Jenő és társai perében elsőfokon a Budapesti Megyei Bíróság tanácsa 1952. február 6-án hozott ítéletet. Závecz Jenőt nyolc évre, Soós Ferencet és Kozó Imrét öt-öt év börtönre ítélték.

Treiber István 1955-ben szabadult. A MNET 1955. december 2-án kelt elhatározásával elengedte még hátralévő büntetését. Ugyanez – és ugyanekkor – történt Getó Józseffel és Szukics Lajossal is. Még ezt megelőzően Karáth Lászlóné is szabadult. Az MNET 1955. április 20-án kelt határozatával 3 évi próbaidőre felfüggesztette büntetése letöltését. Érdemes megjegyezni, hogy ekkor már nem Nagy Imre volt a minisztertanács elnöke. Nem az első Nagy Imre-kormány nyitotta meg zárkaik ajtajait.

1956 nyarán javaslatot tettek a Bidek-ügy még börtönben lévő elítélteinek szabadon bocsátására is. 1956-ban már jócskán napirenden volt a Jugoszlávia és Magyarország közötti politikai megbékélés, és nem mutatott jól a Bidek-ügy. A törvénysértő eljárásban elítéltek további elzárása nem szolgálta sem a Szovjetunió, sem Magyarország érdekeit. Jobb lett volna elfelejteni az egészet. A törvénysértő per börtönviselt elítélteinek többsége 1956 júliusában szabadult. Grebenár Imre büntetését 1957-ben engedték el.

Kiss József 1956 júliusában szabadult. Az állambiztonság dokumentumai szerint hazatért Ivánra, majd aktív résztvevője lett az 1956-os forradalom és szabadságharc helyi történéseinek. A forradalom bukása után feleségével együtt Nyugatra menekült. Előbb Ausztriába, majd onnan Kanadába mentek, ahol Kiss kertészként dolgozott. 1973-ban, mint kanadai állampolgár kapott először engedélyt a hazalátogatásra.

1978-ban megbízást adott a Körmendi Ügyvédi Munkaközösségnek, hogy járják ki számára börtönbüntetésének elengedését és hazatelepülését. Ekkor már 69 éves volt, szeretne volna utolsó éveit szülőhazájában tölteni. Csakhogy katonai eljárásokban jogosult ügyvédre volt szükség az ilyen ügyek intézéséhez. 1979 nyarán Kiss József szembesülhetett azzal, hogy katonai jogban jártas ügyvédet kell keresnie, ekkor úgy döntött, hogy saját maga fog intézkedni.

1985-ben a MNET-hez fordult és elévülésre hivatkozva kérte életfogytiglani börtönbüntetésének elengedését. A Budapesti Katonai Bíróság nem javasolta elfogadásra a kérelmét. Indoklásuk szerint, Kiss „kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekményt követett el, majd büntetése megszakítása idején az országot illegálisan elhagyta. E körülményre, valamint arra is tekintettel, hogy az elítélt életvezetéséről információ nem áll a bíróság rendelkezésére a kegyelmi kérvényt elutasító javaslattal terjeszti fel”.

Alig egy évvel később, 1986 márciusában a Budapesti Katonai Bíróság végzésében megállapította, hogy Kiss József életfogytiglani szabadságvesztés büntetésének végrehajthatósága 1978. szeptember 12. napjával elévülés folytán megszűnt, ugyanis az Igazságügyminisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnoksága – érthető okokból – semmit sem tett azért, hogy az időközben kanadai állampolgárságot szer-

zett, haza-hazatérő Kiss Józsefet fülöncsípjék. A rendszerváltoztatás után 1994-ben a Fővárosi Bíróság Katonai Tanácsa az 1990. évi XXVI. törvény alapján igazolta Kiss József elítélésének semmisségét. Ez utóbbi törvény alapján az egész Bidek-ügy törvénytörőnek minősül.

Horváth Ferenc 1956-ban szabadult, a forradalom után Nyugatra távozott. Grebenár Imre 1956 júliusában hagyhatta el a börtönt, a forradalom idején tartózkodóan viselkedett, nem vett részt az eseményekben, nem politizált. A családja földjén gazdálkodott, és a községében erdészként tevékenykedett. Egyre nehezebben bírta a fizikai munkát, de nem tudott erkölcsi bizonyítványt igénylő munkát vállalni, a törvénytörő ítélet következményei még a hetvenes években is meghatározták lehetőségeit. 1990-ben a Budapesti Katonai Bíróság igazolta, hogy 1952-es ítélete semmisnek tekintendő.

Az orfalui Mesics Istvánt 1953-ban, Horváth Istvánnal és Doncsecssel való kapcsolatáért szintén kémnek bélyegezték és öt év börtönbüntetéssel sújtotta a Budapesti Megyei Bíróság.

Doncsecs Józsefet nem tudta elkapni az ÁVH, állítólag az Egyesült Államokba költözött. A siófoki Timár Lajos, akinek a házában az elfogását megelőzően egy estét töltött Bidek, szintén nehéz helyzetbe került, de végül megszüntették az ellene folyó eljárást.

A kiszabadultak még hosszú éveket küzdöttek azért, hogy visszakapják az elvesztett életüket, és megszabaduljanak a büntetés hátrányos következményeitől.

Zárszó: amit az ÁVH kifőzött

Bidek Stefánt tudatos akció keretében fogta el az ÁVH, és nem véletlenül, főként nagyobb önálló földbirtokkal rendelkező, általuk csak kulákoknak nevezett gazdálkodókra osztották a beszervezett társainak, az UDB-„kémeknek” szerepeit, miközben a határon túli magyarság soraiból is többen áldozatul estek Jugoszlávia és Magyarország politikai harcának. A kommunista osztályharc és a nemzetközi imperializmus, jelesül a Jugoszlávia ellen folytatott propaganda és a határon sokszor élesen is zajló „háborúskodás” fontos fejezetei voltak az Andrássy út 60-ban és a Markó utcában, a kihallgató szobákban és a bírósági termekben zajlottaknak. Nehezen elképzelhető, hogy az UDB gyermekteg módszerekkel, iskolázatlan földművelőkből építette volna ki a magyarországi hálózatát. Sötétben tapogatóztak, de égető szükségük volt hasznos információkra Magyarországról. Csakhogy így aktívan hozzájárultak a magyarországi törvénytörő perekhez, ahol jugoszláv állampolgárok, kisebbségi magyarok is könnyedén veszíthették el az életüket. A Tito és Sztálin közötti politikai hadakozás Magyarország déli és délnyugati megyéiben állandó „kémvadászatot” eredményeztek. Vas, Zala, Somogy és Baranya községeiben, városaiban senki sem érezhette magát biztonságban, mert ha akadt egy Jugoszláviában élő rokon, egy levél, egy váratlan „vendég”, máris kész volt az államvédelmi koncepció, kattant

a bilincs, majd a katonai bíróság után életre szóló megbélyegzés várt a szerencsétlen áldozatokra. Ezeknek az eseteknek az elemzése és értékelése nem érhet véget ezzel a tanulmánnyal sem, az áldozatok, egykori elítéltek és kivégzettek emlékeinek ápolása az 1945 utáni magyar történelemmel foglalkozó kutatások állandó feladata marad.

Források

- Bidek Stefan és társai ügye, Hadtörténelmi Levéltár Budapesti Katonai Bíróság, 0192/1952.
Bidek Stefan és társai ügye, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL], I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/1
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/2
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/3
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/4
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/5
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/6
Bidek Stefan és társai ügye, ÁBTL I. - 3.1.9. - I. s. - V-88802/8

Szakirodalom

- RITTER László (2012), *Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948–1955*, *Történelmi Szemle*, 1. sz. 133–195.
RITTER László (2010), *Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között, jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953*, *História*, 1–2. sz. 48–51.

Csikós-Nagy Márton: Gyász (részlet)

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

Waldheim-Nemessányi Mihály karpaszományos őrmestert a Károly király lakatanyából elsőként küldték ki Ukrajnába. A fiatal orvos számított rá, mivel a katonák közt egészségügyiekből volt a legkevesebb. Családjától alig volt ideje elbúcsúzni. A tisztek a doktort egymás közt tegezve borúsán mondogatták: – Misikém, nézz a térképre. A távolság irdatlan. Ha beáll a tél, az utánpótlás nem jut el ideig.

Darnay ezredes csak annyit tett hozzá: – Akármilyen hosszú, a mi dolgunk a megszállt területek pacifikálása a Brjanszki erdőben, a Pripjaty mocsaragnál. A front odébb van.

– Süppedős, szúnyogos? – kérdezte egy őrnagy.

– Fene tudja. Télen befagy fenéig.

Több szó nem esett, az ezredes az imbolygó vasúti fülke ajtaját halkán betéve távozott. A többiek meglepődtek, mert Darnay erős kifejezéseket sose használ. Cingár, szemüveges külsejére, választékos modorára nézve inkább tudósnek vagy tanárembernek látszik. Műveltsége, humánus bánásmódja az alantasokkal a szigorra nevelt ludovikás tisztek közt meglepő, de hozzászórtak, végül az ezredest kifejezetten megszerették. Következetessége nem hibázik, szakmai tudása kivált nem, de sose emeli föl a hangját. Épp ezzel éri el, hogy hallgassanak rá és a parancsokat kérdés nélkül teljesítsék. A törzsben alig van ellenlábasa; csupán néhányan a ranglétrán megrekedt elégedetlenek közt.

A magyar–német csapatokkal dugig telt vonat a pőrekocsin nyújtózó légvédelmi ágyúkkal átkelt a Keleti Kárpátokon, majd a síkon négy napon át tekergett. Széltől, fölégetett falvakon keresztül, frissen fektetett vágányokon araszoltak, sűrűn megálltak, szünet, vizet vételeztek és vándoroltak tovább. A németek a frontról érkező győzelmi hírek hallatán a *Horst Wessel Liedet*, az *Erikát* és a *Wenn die Soldatent* üvöltve énekelték, tábori zenekaruk meg harsogta a *Preussische marsch*-ot. Ha egy állomáson áthaladtak, az emberek összeverődve, szótlán hallgatták. A vonatot csak a Sztjepan Bandera-féle kollaboráns ukrán hadsereg képviselői fogadták éljenezve, de a szerelvény az ő kedvükért se lassított. A magyarok csodálkoztak – lám, a németek indulóikat nem unják –, mert nemigen volt kedvük danolászni. Néhány tiszt úgy vélte, a szövetségesi hűség miatt muszáj bekapcsolódnuk, de az ezredes fanyar mosolya láttán elhalkultak, végül abba hagyták.

1942. július közepén fullasztó hőségben megérkezett a dandár második csoportja, még kedvetlenebbül. Fogadásukra Darnay és törzskara kikocsizott az omladozó vasútállomásra – parancsnoki autójuk még nem volt, csak a Wehrmachtnak –, feszesen tisztelegtek, egy alezredes rövid, pattogó jelentésben beszámolt, végül a menetoszlop elmasírozott a táborba. Az embereket a hadtáp tisztesei a barakkokban és légénységi sátrakban ordítózva elszállásolták és kiosztották az ebédet. Szótlán befalták, de egyikük csak kibökte:

– Jó magyar gulyás!

Dúlásig ettek, a kondérokot kitörölgették, végül szétoszlottak, ki a latrinák felé, ki a sátrakba vagy egy csenevész facsoport szélére. Árnyék ott sincs, de a tábor-

tól odébb léptek s az idegen tájat közönyösen nézegették. Sokan eddig még a falujuk határát sem hagyták el, vagy legföljebb a szomszéd mezővároskáig jutottak.

Az ezredes másnap kora reggel összehívta a törzskart, hogy a kialakult helyzetről tájékoztasson. Kissé ironikusan azzal kezdte:

– Megnevezésünk a 8.-ik határvadász dandár. Noha a mi határunk messze nyugat felé, a front jóval keletebbre van. A másik csoport az 1. hegyidandár, csak hogy nincs hegy errefelé. A szomszéd Vinnyica egy porfészek. Remélem, az is marad. A harcokba nem szükséges közvetlenül beavatkoznunk.

A tiszteken végighordozva szemüveges tekintetét, halkan folytatta:

– Érkezéskor jelentést kaptam a környéken bujkáló orvlövészekről és a helyiek rokonszenvéről. A németek azt akarják, hogy szervezzek partizánvadász alakulatokat. Nem mondtam nemet, de kérésüket nem fogom teljesíteni. Uraim, az ilyesmi elaknázással, lesből támadással, a sínek fölrobbantásával jár. Nincs terepismeretünk, nem beszéljük a nyelvet, de a lakosságot magunk ellen hergelnénk. Fölös emberveszteséget nem vállalok. A mi feladatunk a vasútbiztosítás. A létszám több száz kilométerre kevés, de őrzjáratozással megoldható.

Egy tiszt fölállt és szót kért, Darnay bólintott, a százados belekezdett.

– Ezredes úr! Ha a német elképzelést szabotáljuk, hogy magyarázza meg? A hadbíróság Önt és közvetlen alárendeltjeit lefokozhatja.

– A döntés ódiumát vállalom.

– Még egy fölvetést megenged?

– Mondja.

– Taktikailag német alárendeltségbe tartozunk. A magyar hadvezetés csak fegyelmi- és ellátási ügyekben illetékes. Kérdés, hogy reagál a tábori csendőrség és Wehrmacht.

– Százados úr, hadd hívjam föl újfent szíves figyelmét: folyamatosan őrzjáratozunk. A szakaszokat partizánvadászoknak nevezzük, de a falvakban nem szervezünk házkutatást. A parasztok kihallgatását igyekszünk kerülni. Pusztá gyanú vagy megalapozatlan föltevések nyomán letartóztatást nem foganatosítunk. Másképp a dandárnak egy perc nyugta se lenne. Önök és én elsősorban a saját embereinkért vagyunk felelősek. Kérdés?

A törzstisztek mélyen hallgattak. Darnay válasza nem csak kielégítőnek, megnyugtatónak tűnt. Senki sem akart az erdős mocsárvidéken rejtőző lesipuskásokkal, robbantókkal, láthatatlan ellenséggel hadakozni. Más a támadás és ellentámadás, megint más felvenni a küzdelmet a lappangó partizánokkal. Helyismeretükkel, családi-rokoni kapcsolataikkal, elszántságukkal minden esély az ő oldalukon áll.

Darnay kivárt, végül a tiszti gyűlést feloszlatta és borús lélekkel távozott. Nem táplált illúziókat, mert tudta, lesz, aki besúgja a németeknek. Bár az is lehet, az életöztön és a bajtársiasság erősebbnek bizonyul.

A párás-szúnyogos hőségben a napok eseménytelenül múltadoztak. A német hadosztálykörzetből néha odáig hallott egy-egy robbanás, elszórt fegyverropogás, de a táborban a zsbongást csak a gulyáságyúk fortyogása, pattogó tűz, parancskiadás, gyakorlatozás, a tisztek és a katonák tereferéje verte föl. Nemessányinak legfőljebb gyomorrontással, hasmenéssel, zúzódásokkal és kelésekkel volt dolga. Sebész-kését nem kellett használnia, egészen addig, míg a hevenyészett kórházba hordágyon becipeltek két német katonát. Egyikük taposóaknára lépett, a másikat hátba lőtték. A doktor kirakosgatta az eszközeit, a szanitéc vizet forralt, kicsomagolta a tampont és a gézt, végül szolgálatkészben a műtőasztalok mellé állt. Nemessányi tudta, az orvoshiány a németeknél is nyomasztó. Pár egyetemi évét Heidelbergben végezte – kisgyerek kora óta jól beszél németül és franciául – így hát a hörgő sebesültek kísérvőivel könnyű volt szót érteni. Nem mintha magától nem tudta volna, mi a teendő, de a németeket úgy-ahogy megnyugtatta. A két katonába altatót fecskendezett, majd ideoda lépkedve lázasan operált. Az aknarobbanás sérültjét térdből csonkolta, a másiktól csak a golyót kellett csipesszel kiemelni és sebet összevarrni. Kísérőik közönyösen várakoztak, végül pattogva elköszöntek. Arra sem voltak kíváncsiak, mikor jöhetnek értük.

- Megvan a gondjuk... – morogta a szanitéc.
- Mire gondol tizedes?
- Rettegnek a partizánoktól. Magukra hozták a bajt.
- Minket is utolérhet.

Darnay döntése a szanitécéhez is eljutott, de a választól az eszméletlen, holt-sápadt katonák látványa elvette a kedvét. Nemessányit pár napja ismerte. Még nem alakult ki köztük bizalom. Parasztgyerekként a tisztektől, a diplomásoktól, az összes feljebbvalótól idegenkedve jobbnak látta hallgatni. Az orvos megérezte s a beszélgetést nem szorgalmazta. Tudta, orvos-műtősségéd szoros kapcsolatához idő kell, kivált, ha a jóember gyakorlatlan – ahogy maga is.

– A németeket kétóránként megvizsgálom – közölte. – Takarítson, fertőtlenítsen a műszereket, azután távozhat.

A barakkból kilépve, dolga nem lévén a körlet felé ballagott, fölnezzett az égre, meglátott egy száguldó Messerschmitt vadászgépet, legyintett és továbbállt. Majd belebotlott az ezredesbe. – Bocsánatot kérek – motyogta. Darnay kesernyésen mosolygott:

- Ne nézegesse őrmester. Lesz alkalma eleget látni. A műtét sikerült?
- Ezredes úrnak alázatosan jelentem...
- Túlélük?
- Holnap megmondom.
- Attól tartok, sok munkája lesz.
- Számítok rá.

– Békeidőben doktor úrnak nevezném. A hadseregben bizalmaskodás. A feleségem ezredesnek szólít. Otthon és barátnői közt is akként emleget. Idővel hozzászoktam. A családban csak az unokaöcsém hív Kálmán bácsinak. Furcsa, nemdebár?

Nemessányi éktelen zavarba jött. Efféle, már-már bizalmas közlésre nem számított, csakhogy Darnay szemüvege kíváncsian szegeződött rá. Válaszolnia kellett, így hát meg-kockáztatta:

– Ezredes úr rangja is, személyisége is tekintélyt parancsol. S ha megengedi, nem sok ilyen törzstiszthez volt szerencsém. Hadd tegyem hozzá: ön felettébb emberséges.

– Inkább észszerű. Itt a humánusot luxusnak tartják. Én pedig úgy vélem, némi jóakarattal katonáink éppúgy, mint az ellenséges lakosság, megnyerhető. Végtere is nem polgári személyek ellen harcolunk. Na, menjen és végezze a dolgát.

Biccentett és merev léptekkel távozott.

Kisvártatva a doktorhoz lépett egy unatkozó főhadnagy.

– Mit akart az öreg?

– Arról beszélgettünk, hogy a neje is ezredesnek szólítja.

– Nem csodálom. Csak azon, hogy veled is közölte.

– Úgy tűnik, magának való.

– Az, de háborúban az orvos nagy hatalom. Érdemes veled jóba lenni.

– Nekem a sérültek egyformák. Ezredes vagy baka, mindegy.

A főhadnagy erre nem tudott válaszolni, bosszúsán elvigyorodott és odébbállt.

A német hadosztálykörzetben az embervesztés egyre szaporodott. Nemessányi segélyhelyére három-négy naponta szállítottak katonákat, lőtt sebbel vagy taposóaknáktól, kézigránátoktól, házilag eszkábált robbanóeszközöktől roncsoltan. A partizánháború mind veszedelmesebb méreteket öltött. A Wehrmacht a halottakra a falvak fölégetésével, csoportos kivégzéssel, bombázással válaszolt. Brjanszk környéke csatatérre vált, mintha a fronton lennének. Pár hét után a magyar körzet nyugalma a németek gyanakvását nemcsak fölkelte, meg is erősítette. Darnaytól dühödten követelték, hogy az őrzőparancsot szaporítsa és adjon ki lőparancsot. Az ezredes a tábornokot és tisztjeit higgadtan hallgatta. Egy szót se vetett közbe. Ahogy az ordítás abbamaradt, a csoportot a falra szögezett nagyléptékű térképhez vezette és tárnósan rámutatott:

– Uraim, önök is tudják, a vasút beláthatatlan. A földutak nemkülönben. A mi létszámunk és fegyverzetünk csak annyit tesz lehetővé, amennyit naponta kétszer bejárunk. Javaslom, bocsássanak rendelkezésünkre néhány teherautót, hajtányt és páncélozott járművet. Az őrzőparancsot összehangolva egyeztessük.

– Szó se lehet róla! – üvöltötte a tábornok. – Támaszkodjanak a saját gépkocsizólövészeikre!

– Eszközeinket és létszámunkat nem áll módomban bővíteni. Ebben az ügyben a magyar hadvezetéshez kell fordulniuk. Vegyes alakulatokat sem ajánlok, mert bakáink és tiszthelyetteseink nem tudnak németül. Vészhelyzetben a meg nem értés a vérvesztéséget fokozná, ami eredménynek semmiképp sem nevezhető.

A németek dérről-dúrral távoztak, Darnay a tábornokot és kíséretét megkülönböztetett udvariassággal a kapuig kísérte, tisztelgett és kifürkészhetetlen arccal bámult az autó és az oldalkocsis motorok után. A kiszáradt dülő hosszan porzott.

Nem is ülededett le, míg az erdőbe kanyarodtak.

Tisztjei összesúgtak:

– Mi a fenére vár?

Hamar kiderült. Elhalkultak a madarak, egy varjúraj az égre kavargott, majd pár kilométerrel odébb a tájat robbanás, fegyverropogás verte föl. A katonák dermedten hallgattak. Egyikük tétován rákérdezett:

– Ezredes úr, nem kéne egy alakulatot kiküldeni?

– A németeknek a rövid összecsapásból ítélve végük van. Az erdei út csapda is lehet. Elég, ha a partizánok visszavonuláskor leraknak pár aknát.

– S ha sebesültek is vannak?

– Azokat lelövöldözték. A foglyul ejtett tisztet elhurcolták. A partizánokat reguláris szovjet parancsnokok irányítják. Tervezett útvonalon haladnak. Mindazonáltal ha szükségét érzi, Nemessányi őrmesterrel vonuljanak ki. Fokozott óvatossággal.

– Parancsára!

A százados szögletesen megfordult s máris a kórházbarakkba igyekezett. Az orvos a sebesülteknél vizitált, lecsapta a sztetoszkópot, majd a szanitéhez fordulva közölte:

– Tizedes, maga is jön. Kötözőszert, tampont, fájdalomcsillapítót, amit tud, szedjen össze.

A kapu előtt felsorakoztak, a százados a katonákat sorba rendezte, azzal megindultak az erdő felé.

– Na, kezdődik! – morogta a főtörzs, halkan, hogy ne jusson a parancsnok fülébe.

Az erdőn szétszóródva lopakodtak, elől az aknakeresők, utánuk a többiek. Nem a földúton haladtak, hanem a bokrok közt. Időnként megálltak hallgatózni, majd sompolyogtak tovább, valamelyest megnyugodva, mert a környéket újfent márdárdal verte föl. A falusiak tudták, a közelben senki sincs, máskülönben a fákat betéríténé a csönd. Végül meglátták a halomra lőtt motorosokat, a fölrobbant autót és a véres foszlányokat. Páran félreálltak öklendezni, mások a tetemetek kíváncsian méregették. Szembesülve a háború borzalmaival legtöbbjük tehetetlennek érezte magát. Darnay igaza hamar bebizonyosodott.

– Itt már nincs mit tenni – közölte az orvos.

A parancsnok felüvöltött:

– Század, vigyázz! Indíts vissza!

Hirtelen megláttak egy bokrok közt lapuló fiúcskát. Nyolc-tíz éves forma lenhajú rongyos legényke. A tisztet és embereit a félelemtől reszketve bámulta. Nemessányi a századoshoz lépett:

– Javaslom, a gyereket szíveskedjen elengedni. Tán madártojást szedett.

Amaz a vállát vonogatta.

– Felőlem...

Sietősen fordultak és csomóba verődve megindultak. Immár nem kellett szét-szóródva lopakodni.

Másnap kora reggel az őrség jelentette: gyerekével a kapu előtt egy parasztságosony álldogál. Kézze-lábbal próbálja közölni, mit akar. Egy baka fölismerte az erdőben elengedett fiúcskát, de a helyzettel ő sem tudott mit kezdeni. A németeknél szolgálnak tolmácsok. A főtörzsőrmester javasolta, az asszonyt küldjék hozzájuk, de az őrpáncsnok leintette, mondván: azok ketten úgy elpárolognának, mint a hajnali köd. Nemessányi arra gondolt, a nő szeretné megköszönni, hogy a gyereket elengedték, de nem az ő dolga. Közben fontolgatta, hogy megpróbál keríteni egy orosz-magyar vagy orosz-német szótárt. Nem csak a nyelvre volt kíváncsi; úgy vélte, előbb-utóbb hasznossá válhat.

A parancsnokság az ezredessel még aznap rádióon közölte: az orvost ideiglenesen a német tábori kórházba vezénylik, legfőljebb két hétre, míg Kelet-Poroszsországból kiegészítik a saját állományukat. Kora délután meg is jöttek egy páncélautóval, Nemessányit sebesen betuszkolták, s a történetekből tanulva, töredezett aszfalton eldübörögtek. Hosszabb, de beláthatóbb, ráadásul éjszaka nem használják. Az orvosnak csak annyi időt hagytak, hogy a holmiját magához vegye. A szanitéc halkán morogta:

– Baj van a fritzeknél... Választ persze nem várt.

Nemessányi tizenöt nap után jött vissza. Szótlanságát a tiszték kimerültségének tulajdonították. Az is volt. A németek nyersen közölték, számítson rá, hogy bármikor visszarendelhetik. A doktornak nagyjából mindegy, hol szolgál, ha a Feldhospital fölösleges szigora és merevsége nem veszi el a kedvét. Orvos lévén a magyar tiszteknek az alá-főlérendeltségi viszonyt eszük ágába sincs érvényre juttatni, de amazok úgy egzecírozatták, mint egy műtősségédet.

Darnay első dolga volt jelentéstételre berendelni. Röviden, velősen faggatta a viszonyokról, a sebesülések jellegéről s főképp a németek hangulatáról. Nemessányi elmondta: győzelemittas kitarásuk nem múlt el, de napról-napra gyöngül. Runds-tedt és Guderian tábornok páncélosainak előretörése bátorító. 1942 nyarán a szaporodó veszteség a láthatatlan ellenséggel vívott harcban főképp a bakákat és a veterán altiszteket nyomasztja, de a tiszték jelenlétében ők sem teszik szóvá. Végül az orvos közölte: öt katonát tudott megmenteni, egyikük állapota kétséges, másfél tucatnyian meghaltak, nem sokkal kórházba szállításuk után. Csak annak örül, hogy sikerült egy német-orosz nyelvkönyvhöz hozzájutnia, vaskos szöszedettel.

Az ezredes biccentve elbocsájtotta. Érezte, a doktort sejtése beigazolódásáról nem kell győzködni, nem is tartozik rá. Azt is tudta, az őrmester tapasztalatairól a többieknek aligha fog beszámolni. Darnay már kezdetben hosszan elhúzódó háborútól tartott, noha úgy vélte, az ország nincs fölkészülve rá. A hadba lépés a németek oldalán a geopolitikai helyzetnek és a revíziós törekvéseknek, magyarán a kényszernek tulajdonítható. Míg tűnődött, belépett a törzskar hadműveleti tisztje és jelentette: a Honvédelmi Minisztérium Nemessányit táviratilag soron kívül zászlóssá léptette elő. Darnay mosolygott. Úgy látszik, köztük is vannak épeszűek. Az is lehet,

a németül hibátlan beszélő orvos rendfokozatát kevesellték. Úgy döntött, Nemesányit estefelé meghívja a tiszti kantinba, hogy beilleszkedését megkönnyítse.

A fölhorgadó kedv messze kihallatszott. Az embereket zászlóstól az ezredesig jócskán megnyugtatta, hogy a dandár veszteséget eddig nem szenvedett, a legénységi állománnyal nincs gond, a tábori konyhára kéthetente érkezik ellátmány, dohányt, bort, csokoládét, némi pezsgőt is beleértve. Tudták, nem soká tart, de háborúban jobb a mának élni. Üvöltve énekelték a bakanótát:

Százados úr sejhaj, százados úr ha felül a lovára.

Visszatekint sejhaj, visszatekint az elfáradt bakára.

Ugye fiúk, szép élet a katonaélet?

Csak az a baj sejhaj, csak az a baj hogy nehéz a viseleeeet!

Az ezredes válla fölött az orvosra mosolygott:

– Zászlós úr ismeri?

– Hallottam, de a szövegét nem tudom.

– Botfűlű?

– Azt nem mondanám. Tanultam zongorázni.

– Miket játszott?

– Kezdtem a *Szamárindulóval*, aztán Bach *Wolthemperierte Klavierjével*, Schumannal, Chopinnal... Egyre nehezebb darabokkal, mígnem eljutottam Bartókig. Apám utálta. Túl modernnek, afféle kakofóniának vélte.

Az ezredes a ricsajban kénytelen-kelletlen fölemelte a hangját:

– Kedves édesatyját megértem. Magam is... Hm... meglehetősen régimódi vagyok.

– Bartókot ma már zseninek vélem. Később nem volt időm játszani. Lefoglaltak az egyetemi évek.

Darnay odébb húzódott, az orvost egy intéssel magához parancsolta és rákérdezett:

– Tud egy jó történetet azokból az időkből? Mondjuk egy bogaras profeszszoráról.

Nemessányi meglepetten konstataálta, az ezredes csevegni kíván. A távolság, mely egy törzstisztet egy zászlóstól elválaszt, a személyes társalgást kizárja, mégis... Elképzelni sem tudta, a már-már családias hangvételt minek köszönheti. Frissen szerzett rangjának biztos nem.

– Ha ezredes urat nem tartom föl...

– Hallgatom.

– Az orvoskaron egyetlenegyszer buktattak meg. Nem a fölkészültségemmel volt baj. A közlönyben aznap jelent meg, hogy Pallai nevű anatómia professzorunkat magyar királyi titkos tanácsossá nevezték ki. Fogalmam se volt róla. Beléptem a szobájába:

– Mély tisztelem tanár úr!

Mire ő:

– Tanár úr? Jó, hogy nem Gyula bácsi!

– A jóember éktelen hiú volt.

– A többiek, ahogy a proftól kiléptem, kérdezték: – Na, milyen hangulatban van? Mondtam, nehogy tanár urazzák! Mától kegyelmes. Ezek után mind jelest kaptak.

– Nézze hadnagy, mivel az első világháborúban kezdtünk szolgálni, a címekeket-rangokat alaposan belénk sulykolták. A Wiener Neustadt-i Katonai Akadémián főképp. Rendjén való, mert tekintélytisztelet híján a katonai hierarchia nem működik, de a polgári életben megmosolygató. Arisztokrata tisztársainkat se szólítottuk bárónak, grófnak, hercegnek, stb. Maguk sem igényelték. Aki hadnagy, főhadnagy, und so weiter, a kaszinóban is a rangjára, esetleg a beosztására büszke. Főleg a huszárok. Na, menjünk be.

Nemessányi sejtette, az ezredes valami személyeset akart megtudni, de ezzel is lelkiismeretességét igazolta. A jó parancsnok kíváncsi az alantasaira, mielőtt eldönti, milyen feladatot bíz rá. Akár egy főorvos a végző medikusokkal. A kórház is hierarchikus, már-már feudális, de hát sem orvosnak, sem tisztnek lenni nem kötelező.

Ahogy a kantinba léptek, a nóta abbamaradt, a jelenlévők felugráltak és fesszesen tisztelegtek. Nem ittak eleget, vagy a fegyelmet jól beléjük vésték. Darnay helyet foglalt az asztalfőn, Nemessányinak a végén helyet szorítottak, egyikük poharat nyomott a kezébe. – Ezredes úr! – üvöltötte –, engedelmével igyunk az újsütetű zászlósr!

Darnay épp csak kortyolgatott, a többiek fenéig itták. A társalgás emelkedett hangulatban folytatódott. A tiszték iszogatva, egymás szavába vágva beszélgettek. Tudták, Darnay a társalgásban legföljebb egy-egy halk megjegyzéssel vesz részt. Azt is tudták, a kantint hamarosan elhagyja. Ahogy a fő mókamester, Ilkey százados trágár viccekbe kezd, föláll és biccentve távozik. Rendes ember, jó parancsnok, de a sorban hátul állt, mikor az Ūristen humorérzékét osztogatott. Persze tisztában vannak azzal, hogy az ezredesnek nem dolga a beosztottjaival cimborálni, de kissé őket is zavarta. Darnay a régi iskola neveltje. Fogalmuk sincs róla, hogy a nagy háborúból miféle emlékeket őriz, beleértve Galíciában elesett bátyját és hozzá közel álló bajtársait. Annyit tudtak, kétszer sebesült, majd ismét frontszolgálatra küldtette magát; ezt is onnan, hogy látták Károly csapatkeresztjét, III. osztályú vaskorona-rendjét és más kitüntetésait. Többször vezényelték tanítani a Ludovika Akadémiára. Rég tábornokká kéne kinevezni, csak hogy a hadvezetés rendre megfelelkezik róla. Tisztjei csöppet se bánták, merthogy jó alatta szolgálni.

Nemsoká szóltan távozott, az orvos is ment volna, de a többiek üvöltve marasztalták. A mulatozás pontban éjfélkor ért véget, ahogy Darnay megszabta, azt meg hajszálpontosan betartották. Segédisztjének senkit se kellett figyelmeztetni.

Az őszi esőzés a tábort és a földutakat mocsárrá változtatta. Mire a Botond teherautóikat megkapták, alig lehetett velük közlekedni, noha a háromtengelyes jármű terepjáró képessége az osztrák–német Steyrét jócskán felülmúlja. Hiába a csörlő, a Botond rajgépkocsival kellett vontatni, vagy tucatnyi sárral bevett baka erőlködött,

hogy az elakadt kerekeket kiemeljék. Végül el sem indultak. Az őrzáratozást a nyomasztó üzemanyaghiány sem tette lehetővé, bár a Botond silány benzinnel is eljár. A németek Darnaynak átengedtek egy parancsnoki Horch személyautót, az meg üresen gubbasztott a fészkerben.

November elején egyik napról a másikra beállt a tél, hóval, jéggel, viharos szelekkel. A katonák nem győztek fát vágni az erdőn. Néha Vinnyicából kaptak pár vagon szenet, de mínusz tizenöt–húsz fokban édeskevés. A partizánháború alább hagyott, a németek is visszahúzódtak, a környék elcsöndesült. A zászlós csupán fagydaganatokat gyógyítgatott s a jégen botladozók törött karját, bokáját gipszelte. A környékbeli falvak dideregtek, a behavazott dűlőkön lélek nem járt. A tisztek elképzelni se tudták, a parasztok miből élnek.

– Földjeiket elvették, a kolhozot megszokták... – mosolygott egy őrnagy. Oda-vetett megjegyzésére Darnay kérdéssel válaszolt:

– Ön szerint a nélkülözés megszokható?

Az őrnagy bosszúsán felelt:

– Kinek így, kinek úgy.

– Addig, amíg éhen halnak. Noha errefelé vannak a legzsírosabb termőföldek. Csernozjomnak hívják. Értesült a holodomorról?

– Nem én. Ezredes úr mit tud róla?

– A háború kitörésekor igyekeztem Ukrajna történelmét megismerni. A holodomor mesterségesen előidézett éhínség, röviden népirtás. A kiszivárgott adatok szerint 1932–33-ban öt-hat millióan pusztultak bele.

A tisztek ámulatlan hallgatták. Darnay alapos felkészültségével addig is tisztában voltak, de hogy a német hadicélt ne csak föltételezze, számítson is rá, elképesztőnek tűnt. A Molotov–Ribbentrop-paktum és Lengyelország kölcsönös lerohanása után egy német–szovjet összecsapásra senki sem számított. A Ludovikán kötelező olvasmányként Carl von Clausewitz porosz tábornagy stratégiai tanulmánykötetét betéve megtanulták, melyben a hadviselő feleket a kétfrontos háborútól óvja. Helmuth von Moltke generális írásait is olvasták. A beszélgetés ezek után az esélyek latolgatásával telt, de az ezredes abban már nem vett részt. Nemessányi maradt, de véleményt nyilvánítani orvosként és újsütetű zászlósként esze ágában se volt. Nem akart nevetségessé válni, noha Darnayval értett egyet. De ha az ezredest viszszhangozza, némelyek szolgálalkúsággal vádolhatják. Tudta, köztük is vannak a németek sikereitől megrészegültek, de senkivel sem akart összetűzni. Stratégiai kérdésekhez hozzászólni különben sem dolga. Elég, hogy kapcsolatuk a szanitéccal kezd fölengedni.

Az irgalmatlan tél kitarzott. A katonák az összezártságot nehezen viselték, annak ellenére, hogy az őrzáratok során a hóviharban tucatnyian eltévedtek és halálra fagytak. Felkutatásukra önként alig jelentkeztek. Dideregtek a gyöngén fűtött épületekben is, nem szólva az akadozó ellátmányról. Krumplit, marharépat kaptak, kevéske dohányt, húst egyre kevesebbet. Februárban már csökkenteni kellett a fejadagot. A németek utánpótlása élelemben, téli ruházatban bőségesebb, de hogy a

magyarokkal megosszák, föl se merült. Darnay meg sem próbálta, sváb származású törzstisztjei sem. Tudták, mennyire hiábavaló. A Horch gépkocsi átadása felsőbb parancsra történt. Kevés kivétellel így kezdődött a németbarát tisztek kiábrándulása és a terjedő elégedetlenség. A váltás hétről-hétre halasztódott, szabadságra még a csáladosok se mehettek. Levelet is egyre ritkábban kaptak. A szerelvények a fölfagyott síneken meg a hótorlaszokon alig bírtak átvergődni. A jeges utakon legföljebb a páncélosok mozoghattak, de azokra a fronton volt szükség. Darnay egy ízben a zászlóssal társalogva megjegyezte: „Most tél van és csend és hó és halál. A föld megöszült; Nem hajszálanként, mint a boldog ember...”

Elfordult és odébb állt.

Nemessányi csöppet se csodálkozott. Az ezredes Vörösmarty-idézete olvasottságát igazolta, egyben szükségzavúságát, de azt a zászlósnak volt alkalmja megtapasztalni. Darnay a tisztí kantint a lehető legritkábban látogatta. Inkább a szobájában olvasgatott, állig felöltözve. Sose kérte, hogy gyakrabban fűtsék, bár a vaskályhán a bádogtál vize hajnalra befagyott. A tisztek nótázhatnékja elenyészett. Unaloműzőként kártyáztak vagy sakkoztak. Az őrzáratok megritkultak, német–magyar részről egyaránt, merthogy a sűrű hóviharban lépést se lehet tenni. A fegyverolaj a závarzatba dermed, a német Schmeisser meg a magyar Király géppisztolyoké s a Mannlicher karabélyoké ugyanúgy.

A zászlóalj szenteste felsorakozva köszöntötte a karácsonyt, erősen bizakodva. Úgy tudták, a szabadságolások újév elején megkezdődnek. Nem mellesleg Vinyicából meglepetésszerűen érkezett két vagon szén. A bakák elvonultak a barakkokba, a tisztek a kantinba ünnepelni. Előkerültek a dugi borok és pálinkák, Darnay saját készletéből öt üveg pezsgőt hozott – szentestére tartogatta – így egy-egy pohárka jutott mindenkinek. Kitöltését legifjabbként Nemessányira bízták, és várták, hogy az ezredes pár szót szóljon.

– Uraim – kezdte – Isten éltesse mindnyájukat. Távol az otthonunktól az alkalom nem igazán ünnepélyes, de az áhítat itt is, ott is összeköt. Fölkérem Tóthpál tábori lelkész urat, mondja el imáját.

Amaz színtelen hangon beszélt a kis Jézus eljövételéről, a megváltásról, a haza és a hit megtartó erejéről meg a hűségről, utoljára a többiekkel elhadarta a Miatyánkot. A tisztek sokkal többre nem számítottak. Várták, hogy Darnay folytassa valami lelkesítő beszéddel.

Csakhogy az ezredes szárazon közölte:

– A bakák és tiszthelyettesek közt az a szóbeszéd járja, hogy nemsoká megjön a szabadságolási parancs. A vasútvonalak túlterheltek. Váltásra tavaszig nem számíthatunk. Ha az állomány kérdezősködne, feleljék azt, hogy nem tudják. Mint ismeretes, a németek ebben a farkasordító hidegben a moszkvai csatát elvesztették. A Barbarossa hadműveletnek befellegzett. A szovjetek csapataikat háromszáz kilométerre visszavetették. Összegezve: legalább nyárig maradunk, hacsak a dandárt a hadvezetés föl nem váltja, vagy máshová nem vezényli.

– Ezredes úr – kezdte a hadműveleti osztály vezetője – a legénység hangulata romlani fog. Az a fegyelemre is kihat. Mondjunk valami biztatót.

– Hamis reményt ne keltsünk. A csalódás a létező legrosszabb állapot. Minket igazmondásra neveltek, Alezredes urat és az összes jelenlévőt. A válasz elől kitérni lehet, hazudni nem ajánlatos. Ami a fegyelmet illeti: fönntartásáért mind felelünk. Csapattisztok vagyunk, nem kedves nővérek.

Amazok súlyosan hallgattak. Lázongásra eddig nem került sor, de ezek után kizárni sem lehet. Az ünnepi hangulat úgy eloszlott, mint napsütéskor a köd; a pis-lákoló petróleumlámpák füstje nem, mert az ajtókat-ablakokat a jeges szél miatt szo-rosan zárva tartották, a repedéseket rongyokkal szigetelték. A huzat így is baljósan orgonált.

Január vége felé a tisztikar hangulatát tovább rontotta a Fővezérség váratlanul betoppanó vizsgálóbizottsága egy hadbíróval és három vezérkari tiszttel meg egy ismeretlennel. Utóbbi egyenruhája is katonára vallott, de beosztását nem fedte föl. Darnay sejtette, a 2. vkf. ügyosztály, vagyis a hírszerzés és kémelhárítás tagja. Azt is tudta, a szervezetben egy német összekötő szolgál, akivel minden értesülést kö-telesek megosztani. Nyilvánvaló: valaki vagy valakik följelentették. A bizottság há-rom Csaba páncélgépkocsival jött. Az emberek megcsodálták, de a csikorgó hideg-
ben nem soká nézegették.

A jövevények bezárkóztak a kantinba, az ebédet is bevitették. A vizsgálat kora estig tartott. Másnap hajnalban távoztak, anélkül, hogy a tisztekkel egy szót közöltek volna. Darnay hadműveleti osztályvezetője végig jelen volt, de hallgatott ő is. Az ez-
redes délután összehívta a törzskart és szűkszavúan bejelentette:

– Uraim, a Fővezérség vizsgálatot indított. A vád a partizánháború szabotálá-
sa. A németek kevesellték az őrzőparózt.

Darnay kivárt, a tisztek feszülten hallgattak.

Az ezredes higgadtan folytatta:

– A tárgyalás szóbeli megrovással végződött. Minden marad a régiben. A szolgálatból nem mentettek föl. Végezzék a dolgukat. Kérdés?

A fölhangadó vidám hangzavar, megkönnyebbült sóhajok, a vaskályhában ro-
pogó tűz a feszültséget úgy eloszlatta, mintha Darnay szabadságot jelentett volna be. Ezek után senki sem akart kérdezősködni. Attól tartottak, az ezredet leváltják és
olyasvalakit állítanak a helyébe, akinek nem számít a csikorgó fagy, sűríti az őrzőpa-
tot, bármekkora veszteséggel jár. Istennek hála nem így történt.

Darnay azzal fejezte be:

– Ha újabb fejleményekre kerül sor, idejében közlöm.

A két törzstiszt elsőként lépett ki s a havon ropogó léptekkel távozott.

Az alezredes a többiektől kellő távolságra rákérdezett:

– Nem kíváncsi arra, ki vagy kik lehettek a besúgók?

– Nem igazán. Csak arra lenne jó, hogy a bizalmatlanságot szítsa. Ha rájön-
nék, lennének mások. Minden hadseregben vannak elégedetlenek. Békeidőben is,
hát még háborúban.

Ahogy várták, kora tavasszal a partizánháború újra kezdődött, egyre elszántabban és véresebben. A németek a Wehrmacht alakulatait Waffen SS-csapatokkal egészítették ki, az erdei utakat elaknásították és túszoikat szedték. A vágányokat he-tente kellett javítani vagy újra fektetni. A váltókat éjjel-nappal őrség vigyázta, ennek ellenére a rádión leadott helyzetjelentés egyre ijesztőbbé vált. Már a németek is kezdték belátni, ekkora területen a hajtóvadászat hiábavaló. A parasztoknak megtiltották, hogy falvaikból kilépjenek, akit pedig napnyugtakor a határban kaptak, felszólítás nélkül agyonlőtték. Darnay az éjszakai őrzáratozást megtiltotta, mondván, sötétben a baráti tűz, az, hogy a Wehrmacht a magyarokat nem ismeri föl, kiszámíthatatlan veszélyforrás. A váltóőrséget megerősítette – ezzel sikerült a németeket megnyugtattania –, ennél többre nem vállalkozott. Többek közt azért sem, mert végre megkezdődtek a szabadságolások. Közben a dandárt zöldfülű újoncokkal töltötték fel. A láthatatlan ellenség a magyar tábor közelében nem próbálkozott, de jelenlétéről egy pillanatra sem lehetett megfeledkezni. A partizánok szakadó esőben, jeges szélben is türelmesen várakoztak, hogy aknáikat lefektessék s a hazatérő alakulatokat lerohanják.

Tavaszi elején a tábori kórházba kéredzkedett egy ukrán parasztasszony, siheder fiával. Nemessányi többé-kevésbé megtanult oroszul – a tisztiek nem győztek csodálkozni –, mire a zászlós közölte:

– Novembertől júniusig bőven volt időm rá. Tisztársait csak arra kérte, újsütetű nyelvtudását ne terjesszék. – Orvos vagyok, nem tolmács – mondta.

Kisétált a kapuhoz, s szóba elegyedett a kétségbeesetten hadaró asszonnyal. A kamasz alig állt a lábán. A hadnagy nem tehetett mást, a nőt az őrségre bízta, a kölyköt betámogatta a rendelőbe, a sanitéccal levetkőztették és fölfektették a műtőasztalra. Az ifjanc válla alatt vérző seb vöröslött, holsápadtra vált, végül elájult. – Golyó – közölte Nemessányi. – Fertőtlenítőt, tampont, szikét, sebkanalet, gézt!

Ahogy a műtéttel végeztek, máris indult Darnayhoz jelentéstételre.

Az ezredes rögtön fogadta.

– Mi történt?

– Egy helybeli asszony a kapuba hurcolt egy súlyos sérültet. Meg kellett operálni.

– A sérülés jellege?

– Vállba lőtték. A golyó kilencmilliméteres parabellum. A Waffen SS-csapatok Schmeisser géppisztolyba használják.

– A sebesült kora?

– Tán tizenhét-tizennyolc éves. Nincsenek papírjai.

– Gondolja, hogy partizán?

– Ezredes úr, fogalmam sincs. Föltehetően az, vagy megszegte a kijárási tilalmat, ezért lőttek rá.

– Melyiket valószínűsíti?

– Ha partizán, nagy bátorság kellett ahhoz, hogy a nő idecipelje.

– Maradjunk annyiban: parasztgyerek, aki sötétedés után a németekbe botlott. Végezze a dolgát. Leléphet.

A hadnagy feszesen tisztelgett és indult kifelé. Darnay utána szólt:

– Attól tartok, lesz dolga hasonló esetekkel.

Tíz nappal később a táborba újabb sebesültet hoztak. Az asszonyok arra hivatkoztak, kisbaltával véletlenül megvágta a lábát. Sírva könyörögtek, a doktor úr lássa el, áldja meg az Isten, s majd ők is meghálálják. A sérülést lövedék okozta. A fickónak szerencséje volt: a golyó térd fölött roncsolt, csontot nem ért. Pár nap után érte jöttek és zokogva elcipelték.

A tiszték, ha gyanakodtak is, erről és a hasonló esetekről mélyen hallgattak. A vizsgálat óta nem próbáltak a németekkel közösködni, azoknak meg kisebb bajuk is nagyobb volt annál, semhogy újabb hadbírószági tárgyalást szorgalmazzanak. A fronton a helyzet egyre romlott. A magyar 2. hadsereg a munkaszolgálatos zsidókkal és 30–40 éves póttartalékosokkal közeledett a doni szovjet hídfőállásokhoz. A papírvékony arcvonalra nem volt elég ember, lőszer, élelem és hadfelszerelés. A német-magyar hadosztályok Kurszkból indulva a kiürített orosz területeket sorra elfoglalták, de a vezérkar tudta, az óriási térség, a szovjet tartalékok és az erősödő ellenállás nyomán a helyzet egyre kilátástalanabb. A Wehrmacht Sztálingrád ostromára összpontosított, közben újra beállt a tél.

A kórházba kéthetenként hoztak sebesülteket. Darnay, a tisztikar és a legénység rég nem volt kíváncsi rájuk. A front magyar vesztesége elkeserítően gyarapodott, a gázjelentések nyomán a levertség nőttön nőtt. Horthy István kormányzóhelyettes halála, a megsemmisítő sztálingrádi vereség, a szovjet csapatok doni áttörése és a temérdek áldozatot követelő visszavonulás után az embereket már csak a túlélés foglalkoztatta.

Nyár elején megjött a parancs: az alakulatot fölváltják. Két hosszú év után a katonákban ez tartotta a lelket. A lázas készülődés napokig tartott, közben a zászlós még egy műtétet csinált. Kutya se törődött vele. Csak az ezredes közölte: – Ugye tudja, hogy a maga és tisztársai életével játszott?

– Megbocsásson, de ön is.

– Nem vagyok rá büszke, de mi mást tehattünk?

– Orvosként én nem, de ezredes úr...

– Én sem.

Ebben maradtak.

Utolsó nap megpakolt teherautók, púpozott szekerek közt a katonák kezdtek felsorakozni. Az ezredes, tisztjei, a tiszthelyettesek és a legénység megkönnyebbülten várakoztak. Darnay nem szándékozott búcsúbeszédet tartani, az alezreddessel megkerülték a személyautót és az oszlop élére álltak. A menetparancs előtt lihegve a táborba esett pár ukrán parasztasszony, tekintetük Nemessányit kereste, meglátták és a katonákkal mit se törődve odafutottak. Egyikük letérdelt és elfúló hangon hadarta: – Isten áldja meg doktor úr! Amit a fiainkért tett, hálásan köszönjük. Csak ezt a kis ajándékot adhatjuk, hogy emlékezzen ránk.

Fölállt és a zászlós kezébe nyomott egy újságpapírba tekert csomagocskát.

Nemessányi zavartan átvette s a hátizsákjába suvasztotta, az asszonyok odébb léptek, Darnay bólíntott, egy főtörzsőrmester felüvöltött:

– Indulás!

A vinnyicai vasútállomás zsúfolásig telt. Az érkező-induló szerelvények, az izgatottan toporgó katonák, a csoportokba verődő tisztek, a kíváncsi helybeliek, a mállha meg az egylovas szekerek áttekinthetetlen zürzavarán a tábori csendőrség se tudott úrrá lenni. Az emberek úgy várták a bevagonírozást, mint fuldokló a mentőövet. Páran a horizontot bámulták, hátha feltűnik egy szovjet bombázókötélék, de az ég felhőtlen tisztának látszott. Az állomásépület kezdett kiürülni. Egy parancsőr tiszt Darnay elé toppant és vidáman közölte:

– Ezredes úr, az önök szerelvénye a kettes vágányon áll. Öt perc múlva indul. Kérem, sorakoztassa az embereit.

– Értettem.

Darnay intett, a tiszthelyettesek a legénységet századokba rendezték és futólépésben megindultak. Az ezredes Nemessányi mellé sodródva rákérdezett:

– Elárulná, mivel lepték meg az asszonyok?

– Fogalmam sincs. Majd otthon megnézem.

– Maga nőtlen, de a feleségem máris firtatná: ezredes, mi van abban a csomagban?

Elindultak a vagonhoz. Darnay előre engedte a bakákat, hogy utolsóként szálljon föl a tiszti kocsiba. Megállt, körbenézett, majd hirtelen megtántorodott és a szénporos földre roskadt. Szemei fölakadtak, mellén vérfolt vöröslött. A dörrenést igen, de a baljósan füttyülő golyót senki sem hallotta. Csak azt látták, az ezredes kiszenvedett. A távolság mesterlövészre vallott. A szemtanúkat megbénította a tehetetlenség. Darnay tetemét döbbenetlen bámulták, míg a szerelvény meglódult és zötyögve-csatogva elhagyta az állomást.

✱

Az ajándékcsomag egy ősrégi ikont tartalmazott. Az asszonyok soká rejtegették a vörösök elől, majd évtizedeken át a doktor fiókjában lapult. Huszonnégy éve függ a falon, abban a szobában, ahol Nemessányi fiúunokája alszik.

Átsegít

Lélek lángját gyújtja
ez az emberarcú táj.
Tó partján sétálva
sorakoznak melletted a fák.

Ledobnak egy-egy üzenő
levelet lábad elé,
ahogy emelkedik a Nap
a víz csillámló fénye fölé.

Játszik minden perc és
gondolat, az idő is délre szalad.
Vadludak gágogása az égen.
Az úton lassú lépted halad.

Cszozogva araszolsz a porban,
ősz sétál már a dombokon.
Átsegít, átemel, mint a
híd a mindennapi gondokon.

Csikós-Nagy Márton: Rokkant katona

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

Elmúlt Karácsony

Elmúlt Karácsony
és jött az új év,
közeleg Vízkereszt
s én félve
kérdzem,
van hited még?
ünnepünk fényét
koptatjuk,
kevés öröm
és régi búság
ront ránk,
de mégis
énekünk
hangjainál,
megszületett
Kit mindenki vár.

Csikós-Nagy Márton: Unoka

(Fotó: Kovács Tibor)

Jelek

A térképészet bájos jeleit
rábízhatjuk a gyermekekre,
ők felismerik, melyik a szikla,
melyik a rom, a forrás és a barlang.
Az ajtóra mindig rajzolnak
kilincset, ablakra függönyt,
s a kéményből akkor is füstök
kunkorodnak, amikor nyár van.
És jobbra fönt mintha szignója
volna mindegyiknek, a Nap
oroszlánsörénye lobog
az örök szélben.

Térkép

Isten elképzeli minket,
és engedi, hogy legyünk.
Magányaink lassan összenőnek.
Az áhítat háza üres – hát beleköltözünk.
És legyen kertünk is, de akkora, hogy
az ösvény tévedjen benne el.
Ha pedig sétálni indulunk,
térkép mindig legyen velünk.
Őn itt megy – ezt mutatja.
Két mozgó pont vagyunk.
De az is lehet, hogy csak egy.

A szél felöltöztetése

Tömött ruhatár bundáit és
kabátjait hordják reá.
És ő szégyentelenül falja őket.

Igazán lehetne hiúbb a máglya.
Gondolhatna arra, hogy ahol
kabátokat égetnek, ott az
emberek fázva mennek haza.

Mikor a nagy tűzben elég
az utolsó kabát is, hamuba
öltözik majd a meztelen szél.

Holttér

A szöveg: romlásveszély.
Ahogy előbújik, azonnal
elfordul tőled, utat keres,
süllyed, csúszik a házak között
lefelé, nem mintha láva lenne,
de most tekintsük annak, füstje
és mérgei fölféle szállnak,
egyet szürkítő piszkos árnyak.

A romlás virág. Le sem kell
tépni, magától belehervad a
könyvekbe könnyedén, szaga
egy dögé, egy albatrosz
rothadó testének bűze nem
iszonyúbb, mint az övé.

És együtt olvasod a könyvvel,
mintegy belélegzed a romlást,
önmagad holtterében ülve –
de jó, hogy ilyenkor senki
nem lát – de jusson eszedbe:
te magad vagy a romlás.

JUHÁSZ ZSUZSANNA: KÓBOR PERCEK

Már megint, mint Pilátus vagy kifene a credóba, úgy kerültem ide, de tíz percet kibírok. Tíz percet kibír bárhol az ember, még víz alatt is. Csak tudnám, mi ez a credóság.

De olyan, az biztos, mert se köpni, se nyelni nem tudok. És nem sajnálom, hogy nem vagyok elég művelt. Ide, ebbe a világba nem történelem és vallás kell. Inkább egy informális csatorna, vagy inkább több, hogy tudjam, hol, mit osztogatnak már megint bagóért, puszipajtás alapon. De sajna én nem vagyok semmi osztogatónak a puszipajtása.

És az se vigasztal, hogy vagyunk ezzel jó pár millióan. Hogy nem ott vagyunk, ahol a peccsenyét sütögetik. De legalább jöttem volna később. Még így is van tíz perc a munkakezdésig. De nem, nekem jönni kellett, bár a többiek is mind korábban, egyre korábban jönnek, mintha az ittlét nyújtásából a tulajdonosság is valahogy rájuk mosolyogna, vagy hímpor, pillangó szárnypora rájuk hullana a birtoklás is, ha többet lennének itt. Pedig hülye, tán őskori babona ez. Itt semmi sem a miénk, és nem is lesz. Én is csak egy hülye vagyok, hogy semmim sincs, lassan elegendő pénzem se, de adakozok, adok ingyen tíz percet az életemből, karom, agyam erejéből a tulajnak. Míg valami férfit kerít, de tíz perc a gyógyszernek is elég, hogy hasson. Hát ez is elég baromság, vagyis értékvesztő dolog, hogy a gyógyszer, mint férfi olyan. Kiváltható, lecserélhető a férfi, a férfi ereje, egy tablettával. Ha férfi lennék, én nem hagynám. Küzdenék a helyemért a nő mellett, nem hagynám, hogy lealázzanak egy nyugtatabi szintjére. Hát tényleg jöhettem volna később is, hogy ne jöjjenek rá, hogy nem jó itt férfinak se, nőnek se lenni.

Mert ez itt, ez a patrióta, ez a pátriárka legalább harcol. Nem enged be senkit a szobába, mert fél, fél, hogy megfigyelik és lebuktatják a felesége előtt. Hogy neki öt van, öt felesége, és egy is van, egy, akinek a gyűrűjét hordja, aki figyelteti és lebuktatja. Esetleg. Mert ő a legfelsőbb mifene osztályának micsodája volt. Valaki volt, és ő csak tudja, tudja a jogszabályokat, csak én nem vagyok velük tisztában, hogy lehet ötöt. Bár akkor tényleg nem értem, miért fél mégis a lebukástól. Minek is jöttem be előbb, hogy ezt hallgassam. Megette a fene az egészszet, ha már egy ilyen, bár nyugdíjas főmufti is fél.

Én meg tarthatok ellent. Kapdoshatom el, mint egy élő, bár éppen kivágva levő, vagy hogy is kell fogalmazni, fát, egy imbolygó, magas és valszeg nehéz micsodát, hogy miközben barikádöt épít az ajtó elé, ne tehessen kárt magában. És naná, hogy belül vagyok, vele vagyok, mert a nagy buta elhivatottságomból becsusszantam a résen hozzá. Miért is ne? Volt még tíz percem, nem kellett a helyemen lenni. És a gyógyszer tényleg hat, bár a tanáccsal, amivel itt hagytak, hogy ne engedd, hogy bántson, sokat nem tudok kezdeni. Bántani már nem tud a főmufti, csak legfeljebb rám dőlni. De legalább harcol, így utólag legalább a feleségéért, akinek már édesmindegy, hogy férjének virágzó korában hány nője volt, mert éppen most csapja el otthonról a drágát, helyezi el ide. Én megértem őt is, jár neki néhány férjmentes év, egy kis nyugalom hetven fölött. Mufti bácsi meg éppen beszoktatás alatt van, és harcol asszonyáért. Vagyis csak tenné, de sajnos már a kórság se akarja őt megfi-

gyeltetni és lecsukatni. Pedig hogy vágyott rá, hogy vágyhatott, hogy valaki rákiáltson, megvagy. Most megvagy, hogy akarhatta a lebukást éveket, évtizedekig, ha most megzakkant. Inkább meg, hogy megtörténjen a lebukás, inkább még az ártatlan személyzetből, belőlem is besúgót csinálna. Valakit, aki ráripakodna végre, hogy elég. Mert nem szólt rá senki, ahhoz őneki túl nagy hatalma volt, ő a rettegéshez volt szokva, a mások rettegéséhez és tudatlanságához a jogtól, a jogról. Hát nem velem is első nekifutásra azt akarta megetetni, hogy lehet, lehet neki öt. De aztán a vágy győzött benne, a bűnhődési vágy, hogy valaki végre lefogja a kezét, vagyis befogja a száját. Mert neki túl kényelmes volt nem befogni magamagának a maga száját, vagy nem volt elég vér a pucájában, hogy megtegye. Hogy erőszakot, józan, megfontolt erőszakot tegyen magán, a száján, a pucáján az akkor még józan eszével. Most meg már igencsak késő lenne ez is. Késő, mert örökre így marad most már, járni fogja a körét a téboly börtönudvarán, és hol azt hiszi, lehet, hol meg azt, hogy dehogy, nem szabad. S akkor, mikor azt gondolja, lehet, majd a tabit állítjuk mellé örnek, s ha azt hiszi, nem szabad, majd könyöröghetjük belé az ételt, mert önbüntetés gyanánt meg se fog állni az ételmehtagadásig.

Mert nem szelektívek ezek a gyógyszerek. Nem érdekli őket, mi van éppen a fejben? A gondolatok tartalmára egyáltalán nem kíváncsiak, lecsapnak minden ésszerű dolgot. Csak élni hagynak, enni, vizelni, öltözni, és azt se mindig. Legalább a bűnbánó gondolatokra lennének érvényesek, akkor Mufti bácsi vígan vezekelhetne itt élete maradékán. Vagy lenne szószólója az ötnek, mind az öt nőnek, forradalmi harciosa az ötre bővített bigámiának. Ugyan kinek ártana már itt vele? Mondtak itt ennél nagyobb hülyeségeket is. Hát majd meglátjuk, mi marad a bácsi és a jóféle elmeegógyász harcából. Mi sül ki, ha már túl van a beállításon. De aztán meg hozzászokik, és kezdetjük elől az egészet. Jönnek a lehet kontra nem szabad gondolatok újra. Hát tényleg lejátszhatták volna ezt a meccset előbb, Mufti bácsi még aktív korában. A főosztályon is, vagy az ágyban, de lehet, hogy egyszerre kellett volna itt is, ott is. Csak hát a hatalom nagy úr. És csalfa, valahogy becsapós is lehet, mert elvállik, levállik attól, akié volt kezdetben. És ural, uralja azt, akit csak szolgálnia kéne. Biztos Mufti bácsi is azt hitte, szabad, neki mindent szabad. Az öt az tényleg kicsit túlzás, irreális, hisz' egy fenékkal ötöt meg se tudott volna ülni nap, mint nap.

Különben is hol él, hol élt ez a férfi, ha nem vette észre, hogy váltás van. Helycsere. Kispadosok pályára futása van. Nem az egy férfinak öt nő a kérdés már rég, hanem az egy nőnek öt férfi lassan. Bár ki tudja, milyen lesz ez is. A kezdetekben mindig nagyok a kilengések. A pusztá jószándék sokszor amoralitásba (erkölcsi fertőbe) is át szokott csapni. Te Jóisten! Mufti bácsi is az ötvenes években kezdte a pályafutását. Ki tudja, hány konstrukciós pert készített elő, és kezdetben még hihette is, hogy beleszólhat olykor egy-egy sorsba, még tán feküdt is, lefeküdt nőkkel, feleségekkel, húgokkal abban a hitben, hogy meg tudja menteni a férjet, a bátyust a haláltól. Hogy hatalma van a mások, s ezáltal a maga sorsa fölött. S aztán, hogy látta, hogy nincs, bánhatta már. Bánhatta a hiába fekvést, a kóbor numerát a szép és kívánatos lányokkal, asszonyokkal. S tán még az is eszébe juthatott egy kóbor percre, hogy

neki, neki magának illene a férjek, bátyók helyére lépni. Kárpótlásul, kiigazítandó a történelem kerekét. És akkor neki legalább öt nő törvényes, igazi férjének kellett volna lennie. És akkor ez itt, ez a bácsi nem egy nagytökű, nagyétvágyú bigámista, dehogy. Csak egy kiscserkész, egy úttörő, egy megvénült, becsületre, igazmondásra, igaz tette esküdött valaki, akiben feladat maradt. Feladat a múltból, nősülés hét-pofára, nősülés határok nélkül, vagy legalább is nősülés azokkal, akik mellől a tulajdon kezével, a tulajdon aláírásával lótte ki a férfit, a férjet, a támaszt, a védelmet. De miért most és itt akart nekem vezekelni? Mert tudom, tudom én, arra emlékszünk leginkább, az ég bele az agyunkba örökre, amit nem végeztünk el, amit nem fejeztünk be.

És lehet, nagyon is meglehet, hogy Mufti bácsi most és itt akarja befejezni az ellenségpereket. Végül is ráér. Ideje van, és itt elég nő is van a befejezéshez. Nekem tényleg tökmindegy már. A gyógyszer hat, az ajtó eltorlaszolását is szépen félbehagyta, bár a kilincs nyelve az gajdesz. De sebjaj, itt úgyis nyitva vannak az ajtók, nyitott rendszerben dolgozunk. Bár nőt, feleségnek, feleségeknek valókat itt csak külsőre talál. Mert külsőre tényleg vannak itt nők is, sokan, de feleségnek, bármilyennek, akár kárpótlásosnak is, nem nagyon alkalmasak. Ezek a nők, vagy ki tudja, talán általában a nők magukban szokták a hibát keresni, és megfelelni akarnak mindenáron, akkor is, ha nem lehet, ha képtelenség megfelelni. De ezt a bácsi szerencsére nem tudja. S mire végigudvarolja mindet, Isten segédelmével letelik az élete is. Mert ő nem tudja, de én igen, hogy ezek a nők itt a muszáj, de nem bírom között vergődve zakkantak meg. Az ő körük a muszáj csinálni, de vajon bírom-e között telik, ők ilyen köröket járnak. Mert talpraesettek, voltak, ügyesek, szorgalmasak, beválásra törekvők, amíg csak ép ésszel bírták, amíg csak bele nem rokkantak. És nem akartak klasszikus feleségek lenni, eltartottak, dehogy. Ezek a nők tenni akartak, és tettek is, és vállalták és csinálták az életet. Kihívásnak vettek minden rosszat, csak legyőzni valónak. És nem hátráltak meg, sajnos, és nem adták fel időben, amikor kellett volna, amikor még ép ésszel lehetett volna nekik. Inkább törtek, szakadtak, vagy pusztították autoimmun módra az agyuk sejtjeit. Némelyik a bepisilős, önálló táplálkozásra képtelen gyerek szintjéig. Itt, ezek közül a nők közül egy se, ha tudnának válaszolni, egy se akarna feleség, férfikaróra futtatott gyenge lián vagy tölgyfára futó borostyán lenni. Nekik a támaszférfi, a férfi, mint erős támasz kora már rég lejárt. Tán már nevelni se úgy nevelték őket. És ez nem is baj.

Nem, Mufti bácsi, mert most, éppen most kezdenek igazán megcsappanni a források, szűkülni az életterek. S ilyenkor az állatok szét szoktak szóródni, és szaporodni szoktak, hátha valamelyik utóduk forrást talál valahol, elegendő táplálékot, megélhetést. De az embernek nem ez az igazán járható útja. Az ember, ha szűkek a források, alig csörgedező, és lehetetlenség a szűkösség megváltoztatása, akkor többférjűségre vált. A nőknek mindig is ment ez. Hol láthatóan, kimondva, törvényesen, hideg, szűkmarkú fennsíkokon, hol pedig csak a háttérben, láthatatlanul. Mert csak nem gondolja Mufti bácsi, hogy az előzvegyített, elférfiatlanított nők még mindig várnak magára? Dehogy. Egy részük lazán vállat vont, és nem azt mondta, hogy a társadalom tett rossz lóra ezzel a hidegháborús tisztogatással, hanem csak

ő egyedül. És aztán másik lóra tett, ami vagy bevált vagy nem. De legalább volt. Volt, mint férj. Másik részük meg tán soha. Soha többé nem próbálkozott, ha egyszer a férfi, a férjhezmenetel olyan, mint a szerencsejáték. Vagy mint a vadászat, ahol a férfiak egymásra lónek. És egyedül maradtak inkább a bírom vagy nem bírom között. És bírták egyedül is, ha a társadalom besegített, ahogy anyám is négy gyereket nevelt egyedül, vagy nem bírták, ha a társadalom anyát és gyereket óvó keze eltűnt a fejük fölül. És akkor vagy megrokkantak vagy nem, mert akkor már Isten kezébe kerültek mindahányan.

Mert nem tudom, látta-e Matyi bácsi, vagy mi is a keresztnéve? Hogy ez az egy nő plusz akárhány férfi leosztás már egy ideje elkezdett működni. El, még a maga ifjonti idejében, csak nagy hatalombirtoklása miatt nem vette észre. Nem, ahogy most sem, hogy soha nem volt ennyi önellátásra képtelen Alzheimeres nő és férfi is, és soha ennyi Asperger szindrómás (autista) gyerek. Soha ekkora tendencia az elkülönülésre, magányos harcra, szingliségre. És akkor ugyan büntetné-e Ön a nőt (a férfit, az embert), ha fenn akar maradni, ha meg akar maradni csak, de segítség nélkül kell neki, a másik nemtől függetlenül is, de még a nagy egész, a társadalom nélkül is. Pedig ez nem jó, hosszú távon kifejezetten rossz, ha most a társadalom, a nagy egész, mint profi, mint szuper csalóképző van jelen az egyének életében. És csak magára vethet, ha így alakul, magára, mert ő kezdte, a nagy egész a szövetség megszakítását egyén és társadalma közt. Ő, például a pénz nélkül, eltartás nélkül hagyott kisgyerekes anyákkal, a roma nagycsaládok elfelejtésével, a homoszexuálisokkal szembeni gáncsoskodással. És bármikor, ha bármilyen eszközzel csak gátol, meggátol minden apró kis összefogást, gazdasági-érzelmi összefogást és együttműködést a pusztán túlélésért. Az egész, az egy túléléséért, akit ő, a nagy egész már régen magára hagyott, elszigeteltségre ítélte. (A szubkultúrákat pedig, a győztesen kikerülő csoportokat pedig hagyta továbbra is győzni, elburjánzani, és szívni a szerencsétlenebb sorsú, például munkáscsoportok erejét és vérért.) De ez már végképp nem ránk tartozik, Matyi bácsi. Mi csak porszemek vagyunk itt. De jó mégis, jó és tanulságos ez a találkozás. Mert lássa, és lássa be, hogy röhej, hogy nevetséges, hogy maga per pillanat a megfigyeltetéstől, a lebukástól fél, én meg vágyakozom utána. Hogy figyeljenek fel végre rám, hogy lássa valaki a kisember kiszolgáltatottságát a tőkének. Ami oda megy, ahol kevesebb bérrel is beérik a munkások. Hát hallgatok én is, és járatom az agyamat, hogyan lehetne alulról építkezni. Bár anyám fiatal asszony volt a háború után, nekem eszembe se jutott tanácsokat kérni, hogyan kell újraépíteni, újra a társadalmat. Mert várost, városokat könnyű, de a bőr és a csont az könnyen begyógyul, de a szív, jaj, Matyi bácsi, az hogyan és mikorra? És anyám egyik meséje mintha azt mondta volna, hogy soha vagy csak nehezen. És sehol ennyi megsebzett, megkeserített szív, sehol ennyi felszántott és sóval beszórt földje az érzelmeknek. A jóság-nak, az együttérzésnek, Matyi bácsi. Nézzen csak körül! Sehol ennyi mosolytalan arc, ennyi hegyesre, szúrósra metszett önzés, sehol ennyi készség a civódásra, ölremenésre. Mintha máris az éhenhalás, a jégbefagyás fenyegetne itt mindenkit, ebben a gyors, szertelen tavaszban.

Engem meg ne féltsen Matyi bácsi, vagyis ne féljen, hogy itt hagyom. Én figyelek arra, amit mond, de lebuktatni azt nem fogom. Sőt, tudja mit? Birták volna amennyi hatalmuk, pénzük, földjük, gyáruk volt (és még van is) a férfiaknak, anyagiilag biztosan elbírták volna ötöt is. És most nem kellene magának itt vezekelnie. Ha bőség van, szaporodás van az állatoknál is, és az embernél véletlenül a férfiak kezébe került minden alap a szaporodáshoz. Minden föld, minden állat, minden bánya és minden technológia. (Vagy majdnem minden.) De ez nem volt mindig így, és nem is lesz. Mert már rég nem a fizikai erő a döntő a vezérhímségben, hanem az ész. Annak meg mindegy, hogy nő vagy férfi fejében van-e. S az is biztos, hogy a nők megtanultak bánni a férfiakkal, bánni a férjjel, bánni kizárólagos feleségként, bánni úgy is, hogy kizárólagos feleség soha semmikor nem lehettek. (Mert mindig is osztozniuk kellett más nőkkel, rabszolganőkkel, törvényes ágyasokkal, vagy csak törvénytelen, titkos vagy éppen dicsekvésnek felhozott szeretőkkel. És akkor, Matyi bácsi, tényleg de nagy bolond maga, hogy problémázik volt nőkön, volt szeretőkön, és még be is csavarodik értük öreg, jóformán elaggott korára, jaj.)

A nők már tehát megtanultak bánni a Föld lakosságának felével, és azért, mert nem tehettek mást. Nem, mert ők mindig is a férfin keresztül birtokolhattak csak. Egyedül csak mint szolgáló, prosti vagy koldus bukdácsolhatták át a történelem évszázadait. Ha nem akartak feleség, feleségek lenni, nők a férfi oldalán, a férfi mellett vagy alatt. Hát a többség ezért megtanult élni a férfival, élni azokkal a jogokkal, amiket a férfi juttatott neki, és élni, főleg háttérben élni. Íjként élni, a férfinyíl íjaként, vagy tanácsadóként élni egy vezető háta mögött. (Már hogyha lehet, ne hagyja ki a vezetettségéből a nőket.) Mert nem tudom, észrevette-e Matyi bácsi, már ha még érdekli a jelen egy kicsit, és nem csak nők csócsálta, önimádását növelő sebeit nyalogatja éppen, hogy a felkarolandó kisebbségek felsorolásakor elsők a nők, gyerekek, majd a színesbőrűek, romák következnek, aztán a bevándorlók. És senkinek se jut eszébe, hogy hogyan is lehetnének kisebbségben a nők, mikor a bolygó lakóinak felét adják. Sőt, a nyugati világban a stressztől, a munkahelyért való harctól negyven fölött a férfiak éppúgy hullanak, mint a legyek. Európa nem el fog öregedni, hanem már most női középkorú túlsúly jellemzi, s akik ténylegesen megöregszenek, azok nők lesznek. Az aggkorúak vagy nagyon idősek közt már most is jóformán csak nők vannak. Na, ezt kapd ki, Matyi bá.

És akkor tényleg jobb lenne, ha öt férfi csinálna egy gyereket, hogy legyen, biztosan legyen, aki majd fel is neveli a férfiak közül, azaz él, él még akkor is legalább egy, ha a gyerek elkezdené egyetemi tanulmányait.

Mert a nőknek elégük van, már régóta elégük, hogy a gyerek főleg az ő nyakukba van lócsólva. S az apa, a társadalom, a gyámügy a stb. mindig aktuálisan és feltételekkel dönti el, hogy besegít vagy sem. Holott egy embergyerek kb. 25 éves futamidejű projekt. Nem véletlen, hogy alaposan meg kell gondolni. A nők már nem ijednek meg, ha nem várják el tőlük a gyerek születését, vagy csak később, vagy csak egyet esetleg.

Csak a férfiak vágyálma lesz lassan az, hogy egy nő mindent megtesz azért,

hogy gyereke lehessen. Mindent. Azaz előbb a férfiért, a férfinak tesz meg mindent. Hisz az anyának való nő eddig is nyugodtan gyakorolhatott a férfin, mint próbagyereken. Munka mellett főzhetett neki, moshatott rá, és egyáltalán. Bármivel, akármi-vel kifejezhette gondoskodását a férjéről a gyerek születéséig, de azután is. Sőt, akkor a leginkább, hogy a férj még csak véletlenül se legyen féltékeny a gyerekekre. A nőknek tehát meg volt engedve a végtelen gondoskodás és áldozatkészség családjuk iránt. De mi lesz, ha ebből az engedélyből nem kérnek. Ha ők is ugyanannyi bért kapnak ugyanazon munkáért. Sőt, könnyebb munkáért is ugyanannyit kellene kapniuk, hiszen csak a fizikumuk gyengébb, az eszük nem. És a szolgáltatás, bár nem termelés, ugyanolyan hasznos. A tanítás, az ápolás, a gondozás nélkül el kellene tűnniük a társadalomból a gyerekeknek, betegeknek és öregeknek.

S ha még abba is belegondol, Matyikám, hogy egy hazugságra, csalásra kény- szerített, azaz gátlásaiktól felszabadított és gyermektelen nemzedéknek fogjuk átad- ni a stafétabotot.

Hát csak adjon hálát az Úrnak, hogy ezt már maga nem éri meg. És ráadásul maga, maga még legalább jól kikufircolhatta magát fiatal korában. Éppen mikor én születtem. És húszévesen szűz voltam, érti? Szűz. De minek. Minek is?

Csikós-Nagy Márton:
Kun vitéz

(Fotó: Kovács Tibor)

Miklóssy Gábor (1912–1998) festőművésznak, a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola tanárának az írásos hagyatékában találtam az alábbi levelet:

INSTITUTUL DE ARTE PLASTICE

ION ANDREESCU

CLUJ

Miklóssy Gábor tanár elvtársnak

Mellékelten küldjük Borghida István tanár elvtárs Krizsán János élete és műveiről szóló munkáját, azzal a kéréssel, hogy a szerdai tanácsülésig szíveskedjék áttanulmányozni.

Egyben meghívjuk a május 23-án, szerda reggel 9 órakor az igazgatói irodában tartandó tanácsülésre, melynek a napirendi pontjai a következők:

1. Borghida István tanár elvtárs „Krizsán János élete és művei” című munkájának megvitatása és jóváhagyása.

2. A katedrafelelős elvtársak beszámolója és jóváhagyása.

3. Miniszteri határozatok közzlése.

Kolozsvár, 1956. május 21. Titkárság

Borghida István (1918–1982) művészettörténész, főiskolai előadótanár (1949–1982) első nagyobb művészettörténeti összefoglalóját, a Krizsán János művészetéről írt munkáját be kellett mutatni a főiskola tanácsülésének, mert a testületnek jóvá kellett hagynia a megjelenését. Valószínűleg csak az ő hozzájárulásukkal jelenhetett meg egyik művészettörténész tanárunk első könyve. A tanácsülés jóváhagyta a kézirat megjelenését, de nem a teljeset, amelyet Borghida benyújtott. Ugyanis Krizsán művészettörténeti pályaképe után – folyamatos számozással – még egy fejezet következett: *Krizsán János életére és működésére vonatkozó okmányok és dokumentumok hű másolata az eredetiekről* (jelenleg valamennyi a szerző tulajdonában). Ez a fejezet nem jelent Borghida István *Krizsán János* című első monográfiájában (Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957.), tehát a főiskolai tanács nem fogadta el.

A jóváhagyásra beadott kéziratot nem az eredeti, hanem kissé átdolgozott, szerkesztett formában adták ki. A legnagyobb különbségek a bevezetőben vannak, a kézirat némely megfogalmazása vonalasabb, a korszak politikai elvárásainak megfelelni akaróbb. Például: kézirat: „korrupt főváros”, könyv: „a főváros korrupt légkörébe”; kézirat: „Hollósnál a Rákóczi induló témája már-már egy proletárinduló szimbólumává vált”, könyv: „egy proletárinduló szimbólumává alakult át”; kézirat: „a nagybányaiak nem találták meg az utat a kor leghaladóbb osztálya, a proletáriátus felé”; könyv: „nem találják meg a társadalmi kérdések megoldásához vezető utat”. A Krizsán művészetét tárgyaló kéziratrészt megszerkesztve, bizonyos bekezdések kihagyásával és stilizált formában adja a könyv. Borghida említi, hogy külföldi útjain

„megismerkedett a nyugati formalista irányzatokkal”, de nem térítették el a nagybányai, Thormától idézett természetvallástól, mert az ő „második otthona a természet”, s műveinek primer ihletője. A második nemzedékhez sorolt alkotóról az öszszegzésben Réti jellemzését adja Borghida.

Mindezekhez, Krizsán János művészet- és élettényeihez kiegészítésképpen, egy-egy adalékkal szolgálhatnak a dokumentumok, amelyeket kézírathíven, szó szerint, Borghida rövid bevezetőivel közlünk.

1.

Iványi Grünwald Béla, a Nagybányai Szabad Festőiskola tanárának levele Nagybánya Város Tanácsához, amelyben Krizsán Jánost ösztöndíj ügyében pártfogolja.

NAGYBÁNYA, 1904. SZEPT. 23.
TEKINTETES VÁROSI TANÁCS!

Krizsán János festőnövendékemet a legmelegebben ajánlom a Tekintetes Tanács becses támogatására.

Örömmel jelenthetem, hogy Krizsán úr az utolsó évben várakozáson felüli előmenetelt tanúsított.

Tisztelettel
Grünwald Béla

2.

Nagybánya Város Tanácsa értesíti Krizsán Jánost, hogy az 1907 évre, részére 200 korona ösztöndíjat szavazott meg.

KRIZSÁN JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ ÚRNAK
HELYBEN

KIVONAT

Nagybánya sz. kir. r. t. város képviselőtestületének 1906. évi november hó 7-én tartott rendes havi közgyűlése jegyzőkönyvéből.

5096 – 156 kszgysz.

A gazdasági s pénzügyi bizottság javaslata Krizsán János festőnövendék kérelme tárgyában:

A közgyűlés folyamodónak tanulmányai folytatására 1907. évre 200 korona segélyt szavaz meg, s utasítja a számvevőséget, hogy ez összeget az 1907. évi költségvetési előirányzatba állítsa be.

Folyamodót felhívja a közgyűlés, hogy sikerültebb képeiből egyet ajándékozzon a nagybányai múzeumnak.

Miről a számvevőség s folyamodó jegyzőkönyvi kivonaton értesítettek.

K. m. f.
(pecsét helye) Kiadta (főjegyző)

3.

A Művészház igazgatóságának körlevele, amelyben felkéri, hogy küldjön műveiből egy Bécsben rendezendő kiállításra, illetve a Művészház évi rendes kiállítására.

BUDAPEST, 1914. FEBRUÁR 5.

Igen tisztelt Művész Úr!

Van szerencsénk értesíteni, hogy a Művészház igazgatósága a bécsi kiállításra beküldendő művek átvételét e hó 9-ig meghosszabbította, és elhatározta a bécsi kiállítási anyagok bemutatása után egy modern kiállítás rendezését. Ennek folytán, az e hó 15-én megnyíló kiállításon csak a bécsi anyag vesz részt, de az e hó 9-ig beküldött anyagból nemcsak a bécsi kiállítási anyagot válogatja ki, hanem a Művészház évi rendes modern kiállításához is, mely március hó 1-jén nyílik meg. Eltérőleg tehát előbbi értesítésünktől, a beküldendő művek száma korlátlan.

Teljes tisztelettel a Művészház igazgatósága

Rippl-Rónai József
a művésztanács elnöke

Kernstok Károly
művészeti alelnök

Vaszary János
művészeti igazgató

4.

A Nagybányai Szabad Festőiskola három alapítója és tanára Krizsán János művészeti tanulmányait és festőművészi tevékenységét igazolja. A háború második évében, erre feltehetően katonai helyzetének rendezésére volt szüksége.

158/1915.

(BÉLYEG ÉS PECSÉT HELYE)

BIZONYÍTVÁNY

Krizsán János festőművész, aki született 1886. január 27-én Kapnikbányán, a vezetésünk alatt álló nagybányai festőiskolában rendszeresen tanult, 1902 évtől kezdve 1908-ig. Tanulmányai folytatása végett Münchenben töltött még egy évet, és Rómában hosszabb időt. Ez időtől fogva hivatásszerűleg, kizárólag festészettel foglalkozik, s abból tartja fent magát.

Mint a Nagybányai Festők Társaságának beválasztott rendes tagja, kiállításainkon műveivel állandóan részt vesz. Ezen kívül 1912-ben a Művészházban Budapesten állította ki műveit.

Kelt Nagybányán, 1915. november hó 10-én

(pecsét helye)

Ferenczy Károly

Thorma János

Réti István

5.

Thorma János a Nagybányai Festők Társaságának elnöke értesíti Krizsán Jánost, hogy a Társaság törzstagjává választotta.

KRIZSÁN JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ ÚRNAK
HELYBEN

Van szerencsém értesíteni, hogy a „Nagybányai Festők Társasága” f. hó 19-én tartott közgyűlése a Társaság törzstagjává választotta.

Teljes tisztelettel

Thorma János
elnök

Nagybánya, 1922. aug. 20.

(pecsét helye)

6.

Thorma János a Nagybányai Szabad Festőiskola igazgatója értesíti Krizsán Jánost, hogy kérelmének megfelelően az iskola tanárává nevezték ki – két évi időtartalomra.

SCOALA LIBERA DE PICTURA DIN BAIJA-MARE
NAGYSÁGOS KRIZSÁN JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ ÚRNAK
H.

Alulírott tisztelettel értesítem, hogy a festőiskola régi vezetősége, pályázati kérelmének helyt adva, 1926 év szeptember hó 15-től 1928 év szeptember hó 15-ig tartó időszakra a Nagybányai Szabad Festőiskolában a tanári tisztség teljesítésével bízva meg.

Baia-Mare, 1926. szeptember 15.

Thorma János
igazgató

(pecsét helye)

7.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület megköszöni Krizsán Jánosnak az izvorai menedékház építésére felajánlott festményét. A természetjáró, a természetért rajongó Krizsán elsőik között járult hozzá a menedékház építéséhez.

SOCIETATEA CARPATIA ARDOLEANA
ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET
SECUIA „GUTIN” OSZTÁLY
BAIA-MARE BAIJA-MARE
NAGYBÁNYA, 1935. III.

NAGYS. KRIZSÁN JÁNOS ÚRNAK
FESTŐMŰVÉSZ
HELYBEN

F. hó 4-én összejötte választmányunk határozata alapján engedje meg nekünk, mélyen tisztelt Művész Úr, hogy az izvorai menedékházunk építésére nemeslelkűen adományozott festményéért egyesületünk nevében ezúton leghálásabb köszönetünket fejezzük ki.

Egyúttal tisztelettel közöljük, hogy fenti adományozása felett érzett hálánknak maradandóbb kifejezésre juttatása céljából, egyesületünk tiszteletbeli tagjává választotta.

Legőszintébb nagyrabecsülésünk kifejezése mellett maradunk igaz turista üdvözzel

(aláírás) (aláírás)
osztályelnök (pecsét helye) titkár

8.

A külső körülményekre, rosszakaratra, intrikára, nehézségekre Krizsán túlzott érzékenységgel reagált. A bajok néha úgy letörték, hogy egy időre a munkára is teljesen képtelen volt. Két részletet adunk Papp Aurél Krizsánhoz intézett leveleiből. Satu-Mare, 1938. I. 24.

[...] Sok mindenféle megoldást is el kell képzelni, nemcsak mindig a legroszszabbat. Nyugodj meg már idegileg, és dolgozzál. Írj meg minden más bajos dolgot is, mert nem szeretném, hogy apró-cseprő dolgok miatt a művészeted szenvedjen. Kapcsold ki magad mindenből, s csak a művészeti dolgokra gondolj. Ezt csináld, ezt elvárom tőled. Légy komoly, s ne engedd magad ugratni. Minden bajodban melletted leszek, szerezd vissza tehát önbizalmadat s önhitedet. [...]

SATU-MARE, 1938. FEBRUÁR 4.

[...] Ne képzelődj, és ne láss mindig rémképeket! Csak nem gondolod, hogy az embereknek nincs más bajuk és dolguk, mint mindig a Te ügyeiddel foglalkozni. A Te leveled szerint úgy látszik, mintha így volna. Idegességed az oka mindennek, de nem szabad, hogy ennyire engedd fölőbéd kerüljenek a dolgok árnyai... Te János! [...] A fontos mégiscsak az, hogy Te egy kivételes tehetség vagy, akinek dolgozni kell, és akkor minden rendbe fog jönni. Újólá mondok, fogj a munkához, és mire ott leszek Nálatok, már lássak egypár szép skiccedet! Ezt csináld, kedves Jánosom. [...] Tudom, hogy talán a Te helyzetemben én is ilyen volnék, de bizonyára Te is így írnál nékem, ha én tennék úgy, mint teszel Te most. Hiába, mégiscsak gyermekek vagyunk, akiket dédelgetni és simogatni kell.

9.

Krizsán János festészete Budapesten teljesen ismeretlen maradt. Ez Ré tinek több, Krizsánhoz intézett leveléből kiderül. Réti István *A nagybányai művésztelep* című könyvéhez fényképeket kapott, illetve továbbiakat kér Krizsántól. Több levelében arra ösztönzi, hogy műveit mutassa be Budapesten.

BUDAPEST, 1940. IX. 28.

[...] A jövő évi, itteni nagybányai kiállításra azonban most már Maguk is szedjék össze a munkáikat, mert itt az ideje: egy kollekciónal bemutatkozni. (Ez Krizsán és felesége munkáira vonatkozik.)

BUDAPEST, 1940. X. 21.

[...] A fotográfiákat én jónak tartom, különösen a Te képeidet. Én szeretném kapni majd valamennyit, de hát ez részben a könyv végleges összeállításánál dől el: mennyi és milyen nagyságban, milyen elhelyezéssel jöhet a szöveg közé, vagy külön lapon. Azt hiszem, ezekben a fényképekben, illetve reprodukciókban is nagy sikerük lesz itt a Te ismeretlen művészetednek.

(a. A Réti halála után megjelent kötetből érthetetlenül s a szerző szándéka ellenére kihagyták Krizsán képeinek reprodukcióit.)

(b. Ebben a levélben ajánlja fel Réti Krizsánnak, hogy tegeződjenek. A megszólítás ezért változik.)

1940. DEC. 31.

[...] Azt reméltem, hogy a Magyar Művészetért kiállításon látlak Titeket személyesen is és képekkel is. Nagy hiba még most is elbújni és késedelmeskedni. Most igazán lehetett volna eladni is. De ezen kívül ki kell itt már rukkolni Neked is, Attikának is. [Csíkos Antónia, a művész felesége]. Nem szabad „véka alá rejteni” a művészetedet. Isten tudja, mikor lesz ilyen alkalom újra.

10.

Nagybánya Város polgármesterének levele Krizsán Jánoshoz, amelyben tudomásul veszi, hogy a festőiskola vezetéséről lemond. (Ettől kezdve Krizsán még egy évet tanított az iskolában.)

NAGYBÁNYA MEGYEI VÁROS POLGÁRMESTERI HIVATALA

1252/1942.

NAGYSÁGOS KRIZSÁN JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ ÚRNAK

HELYBEN

Sajnálattal vettem tudomásul f. év január 31. napján kelt, hozzám intézett sorait, melyben a Nagybányai Festőiskola vezetéséről lemond. Szükségét érzem annak, hogy azért az önzetlen, fáradhatatlan és becsületes munkáért, melyet b. cím a festőiskola vezetése körül kifejtett, ezúton fejezzem ki leghálásabb köszönetem. Kérem

b. címet, hogy jóindulatú tanácsával szükség esetén az iskola vezetését a jövőben is lássa el, és az iskola vezetésének a jövőben is legyen támogatója.

Nagybánya, 1942. február 19.

(alíírás)

(pecsét helye) polgármester

11.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter értesíti Krizsán Jánost, hogy a VI. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás külön kitűzött festészeti díját neki ítélte oda.

A MAGYAR KIRÁLYI VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER
(CÍMER)

77.116/1942. III/I SZÁM

NAGYSÁGOS KRIZSÁN JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ ÚRNAK

NAGYBÁNYA

A kolozsvári Művészeti Hetek kapcsán rendezett VI. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás alkalmából külön kitűzött festészeti díjat az Orsz. Irodalmi és Művészeti Tanács javaslatára „Március” című festménye alapján Művész Úrnak ítéltem oda.

Midőn erről Művész Urat örvendetes tudomásul végett értesítem, egyben őszinte szerencsekívánataimat fejezem ki, eredményes munkássága során elért eme újabb siker alkalmából.

A pályadíj kiutalásáról egyidejűleg intézkedtem.

Budapest, 1942. évi június hó 25-én

Hóman

12.

Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola átirata Krizsán Jánoshoz, amelyben mint a Festőtelep vezetőjének megköszöni, hogy a Főiskola tanítványi csoportját támogatta munkájában.

ORSZ. MAGY. KIR. KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLA
BUDAPEST VI. ANDRÁSSY ÚT 71.

1942 ÉVI 561. SZ.

NAGYSÁGOS KRIZSÁN JÁNOS ÚRNAK, FESTŐMŰVÉSZ

NAGYBÁNYA

Mélyen Tisztelt Művész Úr!

A Főiskola Rektori Tanácsa múlt hó 6-án tartott ülésében tárgyalta Boldizsár István főiskolai r. tanár úr jelentésében az 1942. év nyarán Nagybányára rándult főiskolai hallgató ottani munkásságának ügyét.

Ennek kapcsán őszinte örömmel vette tudomásul a tanács, hogy Művész Úr, mint az ottani művésztelep ezidei vezetője minden nehézségekben odaadó támogatója és segítője volt a kis tanulmányi csoportunknak.

A Tanács megbízott, hogy Művész Úrnak hallgatóinkkal szemben tanúsított, ezen megértő és áldozatkész, önzetlen támogatásáért hálás köszönetét tolmácsoljam.

Fogadja Művész Úr kiváló tiszteletem önzetlen nyilvánítását.

Budapest, 1942. évi december hó 4-én.

Pilch Dezső

(pecsét helye) e. i. rektor

13.

Krizsán János mentes volt minden faji előítéllettől. A zsidó származása miatt üldözött Klein József festőművész vásznait magához vette és megőrizte, dacolva a zsidó vagyon rejtegetését súlyosan büntető akkori törvényekkel. Mások is voltak persze, akik ruhaneműket, lakásberendezési tárgyakat megőriztek. De az ilyen tárgyak hovatarozandósága nehezen bizonyítható. Klein József sajátos stílusú és harcos hangú festményeinek őrzése sokkal veszélyesebb volt, különösen, hogy a festőtelep egyik „művésze” Nagybányán a kémelhárító osztályon, mint besúgó működött.

ELISMERVÉNY

Alulírott Kohn Jenő baiamarei Str. Grigorescu 26 alatti lakos elimerem, hogy sógorom, Klein József festőművész 22, azaz huszonkettő drb. olajfestményét, melyeket Klein József deportálása előtt megőrzés végett Krizsán János festőművésznek átadott, a mai napon Krizsán Jánostól mint Klein József vagyontárgyainak hivatalosan kinevezett gondnoka hiánytalanul átvettem, miért is köszönetemet fejezem ki Krizsán János festőművésznek.

Baia Mare, 1946. április 13-án.

Kohn Jenő

14.

A Szinyei Merse Pál Társaság részvétlelevele Krizsán János özvegyének. (Megjegyezzük, hogy Kr. J. nem volt a társaság tagja.)

SZINYEI MERSE PÁL TÁRSASÁG

BUDAPEST

VII. NAGYATÁDI SZABÓ U. 36.

NAGYSÁGOS ÖZV. KRIZSÁN JÁNOSNÉ ÚRHÖLGYNEK

NAGYBÁNYA

Nagyságos Asszonyom!

Megilletődéssel vettük férje halála hírért, őt, aki jeles mestere volt a nagybányai iskolának, és hűségesen őrizte tradícióit, tagjaink többségéhez a közös művészi ideál és barátság szálai fűzték.

Fogadja Nagyságos Asszonyom a Szinyei Merse Pál Társaság mélyen átértett részvétét és őszinte tiszteletünk kifejezését.

Budapest, 1948. április hó 30.

Csók István
elnök

Jeszenszky Sándor
társelnök

Borghida István a Krizsán-könyve második kiadásába (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.) az elsőnél több levélrészletet épített be. Elsőként Thorma aggodalmát amiatt, hogy az 1926-ban a nagybányai festőiskolában tanítással megbízottak közül „a többi törzstagjai a kolóniának soha mélyebben nem foglalkoztak figurális festészettel”. Valójában attól félt – s ezt is idézi Borghida – nehogy „a neo irányzat burjánozzék fel”. Borghida szerint Krizsán hirdette, „hogy ő képviseli a neósokkal szemben az ősi nagybányai szellemet”. Krizsán festőtelepi nehézségeire és alkotói elbizonytalanodására Papp Aurél fönti leveleit idézi a saját tulajdonából. Így teszi az első könyvében megfogalmazottnál árnyaltabbá Krizsán személyiségét, habitusát. Róla a nagybányai művészlevelekből még részletesebb és gazdagabb, a festőiskola konkrét ügyeiben történő megnyilvánulásait és reagálásait gyakran részletesen megvilágító véleményeket is megfogalmaznak.

Önkényeskedés, marakodás a műtermek kiosztásán, az anyagiakon, a tűzifa-elosztáson, modell-pénzen, az elégtelen berendezési tárgyakon – mind-mind fölmerülnek a gyakorta érzelmektől erősen fűtött levelekben. Ezek egy részét Krizsán János – Krizsánné Csíkos Antónia és Mikola András hagyatékából közölték. Belőlük az is nyilvánvalóvá vált, hogy Krizsán és Mikola között elhúzódó konfliktus alakult ki. Krizsánné meg is vádolta Mikolát: „megrágalmazza az uramat” (Mindezek olvashatók: *Válogatás a nagybányai művészek leveleiből. 1893–1994*, Miskolc, 1997.).

Borghida erről már nem számol be. Noha Mikola és Krizsán többször megkísérelték a köztük gyakran kialakuló konfliktusok rendezését, ez valójában nem sikerült. Mikola a festőtelep vezetőjének tekintette magát, s a rivalizálásukra valószínűleg alapvetően ez adhatott okot. Krizsán Pál szerint: „A Festőiskola vezetői: Krizsán János és Mikola András festőművészek”. A *Nagybánya Tükre* (Baia-Mare–Nagybánya, Minerva, 1933.) kötetborítóján Krizsán János színes *Nagybánya* linóleummet-szete. A kötet közli: a Festőiskolában a növendékek száma 40, állandóan Nagybányán tartózkodó festőművészek (lakcímmel együtt) 22 fő, templomfestő 2, fafaragó 2, rámakészítő 2.

Ezért is meglepő, hogy Mikola András az emlékezéseiben így fogalmaz: „Néhai festőiskolai tanártársam és barátom, Krizsán János” (*Színek és fények*, Kolozsvár, 1972.). A műveiről való megemlékezést Borghida 1957-es Krizsán könyvére való hivatkozással hárítja el. Mikola a visszaemlékezései elé írt rövid bevezetőt 1959 tavaszán jegyezte. A kötete 1972-ben jelent meg, Banner Zoltánnak a huszadi századi erdélyi emlékiró művészek kiadványai sorkezdőjeként.

Addigra már lassan ugyan, de változott Erdély huszadi századi művészettörténeti, képzőművészeti dokumentumainak a megítélése. Borghidának 1956 májusában a Ion Andreescu főiskola tanácsulése még nem javasolta (nem engedélyezte?) a kéziratához tartozó Krizsán-dokumentumok megjelenését. Ám a kötet 1971-es második kiadásában már idézhetett leveleket a Krizsán-portré teljesebbé tétele érdekében. A Banner szerkesztette sorozat pedig először vállalta tudatosan a művész naplók és levelek közlését. S ettől kezdődően lassan az erdélyi művészeti írók is kezdenek jobban odafigyelni a forrásértésű képzőművészeti dokumentumokra. Borghida Istvánnak 1956-ban még nem engedték meg az itt közöltek nyilvánosságra hozatalát.

Csikós-Nagy Márton: Angyal

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

(SZAKÁLY Sándor: *Múltunkról a mából. Tanulmányok, forrásközlések, életrajzok, esszék. 2021–2023*, Budapest, Facultas Cognoscendi Akadémia Alapítvány, Magyar Napló, 2023)

Katonai vereség, szétesett birodalom, népköztársaság, Magyarországi Tanácsköztársaság, szegedi „ellenkormány”, a ma olvasva is torokszorítóan kegyetlen trianoni békediktátum, a kisantant fojtó ölelése, magyar területi revíziós törekvések, a két bécsi döntés, Don-kanyar, német megszállás, holokauszt, Gestapo és nyilasteror, a 2. ukrán front, szovjet megszállás, Szövetséges Ellenőrző Bizottság, népbíróági perek, ítéletek, kivégzések. Ahányszor végigpásztázzuk e fogalmak mentén 20. századi történelmünket, újra és újra megéljük annak mélységesen tragikus, időnként a reménytelenségig süllyedő pillanatait.

És a szereplők: Károlyi Mihály és Linder Béla, Kun Béla, Pogány József és Stromfeld Aurél, Horthy Miklós és IV. Károly, Teleki Pál, Bethlen István, Jány Gusztáv, Farago Gábor, Klebelsberg Kuno, Lakatos Géza, Kéri Kálmán...

Szakály Sándor tanulmányokban, esszéiben, életleírásokban vezeti végig olvasóját a 20. századi magyar történelem első felének legfontosabb pillanatain, többnyire a hadtörténész szemszögéből bemutatva azokat. Ám ez a látószög a lényegyet mutatja, mert – talán kimondhatjuk – a korszak magyar történetének meghatározó tényezője volt az aktív és időnként kétségbeesett külpolitika, s annak meghosszabbításaként fontos tényezője volt a hadsereg, a hivatásos tisztikar. A katonák, akik a meghatározott pillanatokban és a megszabott helyen a Hazáért éltek és haltak – közlegényként vagy vezérezredesként.

A rendkívül gazdag tényanyagot, életrajzi adatokat és forrásokat tartalmazó kötet egy-egy írásában a szerző az érdeklődő nem szakmai nyilvánosság számára is képes érdekes, kevésbé ismert epizódokat felvillantani. Példaként három ilyen mozzanatot emelünk ki.

Az egyik ilyen epizód Linder Béla tüzértörzskari ezredesnek, a Károlyi-kormány hadügyminiszterének 1918. november 2-án, az Országház épülete előtt elhangzott beszéde, amelynek során egyebek mellett az alábbiakat mondta: „[...] a régi hamis ideálok összeomlottak. [...] Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!” Ezeket a mondatokat feljegyezték és különböző összefüggésben számtalanszor idézték. Ám az nem köztudott, amit Szakály Sándor hozzátesz a Franciaországban élő Breznay Péter volt királyi főhadnagy közlése alapján. Ezek szerint amikor Breznay 1949 őszén Párizsban felkereste és megkérdezte az ott élő Linder Bélát, ő azt válaszolta, hogy kiforgatták a szavait: „1919 óta ül rajtam az a vád, hogy kijelentettem: nem akarok katonát látni! Ez így nem fedi a valóságot, ezt rám fogták. Zavaros időkben vállaltam a hadügyi tárcát, az országot a kisantant katonái veszélyeztették. Akkor jelentettem ki Budapesten, hogy ITT nem akarok katonát látni, mindenki menjen a határokat védeni!”

Linder Béla válasza azonban további kérdéseket vet fel. Ha azt gondolta és mondta, amit 30 év múltán állított, akkor 1918 őszén miért nem fogta össze az

akkor még többnyire szervezeten visszavonuló magyar csapatokat, miért hagyta széthullani, káoszba fulladni a teljes magyar honvédséget? Vagy tán 30 év múltán is hazudott?

A másik epizód egy eddig nem ismert dokumentum, vagyis forrásközlés. A Szovjetunió elleni hadba lépés, 1941. június 27. után vált Magyarország tényleges hadviselő féllé a háborúban. 1942 januárjában budapesti látogatása során Ribbentrop német külügyminiszter és Keitel tábornagy közölte Horthy Miklós kormányzóval és Bárdossy László miniszterelnökkel a német igényeket a magyar háborús részvételt illetően. Ez lényegében az egész magyar haderőre vonatkozott. A magyar politikusok és katonai vezetők igyekeztek minél kisebb katonai erőt biztosítani, s végül megegyeztek abban, hogy a 200 000 fős magyar királyi 2. honvéd hadsereg indul el a keleti hadműveleti területre. A magyar hadsereg a szovjet hadműveleti területen egy nála korszerűbb, jelentősebb fegyverzettel és hadi tapasztalattal rendelkező haderővel találkozott. A hadsereg parancsnoka, Jány Gusztáv rendszeresen jelentett, fegyverzetet, utánpótlást kért. 1942. október 20-án megbeszélést tartott nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszterrel, s erre készülve írta meg a magyar honvédség kiképzésével kapcsolatos emlékeztetőjét, melyet Szakály Sándor mint eddig ismeretlen forrást jegyez. Az emlékeztetőben Jány Gusztáv egyebek mellett az alábbiakat írja: „A 2.hds. zömében póttartalékosokból álló gyal-al vonult fel, mely a korszerű harcra kiképezve és felszerelve nem volt. [...] Feltétlenül szükséges tehát a póttartalékos honvédséget átképezni és kiképzését tökéletesíteni. [...] Még egy hadseregnek nem szabad harcba lépni úgy, ahogy nekünk tennünk kellett, mert vérrel fizettünk meg mindent, amit itt tanultunk és amit otthon elmulasztottunk.” Ezután részletes javaslatot tesz a teljes kiképzési rendszerre.

Jány Gusztáv, az 1942. április 11-én útnak indított 2. hadsereg parancsnoka, 1942 őszén felmenését kérte a honvédelmi minisztertől, mert nem tudott felelősséget vállalni a hadseregért, mivel „annak helyzete, létszáma, fegyverzete a rá kimért feladat nagyságával össze nem vethető, s egy szovjet támadás tragikus következményekkel járhat”. 1943 januárja és áprilisa között 42 ezer hősi halottat és eltűntet, 26 ezer szovjet hadifogságba került katonát és munkaszolgálatost és 28 ezer hazaszállított sebesültet veszített. 1943. augusztus 5-vel parancsnoki beosztásából felmentette az államfő.

Jány Gusztávot 1946-ban háborús bűnösnek perbe fogták, halálra ítélték és 1947. november 26-án kivégezték. A tanácsvezető bíró kegyelemre vonatkozó kérdésére azt válaszolta: „Nem kérek kegyelmet, mert azzal bűnösségemet ismerném el.”

A harmadik példa a kiugrási kísérlet egyik jelképes, de talán tipikus mozzanata lehet. Horthy Miklós 1944. augusztus 17-én nevezte ki dálnoki Miklós Bélát az Északkeleti-Kárpátokban harcoló magyar királyi 1. honvéd hadsereg parancsnokává. Képzett és politikai körökben is járatos tábornokként tudta, hogy előbb-utóbb fegyverszüneti tárgyalásokra kerül sor a szovjetekkel. Október 11-én Budapesten kihallgatáson jelent meg a kormányzónál. Itt tájékoztatták arról, hogy fegyverszüneti bizottság tartózkodik Moszkvában és belátható időn belül megtörténhet a fegyver-

szünet aláírása. Ennek esetére megkapta „az 1920. évi III. 1. sz. rendeletem életbe lép” jelmondatot, amelynek vétele után a harcot be kell szüntetni, a szovjet erővel fel kell venni az érintkezést, a németek ellen pedig harcolni kell. Október 12-én érkezett vissza Husztra. 1944. október 15-én 12.30-kor hangzott el a rádióban a kormányzó proklamációja arról, hogy Magyarország fegyverszünetet kér. Az előkészítetlen bejelentés mind dálnoki Miklós Bélát, mind vezérkari főnökét, Kéri Kálmánt váratlanul érte, mivel sem a megbeszélt jelmondat, sem a teendőkre vonatkozó utasítás nem érkezett meg hozzájuk. Így Miklós Béla Kéri Kálmánnal és törzsének néhány tisztjével átment a szovjet csapatok oldalára, hogy ott kérjen felvilágosítást a fegyverszünet feltételeiről. Mire október 18-án eljutottak a 4. Ukrán Front parancsnokságára, Budapesten megtörtént a nyilas hatalomátvétel. A nyilasok a harc további folytatására adtak parancsot, Miklós Béla és társai pedig a 4. Ukrán Front parancsnokságán tudták meg, hogy a Moszkvában tartózkodó magyar fegyverszüneti delegáció a kormányzó jóváhagyásával a fegyverszüneti feltételeket már október 11-én aláírta.

Nagyszerű katonaportrék, megrázó katonasorsok. Jány Gusztávot halálra ítélték és kivégezték. Rátz Jenőt, a Honvéd Vezérkar főnökét, a volt honvédelmi minisztert halálra ítélték, majd az ítéletet kegyelemből életfogytiglani kényszermunkára változtatták. A váci börtönben halt meg 1952. május 21-én. Kozma István altábornagyot halálra ítélték és 1952-ben kivégezték. Róder Vilmos vezérezredest kitelepítették, majd budapesti otthonában haláláig zaklatták.

Kéri Kálmán volt talán az egyetlen magas rangú katonatiszt (vezérkari ezredes), aki megélhette a rendszerváltoztatást és 1990-ben 89 évesen az első szabadon választott Országgyűlés korelnöke lehetett. Hosszú életpályája a 20. századi magyar történelem sajátos tükré.

Szakály Sándor könyve kötelező olvasmány minden történészhallgató és ajánlott olvasmány minden történelem iránt érdeklődő számára. A rideg tények és a megrázó sorsok, a hibás politikai döntések, a vérszomjas bosszú és a tisztibecsület így együtt felmutatva – ez a 20. századi magyar történelem drámája és tragédiája.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: AZ ORFEUSZI NÁDASOK FELETT

(HALMAI Tamás: *Az orfeuszi nádasok felett: Takáts Gyula drangalagi költészete*. Kaposvár, Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány, 2023)

Aki olvasta Takáts Gyula őszikés verseit, tán meg sem lepődik, hogy a poéta a költeményeiben félálarcot visel. A Csu Fu-maszk ugyanis látni engedi Gyula bácsi hús-vér vonásait is! E versek hőse nem a Balaton túlsópartján fekvő fonyódi löszpiramisokra vetette szemét, mint a becei költő és szőlősgazda, hanem egy bizonyos – távoli (?) – Drangalagba katapultálta a képzeletet.

Halmai Tamás a szerzője a fenti címmel megjelent kalauznak, amely a kései Takáts-lírában vezérli az olvasót, s amelyet 2023-ban a Kossuth-díjas költő nevét viselő irodalmi alapítvány adott ki.

Halmai Tamás eligazítja az olvasót, hol keresse Drangalagot, s miképpen lás-son Csu Fu-Takáts arcába.

Drangalag egy maga-hódította birodalom, Takáts Gyula meseföldrajzának Becehegygel szomszédos országa. Ilyen volt Gulácsy Lajos, Weöres Sándor és Kormos István Nakonxipánja. Gulácsynál legelőször Nakozipan, majd Na Conxy Pan, amely eredetileg Japán és a Hold között lebegett. Takáts Gyula szerint Drangalag „Na Conxy Pánnal határos”. Halmai Tamás Csűrös Miklós szavait idézve definiálta Drangalagot: „...a kellemetlenségekkel együtt járó létezés terepe, a sohasem tökéletes és boldogító, de elviselhető és elviselendő élettér szinonimája.” Nota bene: Drangalag ugyanúgy nem édes álmovilág, ahogy a pannontáját kizárólagosan belengő idill is hazugság, s a nakonxipáni történeteken is meg-megborzong a Gulácsy-mesék hallgatója, a groteszk képek szemléelője.

A világot nem lehet apologetikusan megszépíteni, viszont ki kell bírni. Csu Fu mint alteregó segíti ebben Takáts Gyulát. (Ahogy a helyettes ének számított Esti Kornél vagy Szindbád. Takáts hol egyes szám első, hol harmadik személyben szólaltatja meg Csu Fut.) Távol-keleti hangzású a Csu Fu álnév? Igen, az. Kínai! S hogy miért éppen kínai? Takáts dunántúli költészete a becei szülő magányos művelése közepette úgy gazdagodott évről évre, hogy költőelődjenek sokáig a magyar Hölderlint, Berzsenyit tartotta. Tudta jól, Hölderlin elméjével szemben Berzsenyié mindvégig világos maradt, a niklai remetének csupán a lelke sötétült el. Az idős Takáts Gyula szintén megőrizte gondolkodása épségét, sőt még azt sem hagyta, hogy pszichéje (így lírája) végleg elkomoruljon. Ehhez a küzdelemhez (például a gyász munkához) szükség volt egy másik én – Csu Fu – segítségével: a bölcs és végsőkig derűs költőt teremtette társául – magamagának. (Halmai Tamás erre vonatkozóan Cséby Gézát idézi: „Takáts olykor kívülről figyelni Csu Fut, máskor eggyé lényegül vele.”)

(Márai Sándornak annak idején azért volt szüksége egy ismeretlen – kitalált – kínai költő „közreműködésére”, hogy az olvasók néki tulajdonítsák azokat a szerelmes verseket, amelyeket ő, Márai titokban éppen Tolnay Klárinak írt...)

Csu Fu kínai – Takáts Gyula dunántúli? – kérdezi Halmai Tamás is:

„Pannon tao?

Somogyi panteizmus?

Csu Fu bölcs derútól fénylik.

Társasága Berzsényi és Babits és Buddha – és a Bárány.”

Weöres Sándor *Le journal* című versében arról ír, hogy két kultúra világa nem feltétlen békül össze: „hellén szem héber látomás / egymást pocsékul elrontotta...” Vizsont Bece és Fonyód között az európai fény és a keleti világosság együtt ragyog, harmóniában. Halmai Tamás kötetében két szellemi elődöt megnevezve, emígy fogalmazta meg ugyanezt – másképp: „Berzsényi az antikvitást költötte újjá, Kőrösi Csoma a keleti hagyományokat kutatta.”

Egy „alig rímelő asszonánc” jelzi, hogy Takáts (a disszonanciára is utalva, mégis!) rímeltetni merte Berzsényit – Dardzsilinggal. Takáts Gyula görögös-latinos szülőhegye és Csu Fu Drangalagja fedi egymást, s az is igaz, hogy a költő a leginkább vallomások kései verseiben így distancia-teremtéssel is él. A Csu Fu névhez kapcsolódva asszociál Oláh János költő a somogyi tájszólás homonimájára: Csufu’. Mondatba helyezve például: Elbánt velem csufu’ [csúful]. Halmai Tamás a Csu Fu név vélhető eredetének ismertetését Oláh János tanulmányában lelte meg: „[...] etimológiáját keresve az irodalmárok a kínai költészet panteonjában bogarásznak, és találnak nem egy hasonló hangzású nevet. Valószínű Takáts Gyula is erre az irodalmi távlatra kacsintott, hiszen a Csu Fu-versek többsége is a Balaton parton kínai tollrajzot utánzó poétikájához tér vissza.”

Egry József hajdani naplóbejegyzése is elegendő ok lehetett arra, hogy Takáts Gyula évtizedek után felfedezze magán Csu Fu vonásait. A Piktör ugyanis már a második világháború idején meglátta a somogyországi költő arcán Csu Fu vonásait: „Fonyódon estig maradok. Takáts Gyula vár – látom a kikötő végén horgászfelszereléssel, kínaias bajuszával.” S hogy valóban nem előzmények nélküli a Csu Fu-i hang felerősödése Takáts őszikéiben, arra egy Kosztolányinak ajánlott balatoni vers a bizonyosság: „A tórol halkritmusú zenék, / mintha Po Csüi verset hallanék. / Szemközt az üvegégre karcsún / a Gulács finoman ível, / mint kis Fuzsijáma, lila lepleivel. / Napalkonyán a tó Sárga Tenger. / S a pókháló, mint szüzi japán selyem / kopott ruhámra akad a kócsaglesen. / Fehér szirmok, sárga csodák, / fekete bárkák, bordó nádasok, / s az alkonyat rám úgy oson, / mint sárkányt leső gyereke / egy kínai mese...” (*Balatonparton*)

Halmai Tamás is idézi Takáts *Emlékek életrajza* című konfesszióját: „Levélben, szóban mások is emlegetik, hogy a *Balatonparton* című versem óta hatvanöt évi magyarhoni és világirodalmi bolyongásom után Csu Fuval mostanában mintha most is egyre inkább a Gulács-Fudzsiama szellemi és fizikai világában szemlélődnék.”

Szemlélődnék... Akár visszhangozhatna is bennünk, olvasókban. Mert Halmai Tamás ezúttal Takáts Gyula szép és hasznos költészetének sine quanon-ját lelte meg: a szemlélődő versépítő módot, amely nélkül nem beszélhetnék e líra metafizikai síkjairól. A szőlejt művelő, mandula- és fügefáit szorgosan gondozó Takáts Gyula művészete a tűnődés művészete (ars contemplativa). E keleti hagyomány nél-

kül mit sem érne a nyugati gyakorlatiasság. E ponton már az is másodlagos, hogy Takáts Gyula becehegyi verseit mily' tisztelet illetné a környezeti válság korában, vagy az, hogy az ökolíra képviselői mekkora figyelemmel fordulnak az elsüllyedt becehegyi pinceoszlopok és szőlőrendek, azaz a versek által átörökített Drangalag felé.

Aki szemlélődik és Orfeusként múzsai állapotba kerül, költőként már nincs szüksége írólapokra, sem tanítóként katedrára. Weöres Sándor *Dalok Na Conxy Pan-ból* című versében a következőkre int:

„Szemeddel az egész tengert halászod
s horoggal mit fogsz? Egynéhány halat.”

Volt idő, hogy a költők nádszállal, madártollal, vagy éppen hegyes (másik végén tompa) stylussal írtak, nem érintő ceruzával, s nem laptopon, hanem papiruszra, pergamenre, agyagtáblára, vagy cellulóz alapú papírra. Takáts Gyulának meg Becehegyen elég volt íróasztalként a rajztábla, Csú Funak pedig ahhoz, hogy verset fessen, már egy selyemdarabka sem kellett. Halmi Tamás Takáts verssorait idézi:

„s mert tolla se volt, se papír,
azért fénylett a hegy, mert arra írt”

(*Csú Fu és a császár*)

„...s barlangja előtt
két csalán és egy kis menyét
napoztak kora délelőtt
és maga bár csak mosolyával írt,
de most egy versikét adott...”

(*Kezén tartotta*)

„Magam lassan megyek a kerten át
és verseimet a földre írom.

A pálmafa olvassa el,
a zöld babér, örökzöld cserjék.”

(*Csú Fu és a zöld babér*)

A világirodalomban John Keats volt az a költő, aki hitt az örök eszményekben, aki – a sírfelirata szerint – vízre írta a nevét. A római protestáns temetőben azonban mellé temették azt a festőművészt, aki végig ápolta a költőt. A képzőművész epítáfiumából ország-világ megtudhatja, ki nyugszik a szomszédságában? (Szerb Antal megmosolyogja a rébusz feloldását az *Utazás és holdvilág* című regényében: Severn sírján olvasható, hogy mellette pihen barátja, Keats.) Takáts Gyula sem bízta egészen hegyre, kőre vagy vízre Csú Fu verseit, hanem lejegyezte és közreadta azokat a kötetekben.

Halmi Tamás könyvének lapjait – mintha hajdani kódex lenne – két tábla, két vers közé zárta. A nyitó költemény klasszikus európai szonett, emlékezve a hasznos szép költőjére, Takáts Gyulára, de a záró darab Csú Fu szellemében íródott. Halmi Tamás költőként Szanszkrícia dalnokaként mutatkozik be a 107. oldalon; ő – Terapion – természetesen nem anonim szerző. Mennyi tükör?! Halmi-Terapion omáza ez Takáts-Csú Fu szellemének. Azaz egy költő meg még egy költő az nem két költő, hanem négy költő!

„Ha víz alá bukik a nap,
a szavak világítanak.
És ha a nyelv is elsötétül?
Ha elsötétül Drangalag?

Csú Fu szelleme örökmécsül
ragyogja át a szavakat.”

(*Csú Fu szelleme*)

Halmi Tamás úgy komponálta meg a könyvét, hogy a fejezetei felvezetéseként egy-egy Takáts-kötetet ismertet, majd ezekből választ verseket, amelyekről mikrofilológiai pontossággal és költőutódi empátiával ír. Az 1989-ben megjelent *Köviül az időből* elsőként a *Jó lenne Drangalag* című nyolcsorosot közelítette meg, hogy göröcső alá vegye. Ebben a Takáts-versben Drangalag sose-volt birodalmát, mint a régi metszeteken, négy saroktorony, tizenkét ágyú és megannyi bőr-kódex védi. A képzelt országnak Halmi szerint hadászati és szakrális értelemben is őrzői a fegyverek és a szellemi alkotások. E vers révén mutatja ki, hogy a mulandóság miként képes győzelmet aratni az anyagi és a kulturális javak felett. A ciklikusság nem egyre magasabban rótt pályákat ír le a csillag-emelkedőn, hanem ellenkezőleg: mintha rabok körsétáját végezné az élettelen tárgy is:

„De itt csak ez a hegy és körbe-körbe
hajszol a szél... Asztal helyett csak bögre...”

A mámort ígérő ital, a felszabadító Liber atya bora elfogyott, a jövőmondó istennő alszik:

„...és hordómon a csap hiába nyitva,
csiga mászik elő és hortyog Szibilla.”

E negatív jövőkép azonban az évekkel kiszínesedik, ám itt – mutatja ki Halmi – a jambusi sorok két alkalommal mégis megdöccennek: „Álomba szenderül a verstan is, ha mítoszainkat aludni hagyjuk.” Annak idején Takáts Gyula kortársa, barátja, Vas István is így járt. 1948-ban, Rómából hazafelé jövet, az új jégkorszak

előtt (definíció Kormos Istvántól), amikor a klasszikus szépségektől kellett elbúcsúznia, szintén mellőzte a költői mesterség addig kifogástalanul gyakorolt fogásait:

„Látom az este ormaid,
Elzüllik tőlem a forma is.”

(Ez az út...)

A következő nyolc sor (*Csu Fu tanácsa*) elemzése azzal lepi meg az olvasót, hogy Halmi Tamás felmutatja a költemény retorikai szerkezetét. E Takáts Gyula-versben ott a kérdés, az analógia, az okító biztatás, a perdöntő érv és az argumentum szemléltetése:

„– És versekkel emészted magadat,
hogy létrehozz hegyekkel mérhető? –
De nézz oda: a kőrisfád alatt
szál fű építkezik nagy kő előtt.
Tanulj tőlük, mert bölcs
mindegyik a maga helyén.
Azt szolgálják és azt növesztik őt, aki
a mindent tudja együtt tartani.”

A zöldön túli létről (*amit Csu Fu álmodik*) című verssel kapcsolatban szintén izgalmas a szerző gondolatfűzése. Ennek az a végkövetkeztetése, hogy „nem Csu Fu betűi révén, hanem a »betűi között« csillant föl a titok”.

A zöldön túli létet mindnyájan csak elképzelni vagy álmodni vágyjuk, miképpen Weöres Sándor, aki örömet elgondolna egy színt, ami nem létezik. Vagy csak a semmiben? Vagy lehet-e semmi a sor- és betűközök fehére? Ugye hogy nem? Vegyük csak példaként a kerekék küllőit meg a köztük lévő űrt. Lao-ce szerint a küllők száma harminc, de a kerék használhatóságát éppen a köztük lévő nem-lét, az üresség biztosítja. S a verset, ami ugyanerről is szólhat, könyve III. fejezetében idézi Takátsról Halmi: „A van s a nincs köde egymást fedi.” (Útjaikról verseim közé)

Majd Halmi Tamás, nem sokkal könyve berekesztése előtt, az egymásba oldódó (halálon inneni és életen túli) világok egyetlen szimbólumával – az *Út és Erény* könyvéből vett –, a ’kerék’-kel világítja meg Takáts Gyula versének értelmét.

A Takáts-vers:

„Olyan Egész a Van,
mint rügyben az idő
és láthatatlan
tájai közül
az égi nagy abroncs alól
a zöld küllőkön át

– akár a kész világ –
 meg is szólította Csut
 az egyik fügeág,
 hogy mondja csak
 egy sorral is tovább
 az ittentüli-odaát
 egyetlen mondatát.”

(Mint rügyben az idő)

A Halmai-értelmezés: „Ráocsúdo érzelmi teltség lakja a fölütés filozofikumát („Olyan Egész a Van”)... A vers a létezés misztériumát lefordítja az élet nyelvére. Az abroncs–küllő-motívumpáros a kerék vallásközi kozmológiai szimbólumát hozza játékba. Emlékeztetve például a Tao-tö-king belátására:

„Harminc küllő, s a kerék gördül;
 de kell hozzá a küllők közt úr.”

(Ford. Halmai Tamás, Tőkei Ferenc prózafordítása alapján. VI. fejezet, 102. p.)

A *Versek Drangalagból* (1991) kötetéről szóló, művészi igénnyel írott recenziójában szól Halmai Tamás Takáts Gyula kolorizmusáról. Takáts Gyula költészete festői, ez tudott dolog, elég a hidegtűvel készített téli tájversére, omázs-költeményeire (Maulbertsch, Egry József, Rippl-Rónai vagy Martyn Ferenc) gondolnunk, s akkor még nem szóltunk a rajzairól, festményeiről. Takáts Gyula a harmadik nemzedék tagjaként nem lett hűtlen a *Nyugat* rím kultuszához, de Kosztolányi, Babits csengő-bongó összehangzásai és Szabó Lőrinc – szinte a mestereket bosszantó – érdes rímei között sajátos asszonáncaival vált ismertté, az olvasók számára azonmód felismerhetővé. S ami még ennél is jobban jellemzi, az a képpalkotása, galic-kék égboltú világának szcenikája. Halmai Tamás Takáts palettájáról egymás mellé villantja a színeket:

„Behunyva most
 szemem valami más tudás
 kísért, akár a tulipán
 szirmán a piros realitás.”

(Bár szavai akár a dél)

„Zöld tömbök, akár a zene
 s a fűzfák bokraiból a lila
 hangot vált.”

(Zöldebb, egészebb lett)

A színharmónia is Takáts Gyula egyre erősödő létbizalmát hirdeti. Csú Fu

folyvást szépséget, arányt visz verseibe, ami – nem kétséges – az „anyagelvű” császári udvar életéből végképp hiányzik. A költemények „átvezetnek a békesség transzcendens bizonyosságába”. Ezért kell Csú Funak faképnél hagynia az embereket, ezért volt fontos Takáts Gyulának Becehegy:

„Aztán a bölcseket faképnél hagyva
haza indult a hóba, fagyba...”

(*Palotai fogadáson*)

Ha már – Halmai Tamás gnómája szerint – „fényvel érthet csak szót az eszmélet”.

A ’fény’ motívuma köti össze – mint egy hídként – Halmai könyvének harmadik és negyedik fejezetét. Természetesen a fény Takáts Gyula költészetében nem luxokkal mérhető fizikai jelenség – bár Bece alatt a tó tükre megkettőzi a ragyogást –, hanem isteni szubsztancia. Az árny és a fény (jin és jang) örök dualizmusából az a rész, amelyiknek győznie kell majd egészen, egyszer, talán majd csak az ítéletnapon, a Napba öltözött asszony oltalma alatt, amely maga a világ világossága:

„– A mécs kis kört világít,
de nézd csak, a sötét
átfényli az egészet... –”

(*Esti beszélgetés*)

Halmai elemzése pontos: Takáts Gyula az európai és ázsiai közös kultúrkörből emígy merített, majd alkotott képet *Kezén tartotta* című versében: „A kis költemény – melyet bekezdés és idézőjel is kiemel a vers szövegeből – ázsiai finomsággal fogja rövidre a végtelent, paradoxonba göngyölve az evidenciát:

»Ha nem süt,
akkor is ragyog.«”

Halmai a *Csú és Drangalag*-kötet (1996) ismertetésében szintén a logosz megbízható, tartós fényeskedését írja körül a visszahúzódó, a világok közti „kommunikáció nehézségével” áldott-megvert költő verssorai révén:

„Meghaltak rég mesterei...
És lassan tanítványai...
Kertje előtt, ha jönnek,
néha szólítja valaki.

És aki – annak nyelvén
kevesen értenek...

És amiről – még annyi se,
a mondatok bár fénylenek...”

(Szótár se kell)

A megbízhatóság, a tartósság metaszínét fedezi fel Halmai Tamás Csú Fu pincheományban is aranyoszobor-szerű alakján, az *Az válaszolt* című nyolcsorosban:

„És Csú Fut forró arannyal
vonta be a nyári fényt.”

Kenyeres Zoltán írt egy feledhetetlen tanulmányt (*Az aranyszín metafizikája*) Juhász Ferenc *A megváltó aranykard* című könyvéről. Havasi Ágnes fordította magyarra Trubeckoj herceg írását (*Elmélkedés színekben*). Az orosz templomok arany kupolája egyáltalán nem a hagymához akart hasonlatos lenni, hanem a fényt adó tüzes nyelvekhez és mécslámgokhoz! Halmai szavaival élve a cselekvő versbeli hős először csak elszenvedti a bearanyozódást, hogy méltó lehessen az általa Megszólított-hoz: „Ez szakrális toposz, itt is.” Nem jelent kevesebbet, mint hogy az aranyba vont szoboralak magányos párbeszédet folytathat Istennel. Íme, Csú Fu szolilokviuma:

„Árnyékba vitte a napot.
Tűnődve lent, hozzá beszélt,
és poharának kerek tükrén
az válaszolt, aki adja a fényt.”

(Az válaszolt)

Weöres Sándor úgy volt az úgynevezett költői halhatatlansággal, hogy – sehog. Kinevette a hírnevet. Azt kérte az utókortól, hogy ne csináljanak belőle bearanyozott hülyét. Takáts Gyula sem vágott becei-drangalagi magányában semmiféle eltúlozott hírnévre. Erre önironikus stílusban megírt verse a bizonyíték: nemhogy a balzsamozott fáraók hite szerint nem akart halhatatlan lenni, de még az ógörög istenek látogatását sem óhajtotta mindenáron:

„Kenyér helyett a dió és füge
s ha verse is így izzana,
maga Pallasz Athéné
mezítlen és sarutlan
hódolni járna
Csú Fuhoz ide...”

(Mezítlen és sarutlan)

Nem szabad szem elől tévesztenünk a szólejtében veritékező hús-vér költőt sem a Szépkilátó fölötti ragyogásban, aki önmagából és tudós költői műveltségéből ki-

rajzolta, megteremtette Csú Fu alakját. Aurája aranya nem jellemezhető karátokkal. Valóban fények idézik. Halmai Tamás az *Elindult Csú oda* című versének elemzését a következő mondattal zárja: „Fénytől fényig lopakszik, aki él, hogy fotonoktól tanulja el a halhatatlanságot.”

A fény valóban foton-részecskékből áll, de hullámokra jellemző tulajdonságai is vannak. Kettős természetéből is fakadhat a kérdés: az anyag romlékonyságából a teremtmény juthat-e vajon egy maradandóbb égi hazába?

A választ számomra megadta a nagyon is a földi teendői elvégzésén fáradozó Takáts Gyula a verseivel. 1991-ben Kiss Dénes emígy köszöntötte őt a 80. évnapján: „Ül Csú Fu a bece-hegyi őrségben és nézi a gyarló világot. Ül és érezzük, hogy maga a bölcsesség, a nyugalom. Szitka-átka nincs, csak mosolya van, látóhatárnyi! S talán beférünk magunk ebbe a mosolyba. Mert ott, Na Conxy Pan határán, Drangalagban nemcsak az égi kék derűsebb, színében eltűnő madarakkal, de 'a hónál is fehérebb hó havaz / és sziklákon fénylik örök tavasz...' Hát hogyne akarnánk egy birodalomban élni Csú Fuval! Takáts Gyula elvezet bennünket közös otthonunkba.”

Halmai Tamás Takáts Gyula Drangalagját olyan lelki-szellemi dimenzióként mutatja be, amely révén az olvasót akár a versekből sugárzó létbizalom is hatalmába kerítheti, egy tartósabb örömrészlet, ami felé igyekszünk. Hadd írjam le, igen, hazafele. Amitől már csak egy lépés, egy határsáv – vagy annyi sem – az igazi örökkévalóság. Takáts Gyula már hatvan esztendősen summázta ars poeticáját, ami addig is jellemezte költészetét, s amihez haláláig ragaszkodott: „[...] a költészet... az elmúlónak beépítése egy remélt vagy hitt örökkévalóságba”.

Hamvas Béla szerint bolond az, aki nem az örök életre rendezkedik be. Halmai Tamás könyvét letéve egyetlen mondatot írnék a margójára: Takáts Gyula költészete beavat az örökkévalóságba.

„Én nagyon sokáig, harminchat éves koromig nem írtam prózát, csak verset. A cselekményes prózához való vonzódásom miatt nem is láttam kapcsolódási pontot a kortárs magyar prózához. Azt terveztem, hogy az első regényemet spanyolul írom, mert a cselekményes prózának ott nagyobb a hagyománya. Végül is letettem erről. De egyáltalán nem biztos, hogy egyszer nem írok regényt spanyolul. A kései pályakezdés miatt aztán sokan kérdezték, hogy annyi éven át ugyan mit is csináltam. Anyagot gyűjtöttem az *Esővároshoz*? Kutattam a csallóközi levéltárakat? De semmi ilyesmit nem tettem. Az *Esőváros* ötlete hirtelen jutott eszembe, és három hónap alatt be is fejeztem.” (BÁNKI ÉVA)

(BÁNKI ÉVA: *Esőváros*, Budapest, Jelenkor, 2022)

Talán nem fölösleges az író fentebbi önjellemzésével kezdeni ezt az írást, mert második kiadásban jelent meg Bánki Éva *Esőváros* című, 2004-es regénye. Az újbóli kiadás – a szerző azóta kivívott irodalmi rangja mellett – ezen első regényének maradandó esztétika kvalitásairól is szól; érdemes fölidézni, hogy az *Esőváros* – régi-es kritikai szóhasználattal – pályakezdő regény volt, pályakezdő író munkája volt, noha nem pályakezdő, alighogy az iskolapadból kilépő irodalmáré. (Akik követik Bánki Éva pályáját, tudják, hogy a középkor irodalmának képzett tudósa, fontos antológiák fűződtek a nevéhez.) Az *Esőváros*on a szépírói kezdetet, „az első lépések” botladozásait nem lehetett érezni, ellenben a regényírói vénát igen. Az *Esőváros* óta írt művek, legyenek bár történelmi regények vagy időtlen, fantasztikus prózautazások forgatagában született fantasyk, az első olvasói benyomások létjogosultságát fényesen igazolták, a prózaírói keresztlevelét kiállították.

Hogy érzékeltessem, mire is gondolok, idemásolok egy bekezdést az *Egy kis édességre vágyunk* című fejezetből, mely teljes stilisztikai vértetben mutatja az elbeszélőt, aki mondataival – történetfűzésével –, leírom a szót: gyönyörködött is: „Az esőszálakat mintha Anna néni szavai húznák a földre, a sok szó és a latin szó mintha megátkozta volna a falut, nem lehetett sem tejet, sem kenyeret kapni, mert a boltok üresen várták a gazdáikat, a haláltáborokba hurcolt zsidókat. Minket a ház múltja tartott el: a Bujdosónék, a sok Anna néni befőttjei, a lekvárok, a lencse, a szárasztészta, a bab, az a sok-sok polcokon felejtett élelmiszer. A Bujdosók feleségei, ha megcsalták őket, és ha az ablakban elunták a nézelődést, akkor egész hadseregre való készletet halmoztak fel. Tartósították a tavaszt, a nyarat, az őszt a befőttesüvegjeikben, a régi kenyérből kétszersültet, a zsírban disznóhúst tettek el, mintha készültek volna a világvégre. Anna néni leemelt a polcra egy üveget, őszi, 1936, írta rá az egyik régi Anna néni, míg fia, Károly az örökös esőben nyúglódott a földeken állatok, gépek nélkül. De csak az idő rohadt meg, nem a kamrában az ételek. Anna néni mindig talált valahol egy üveget, mintha a spájzban a polcok mögött más polcok is lennének.”

Gondosan formált mondatokat olvasunk, és gondosan kitervelt történetész-
vést; az első azt jelzi, hogy az író számára a (nyelvi) megformáltság döntő kérdés, a második, hogy megfelel a családtörténet konvencióinak, de nem utánozza azt, hanem a maga céljaira használja, nehéz sorsokat, világokat ábrázol, és a történetek úgy

követik egymást, ahogy Anna néni szavai az esőszálakat húzza a földre. Mintha. És ezt a minthát gondolom lényegesnek, mert benne van az írói módszertan azokkal az irodalmi kapcsolódásokkal együtt, akik ösztökélői voltak e regénynek.

Nyilván Gabriel García Márquezre gondolok elsősorban (ahogy megtette ezt az első kiadás recepciója is, helyesen). Ha hinni lehet – de ha csupán utólagos írói misztifikáció, akkor annak is izgalmas –, néhány hónap alatt született meg a mű; mivel kiérlelt alkotás, jól megírt és stílusában, történetészövésében is szép, helyenként megrendítő, akkor azok sorába tartozhat, amelyek mondatai készen voltak alkotójuk fejében, és csak lejegyzésre vártak. Ismét csak Gabriel García Márquez jut az eszünkbe, a *Száz év magány* a némiképp hasonló születése okán, de talán másképp se véletlenül, hiszen a valóságos és a látomásos részek az *Esővárosban* is egymásba kapaszkodnak, egymásba folynak, és ez adja a mű varázsát, az író terv sikerességét, amit az újbóli kiadás is megerősít.

A *Száz év magánnyal* nemcsak bizonyos alkotáslélektani párhuzamok vannak, hanem van párhuzamosság a történet fölépítésében is: gondoljunk csak arra, hogy itt sem pusztán családok történetéről van szó, ahogy a Buendiáékában sem. Az *Esővárosban* a történelem mozgatja a szereplőket, a kitelepítés, ami a szülőföld elhagyását jelenti, ugyanúgy kiűzetés, ahogy az írva van a kolumbiai írónál, és rendszerváltozásig elvitt cselekménysor éppúgy történelmi cezúra vége, ahogy Marqueznél olvasható a regény befejezése. Örömmel írom le, hogy Bánki Éva a saját tehetsége kegyeltje: remekül talált rá a mintára, és már az irodalomba történő belépése érkezés volt, s ezt kevesen mondhatják el magukról.

Az *Esőváros* összetett alkotás, noha jól olvasható – és ez komoly erénye a műnek – nehezen adja meg magát, szoros odafigyelést igényel. Mindez azonban nem fárasztja az olvasót, épp ellenkezőleg, mind kíváncsibbá teszi. Összetettsége mindekelőtt abban áll, hogy életformák cserepeit és egy (vagy két, több) város életrajzi cserepeit, a történelem kis szeleteit családi sorsokon, a családok tagjainak összefonódó alakjain keresztül rakja egymás mellé, fűzi össze. Ma úgy látom, hogy a debütáló regényként merész vállalkozás sokszálon fut, az olvasónak lépten-nyomon az benyomása, hogy mégiscsak megálmodott, néhol a misztikum fényében megcsillanó család- és várostörténetek zajlanak a szeme előtt, amit egy szépségre különösen érzékeny kéz írt, és ez a kéz mindent befogad, amit egy múltbeli világból az emlékezés örökös esőfüggönyén keresztül érezkelhet, láthat, megmutathat.

Ha csak egyik elemét emelem ki ennek: az írói képzetet később is mozgatják a „városéletrajzok”, mindenekelőtt (és visszatérően) a nagy és híres Velencéé. A történeti Velencéé, és ami mára, díszletformában maradt belőle. (Ám ez a történelmi díszlet a szívünk csücske, bármily nosztalgikus máz is van rajta.) A *Telihold Velencében* (2020) című esszéregénye is ezt a lelkesedést tükrözi. Ebben egy város „személyiségére” tette a hangsúlyt Bánki Éva, kíváncsi olvasói és szakmai érdeklődést (és elismerést) kíváltva.

Az *Esővárosban* azonban még nem ez az összetettség, pontosabban nem az efféle összetettség lebegett előtte. Témáját a legkézenfekvőbb helyről vette, a magyar

vidék kisvárosáról (többnyire a szülővárosáról) és a családtörténetből, egy Csallóközbeli kitelepített család bonyodalmas, sebekkel teli életéből, ahol nemzedékek szorongató élményeit mutatja be, a regény hangulatát eképpen az emlékezés szálai is szövök, szinte véget nem érően kínokkal, keserédes pillanatokkal, a föltáruzó-fölbomló régmúlt kísértéseivel. Ez a múlt nem volt mentes az erőszaktól sem. Az író (talán ez a jó kifejezés rá) nyomozott, és a család vándorlástörténetét kínálta neki az élet „írói anyag” gyanánt -- olvasottsága és műveltsége pedig azt, hogy az írói képzetét egy pontos föllobbantsa. És ez a pont volt az *Esőváros* megírásának pillanata, a bizonyosan feltörő Macondo-élmény.

Erről a pillanatról többször is beszélgettünk. Őt idézem: „Huszonvalahány évesen még közel van a gyerekkor, szülők világa, olyan kínos az egész, nem is jó rá emlékezni, úgy érezzük, szinte agyonnyom bennünket. Aztán később minden megváltozik. Én általában gyerekkoromban hallott, családi történeteket írok, és még a teljességgel fikciós prózáimnak is (ilyen az *Aranyhímzés*) olyan hőse van, aki – hozzám hasonlóan – egymásnak ellentmondó hagyományok mentén nevelkedett. De ez már nem tisztán »hozott anyag«. Hiszen ezek a családi történetek (valóságos és kitalált nagybátyáim, maga a magyar történelem) velem együtt világot jártak. Ennek így kellett lennie. Mint annyi közép-európai, én is úgy érzem, hogy az én ellentmondó családi hagyományaimnak is egy többszólamú, több nézőpontot variáló regény a megoldása. Nem állítom, hogy erről szólnak a regényeim – de nyitottak egy ilyen hagyományos olvasatra.”

Bánki Éva elbeszél, mesél, mesét mond, olykor (hallucináló) véres mesét, és mindezt olyan élettapasztalatok birtokában teszi, amit személy szerint megirigyelek néhanapján. Noha az *Esőváros* felvidéki családregény (is), a sűrű szöveg családfák ágas-bogas mintázatát rejtí majd egy évszázad történetében, egyik vége mégis közös szülővárosunk, Kanizsa. Ez határszéli (kis)város jelent kapcsolódási pontot közöttünk – sok minden más, mint az egymásra való szakmai és baráti odafigyelés mellett –, pedig két Kanizsáról írunk, két Kanizsát ismerünk, és két Kanizsáról beszélünk, de Macondo bennünk él akkor is, ha otlétünk a városka más-más, alig-alig érintkező színterein és szintjein zajlott, és tíz évnyi az életrajzi időkülönbség is közöttünk.

A város egykori ködalakjai, ellebbenő hírességei és jellegzetes terei – a közszájon forgó mendemondákkal karöltve – szívbemarkolóan jelennek meg az emlékezés vásznain. A város egykori monarchiabeli dicsőségének visszfényeként jelenik meg például az *Esőváros* elbeszélőjének sógornője, Lili, aki Kanizsa „legszebb olasz színésznője” akart lenni, és aki „emlékező sétákat tett” a vasútparton, egyik alkalommal azonban megcsúszott, és a sebesen robogó Venezia expressz alá esett: „A körömcipőkben volt a hiba, azokban a rossz, billegős cipőkben, mondta a bátyám, de én csak legyintettem. Lili minden idegszálával a múlthoz kötődött, ám közben élt-halt az újdonságokért is, és egy olasz filmsztár eleganciájával akarta róni az utat a vasútparttól a házáig.” Ez egyfajta ottragadt posztmonarchiás életérzés – jobb szó híján írom ezt – még a hatvanas-hetvenes években is föl-föltűnt Kanizsán. Persze, egy ilyen (bogaras vagy kivagyí) nőalakot lehet tragikomikusnak is nevezni, még-

sem tenném. Ahogy a regény újraolvasása után úgy gondolom, hogy Bánki Éva sem távolodott el a várostól, csak más szűrőn, szemüvegen keresztül néz rá – én maradtam a város és a táj, a kisváros vonzásában, szinte visszahuppantam oda, ahonnan (lelkileg) el sem mentem. Ő ezért szabadabban bontakoztathatja ki a Kanizsa-képét (azt, amit én annak gondolok), rám meg erősebben hatnak ma is a kanizsai élmények, körbefognak, kis pátozzsal azt mondanám: rám néznek, nem engednek. Álom a régi városról. Mondhatni, hogy a nosztalgia és a finoman szétáradó melankólia jele ez (Bánki Évánál is sejtésem szerint az), de még inkább azt mondanám, hogy célom vele: a törődésé. Az első kettőül említett jegy nem kevés kockázatot hordoz magában, a harmadik – legalábbis a számomra – felszólítás.

És itt térnék vissza e rövid esszémben egy mondat erejéig arra, hogy az *Esővárosban* is megtalálhatók ezek a vonások, csak talán reményvesztettebb toll róttá őket papírra. Talán, ismétlem.

Most, hogy ismét olvasmányélményemmé vált a mű, látom azt, amit azóta is sokszor észrevettem, amin eddig is el-elmorfondíroztam: ez pedig az a saját, csakis rá jellemző epikai nyomvonal, amit Bánki Éva már az *Esővárosban* magabiztosan lefektetett, s amelyhez, mint szerencsejávhoz, kitartóan ragaszkodik azóta is, másképpen szólva: kitart mellette. Gazdag képzeletvilága a történelmi (művelődéstörténeti) városi és családi tereken mozog igazán, mégpedig abban a megnyugtató elrendezésben, hogy e három, négy, vagy éppenséggel öt összetevő nem elvesz egymástól, hanem egymásba nő, közös hazává, közös történetté válik. Sodrása van.

Csikós-Nagy Márton: Szent család

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

LŐRINCZ SÁNDOR: DR. GYENESEI ISTVÁN HALÁLÁRA

„A LEGJOBB AKARTAM LENNI...”

EMLÉKEZZÜNK

(Elhangzott a volt munkatársak nevében dr. Gyenesei István országgyűlési képviselő, önkormányzati miniszter, a Somogy Megyei Közgyűlés egykori elnökének temetésén, 2024. április 6-án a kaposvári keleti temetőben.)

Kedves István! Amikor néhány hete felhívtál az oxigénpalack mellől, arra kértél, imádkozzok a csodaért, mert jó ideje küzdelem és várakozás járt kézen fogva életed kinnal-keservvel teli hullámverésében. Örök küzdő létedre szeretted volna tudni, lesz-e virradat... , vagy itt kell hagynod a családot, szeretett Somogyországot, amelyért szó szerint éltél-haltál, s melynek históriájára előre megfontolt szándékkal tetted rá kézjegyed. A legutóbbi, Vízkeresztkor tartott vármegyenapot követően – melyen már nem lehettél ott az ünneplők karéjában –, aljegyző asszonytól arról érdeklődtél, a dekorációban milyen arányban volt jelen a zöld és a sárga, mint Somogy két alapszíne...

Azért, mert kíváncsi voltál a legapróbb részletre, érdekelt a látvány is, mert hivatásod során mindig minőségre törekedtél, és aki szeretett volna tanulni tőled, az e téren is tanulhatott. Nem véletlen, hogy egykori kollégáid a vármegye legkülönbözőbb intézményeiben jelenleg is állják a sarat, hiszen volt hol kamatoztatniuk tudást, hozzáértést, képviselni olyan munkastílust, eleganciát, amely lehet, hogy már kissé avítottak is számít...

Az ezredforduló első éveiben, a napi sajtót magam mögött hagyva vezetett utam a Somogy Megyei Önkormányzat Humánszolgáltatási Főosztályára. Közös rendezvények sora bizonyította: nemcsak ismered, rajongásig szeretted szülőföldedet, kimondatlanul is bizonyítva Fodor András igazát:

Nem legenda a föld, melyből vétetünk.

Törvény, hogy itt születtem.

A széptájú Somogy szívedhez nőtt, de az asszonyszelidségű dombok mellett kíváncsi voltál az itt élőkre is. Tevékeny életeddel nemcsak szemlélője, hanem alakítója, gerjesztője lehettél folyamatoknak. Hihetetlen tüzzel tetted a dolgot. „Az én vezérem bensőmből vezérel!” – láhattuk-érezhettük. József Attila szobránál, a balatonszárszói iskolaudvaron is, ahol a versmondóverseny résztvevőit köszöntöted. E vonat tiporta zseni születésének centenáriumán hexameterével végleg elültette benned a kétellyel teli valóságra adott választ, amelyet számos helyen Te magad is idéztél:

Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek úgyis!

Mért ne legyenek tisztességes! Kiterítenek úgyis.

Egy helyütt így vélekedtél: „Életem egyik ösztönszerű sorvezetője volt, hogy ne legyen közepszerű. Bármibe kezdtem, bármilyen megbízatást kaptam, abban a legjobb akartam lenni. A sok munka nem volt teher, mert azzal foglalkozhattam, amivel magamnak és másoknak is örömet tudtam szerezni, mindenekelőtt Somogyországot szolgálva”. Aki közelebről ismert, az azt is tudta rólad: dolgozószobád elő-

LÖRINCZ SÁNDOR: DR. GYENESEI ISTVÁN HALÁLÁRA...

terében nem egyszer már hajnali 4-kor kellemes kávéillat keringett fogadónapodon; ekkor érkezett az első bejelentkező.

Kedves István! Az általad képviselt szellemiséget ott hagytad a somogyi vidéken, számos közintézményen, civilközösségen. Így válhattál Somogyország ikonikus alakjává, s lettél egyre ismertebb az országban.

Sok személy bizalmát bírtad – formálva hét-köznapokat, közízlést –, ám időközben arra is rádőbbszél: kapcsolataidnak egy része vezetői székednek szól.

Emellett azt is tisztán láttad: az élénk görgetett kövekből nemcsak akadályok építhetők, hanem lépcsők is. Embertársaink és az ég felé.

Emlékszem, 55. születésnapodon az egyvonalas rajzairól ismert, minap elhunyt grafikusművész, Simon András *Szeretetközélen* című kötetével köszöntöttelek, melynek mottója: „Ne tartsd fontosnak, hogy fontosnak tartsanak, egyszerűen csak szeress, s akkor fontos leszel.” Örültél a rajz- és eszszégyűjteménynek, aztán nyomban, ott az irodádban megkezdődött az egyeztetés a következő, az évben ki tudja, hanyadik rendezvényről, pedig még csak április 1-jét mutatott a naptár. Azokban az esztendőben is a jövőre koncentrálni álmodtad és írtad a holnapot, de fokozatosan mélyülő istenhited egyre többet sejtetett meg és tárt fel számodra az igazságból: „életünk forgatókönyvének nem mi vagyunk sem a szerzői, sem a főszereplői, sem a rendezői, és végül az értelmezői sem” – ahogy a friss Kossuth-díjas Visky András vallja *Kitelepítés* című regényében.

Az ember ősi vágya, hogy valamilyen módon – gyermekein kívül – nyomot hagyjon maga után. Te, kedves István, a művészet barátjaként is ezt tetted. Ötleteid, s támogatásod nyomán valósulhatott meg több jelentős, megyehatáron túlmutató projekt. Köztük Vavrincez Béla *Somogyi Krónika* című oratóriuma, amely somogyi szerzők lírai szövegeivel hajt fejet a bölcsőringató szülőföld 1000 éve előtt.

A 2001-es *Tavaszi Fesztiválon* zajlott az ősbemutató a Csiky Gergely Színházban, nagyzenekarral, neves szólisták közreműködésével. A revelatív erejű előadás taps-szava ma is fülembé cseng, mint ahogy számos remek kezdeményezésed visszhangja a kulturális, a művészeti s a sportélet terén.

Somogy krónikájába örökre beíratott a neved, és elvitathatatlan érdemeinek sora is. A számadást magad is megtetted a múlt esztendőben, 75. születésnapodra készülve, amikor történész barátod nagyító alá vette gazdag életművedet.

Kedves István, az utolsó, csodáért fohászoló telefonbeszélgetésünkör azt mondtad, kezedben tartod Szentföldről való mives fakesztedet, rajta a korpusszal, s te éber állapotodban nem teszel mást, mint Krisztus szenvedő arcára szegezett tekintettel imádkozol.

A legjobb, amit tehetsz – állapítottuk meg közösen.

Aztán adatott még néhány hét, elhatalmasodó szenvedéssel, és földi vezeklésedet követően – higgyük –, magához emel a Teremtő. A csoda nem maradt el; a csoda abban volt, hogy megszabadított további gyötrelmeidtől és kételyeidtől az Isten. Életed keresztútja a nagypénteki passió előtt véget ért, ám örökséged, derűd és bölcsességed velünk marad. Velünk, egykori munkatársaiddal.

A végtelen idő kaleidoszkópján táncolnak most régmúlt és közelmúlt képei; a napi munkavégzés mellett jó hangulatú kollektív kirándulásokról és köztisztviselői napokról, kerek évfordulókról a címerteremben, kiállításmegnyitókról, lélekindító karácsonyvárókról...

Ezekre az eseményekre is randevúzni hívtad a testvérműzsákat, hogy ne illanjon el oly gyorsan az ünnep, hogy maradandóbb legyen az „itt és most” varázsa... Ezúton is köszönet érte!

Emlékszel, hogy 2003-ban néhány parcellával odébb miként búcsúzott barátod, Szász Bandi temetésén Kányádi Sándor? Miután a Hargita csíki oldaláról hozott „összemarék” szülőföldet ráhintette a koporsóra, „a magunk szomorúságának enyhítéséül”, azt mondta:

„A fenyő (...)

A döntülést már nem is hallotta.

Fekszik a maga rontotta csapáson, s a holtak nyugalmaival tűri, hogy ágait lecsapdossák, hogy valódi nagyságát lemérhessék a hüledező fejszések, akik maguk sem gondolták ekkorának.”

S te mit mondtál a már életében legendává lett festőművésztől?

Többek között azt: Somogy kincse volt.

Most rólad mondják sokan ugyanezt. Köztük egykori munkatársak, barátok, ismerősök...

Kedves Pista, Isten áldjon! Adjon örök nyugalmat testednek a föld, lelkedet pedig fogadja be az Ég!

Csikós-Nagy Márton: Ikarosz

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

Csikós-Nagy Márton: Szent Vendel

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)

Csikós-Nagy Márton: Mezőcsokonyai 1956-os emlékmű

(FOTÓ: KOVÁCS TIBOR)